

การอนุรักษ์ประติมากรรม

วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย

ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่

กองโบราณคดี กรมศิลปากร

พุทธศักราช ๒๕๓๘

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961100858

โครงการอนุรักษ์
จิตรกรรมฝาผนังเร่่งด่วน

วันที่ 24 / ก.พ. / 40
เลขทะเบียน ฆ 4578
เลขหมู่ DS
567.89
73577
8588

D84

การอนุรักษ์ประติมากรรมติดที่
วัดมหาธาตุ (วัดร้าง)
ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

อภินันทนาการ

การอนุรักษ์ประติมากรรมติดที่
ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนัง และประติมากรรมติดที่
กองโบราณคดี กรมศิลปากร
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๓๖

การอนุรักษ์ประติมากรรมในประเทศไทย

ชุดที่ ๐๐๔ เล่มที่ ๔ วัดมหาธาตุ จ. สุโขทัย

ฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมและประติมากรรมติดที่ กองโบราณคดี กรมศิลปากร

พิมพ์ครั้งแรก จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

พุทธศักราช ๒๕๓๘

เลขเรียกหนังสือสากล ISBN 974-418-032-3

ที่ปรึกษา	นายสมคิด	โชติกวณิชย์	อธิบดีกรมศิลปากร
	นายประโชติ	สังขนุกิจ	ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
	นางประภาศรี	พงษ์ดำ	หัวหน้าฝ่ายอนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังและประติมากรรมติดที่
บรรณาธิการ	นายณรงค์	โคกสันเทียะ	
เขียนแบบ	นายณรงค์	โคกสันเทียะ	
คณะทำงาน	นายณรงค์	โคกสันเทียะ	
	นายปัญญา	สุวรรณนุพงษ์	
	นายเทอดศักดิ์	เย็นจระ	
	นางสาวจรรยา	คล่องแคล่ว	
	นายสุทธญา	อินนุพัฒน์	
ผู้เรียบเรียง	ภาพถ่าย ลายเส้นและปก		
	นายณรงค์	โคกสันเทียะ	
ผู้ช่วย	นายอรรคศิษฐ์	วิริยะกุล	
พิมพ์ที่	องค์การค้ำของครุสภา เลขที่ ๖๙ ถ. ราชดำเนิน แขวงชนะสงคราม เขตพระนคร กรุงเทพฯ		

คำนำ

วัดมหาธาตุ นับเป็นวัดสำคัญที่สุดของอาณาจักรสุโขทัย มีสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่งดงามมากแห่งหนึ่ง ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมในวัดนี้ได้รับการซ่อมแซมบูรณะหลายครั้งหลายคราแล้ว แต่ยังคงต้องดูแลบำรุงรักษาอยู่อีกต่อไป เพราะวัสดุที่นำมาก่อสร้างศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเหล่านั้นต้องเสื่อมสภาพลงตามกาลเวลา

กรมศิลปากร จึงได้จัดตั้งโครงการอนุรักษ์ประติมากรรมวัดนี้ขึ้นตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๖ จนถึงปัจจุบัน ในการปฏิบัติงานระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๖ - พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้ดำเนินการบริเวณองค์เจดีย์ประธาน เจดีย์ทรงปราสาท และพระพุทธรูปตามซุ้มเจดีย์ต่างๆ ส่วนงานที่เหลือก็จะได้ดำเนินการในปีต่อไป กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ข้อมูลต่างๆ รวมทั้งขั้นตอนการปฏิบัติงานอนุรักษ์ที่รวบรวมไว้ในเล่มนี้จะมีประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจตามสมควร

(นายสมคิด ไชตภวณิชย์)

อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

หน้า

* คำนำ	
* ประวัติศาสตร์อาณาจักรสุโขทัย	๑
* ลำดับกษัตริย์อาณาจักรสุโขทัย	๕
* สถาปัตยกรรมศาสตร์อาณาจักรสุโขทัย	๗
* ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน	๑๐
* ประวัติวัดมหาธาตุ	๑๑
* แผนผังวัดมหาธาตุ	๑๔
* พระศรีมหาธาตุ	๑๖
* ศิลปโบราณวัตถุสถาน	๑๗
* ประติมากรรมประดับเจดีย์ทรงปราสาท	๒๔
* เรื่องของมกรและหน้ากาล	๔๕
* ความเป็นมาของมกรและหน้ากาล	๔๘
* พระพุทธรูปสุโขทัย	๕๐
* ประวัติการบูรณะวัดมหาธาตุ	๕๘
* ขั้นตอนการอนุรักษ์ประติมากรรม	๖๕
* บันทึกหลักฐาน สภาพประติมากรรมก่อนการอนุรักษ์ ด้วยภาพถ่ายและลายเส้น	๖๖
* ศิลปโบราณวัตถุภายในกรุวัดมหาธาตุ	๑๖๖
* บรรณานุกรม	๑๖๗

รู้จักแผ่นดินไทย

เที่ยวไปในดินแดนประวัติศาสตร์

หน้าว่าง

ประวัติศาสตร์อาณาจักรสุโขทัย

เรื่องราวของเมืองสุโขทัย จากพงศาวดารเหนือกล่าวว่า พระยาพาสีราชได้มาสร้างและครองเมืองนี้เมื่อ พ.ศ. ๑๐๔๓ ถึงราว พ.ศ. ๑๔๐๐ พระยาธรรมราชา ขึ้นครองเมืองสัชชาลัย โปรดให้เจ้าอุโลก-กุมารราชโอรสครองเมืองสุโขทัย เป็นพระยาศรีธรรมมาโคกราช เมื่อสิ้นรัชกาลพระยาอภัยคามณี ก็ขึ้นครองต่อ ทรงออกจำศีลที่เขาใหญ่หรือเขาหลวง ได้นางนาคเป็นชายาและประสูติเจ้าอรุณกุมาร ได้ทรงอภิเษกเจ้าอรุณกุมารกับธิดาภคินีเมืองสัชชาลัยทรงพระนามว่าพระร่วง

เมื่อพระร่วงมีพระชนม์ได้ ๔๐ พรรษา ราว พ.ศ. ๑๕๖๐ ทรงมีบุญฤทธิ์มาก ขอมยกทัพมาทรงสาปให้เป็นหิน ทรงได้เมืองตองอูเป็นเมืองขึ้น แต่ไปเมืองสัชชาลัยก็เป็นราชธานีแทนกรุงสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๖๑๑

วันหนึ่งพระร่วงลงสรงน้ำ แล้วจมหายไปที่แก่งหลวง เหนือแก่งสักในลำน้ำยม พระเจ้าพสุจราช ราชโอรสได้ขึ้นครองราชสมบัติในกาลนี้ พระเจ้าพรหมเวียงไชยปรากฏ เสด็จลงมาขับไล่ขอมและได้นางประทุมเทวี ธิดาของพระเจ้าพสุจราช

เมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าพสุจราช พระธรรมไตรโลกเสวยราชย์แทนพระราชบิดา แล้วออกผนวชที่เมืองโอมบุรี (พิจิตร)

ต่อมาราชวงศ์ภคินีก็ขาดสาย บรรดาขุนนางจึงเชิญ พระร่วงบุตรนายกองส่งส่วยน้ำเมืองลพบุรี ซึ่งบวชอยู่ที่วัดในเมืองสุโขทัย แล้วถวายพระนามว่าพระยาศรีจันทราธิบดี ทรงมีชัยชนะเหนือพวกขอม แล้วย้ายราชธานีมาตั้งที่เมืองสุโขทัย เมื่อสิ้นรัชกาลพระร่วงส่วยน้ำ พ่อขุนศรีนาวนำถม ก็ครองสุโขทัย

เป็นช่วงเวลาอาณาจักรกัมพูชาเรืองอำนาจ มีอิทธิพลครอบคลุมเหนือดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างและตอนบน จะพบเห็นหลักฐานทางศิลปกรรมเขมรกระจายอยู่ทั่วไป และในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ อาณาจักรกัมพูชาเริ่มอ่อนแอ และเสื่อมอำนาจทางการเมือง ทำให้เกิดการรวมตัวของชุมชนแถบนี้ สถาปนาดินแดนของตนเป็นรัฐอิสระ โดยพ่อขุนบางกลางหาว ผู้นำชุมชนไทยจากเมืองบางยาง ได้อาศัยกำลังหนุนจากพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ยกกำลังเข้ายึดสุโขทัย และศรีสัชชาลัยจากขอม

จากพงศาวดารชี้ให้เห็นว่า พื้นฐานของอาณาจักรสุโขทัย ได้มีมาก่อนการกู้อิสรภาพจากขอมพร้อมทั้งนักวิชาการได้ให้ข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมดังนี้

สมเด็จพระราชดำรัสราชานูภาพ ทรงสันนิษฐานว่า

"...อาณาจักรสุโขทัย ประมาณว่าจะได้ตั้งเป็นอิสระขึ้น เมื่อราวจุลศักราช ๖๐๐ คือประมาณ พ.ศ. ๑๗๘๑ หรือหลังจากนี้เล็กน้อย เป็นต้นมา..."

ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช มีแนวความคิดเห็นตามพงศาวดารเมืองเมาะ

“...พ่อขุนศรีนาวนำถม คงจะครองเมืองเขลียงราว พ.ศ. ๑๗๕๘ เป็นต้นมา และคิดว่าท่านอาจเป็นเชื้อสายของราชวงศ์เมาะไท หรือเป็นนายทหารของเจ้าหลวงฟ้า ซึ่งกรีธาทัพลงมาในลุ่มน้ำเจ้าพระยาก็เป็นได้...”

อาจารย์มานิต วัลลิโภดม นักโบราณคดี

“...พ่อขุนศรีนาวนำถม คงจะครองเมืองศรีสัชชนาลัยมาก่อน พ.ศ. ๑๗๕๐ และประมาณว่าสถาปตยกรรมสมัยสุโขทัย ควรจะเริ่มมาแต่ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ หรือต้นศตวรรษที่ ๑๘...”

อาจารย์ จิตร บัวบุศย์ นักประวัติศาสตร์ศิลป์

“...ในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๘๐๐ นั้น สุโขทัยยังเป็นดินแดน “สยามเทศะ” ของชนชาวไทยที่สืบเชื้อสายมาจากชาวไทยดั้งเดิม ที่เคยอยู่ในสุวรรณภูมิมาก่อน และได้มีชาวยุโรปเข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วย...”

เรื่องราวหลังจากที่พ่อขุนผาเมือง เข้ายึดเมืองสุโขทัยไว้ได้นั้น พระองค์ได้ทรงมอบเมืองสุโขทัยและพระนามศรีอินทราทิตย์ (พระนามที่กษัตริย์เขมรทรงประทาน) ให้กับพ่อขุนบางกลางหาว พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ได้ขึ้นครองราชสมบัติเมืองสุโขทัย ทรงถือเป็นผู้สถาปนากรุงสุโขทัย และราชวงศ์ตลอดรัชกาลของพระองค์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายอย่าง รวมถึงการสงครามด้วย ซึ่งถือเป็นช่วงเริ่มตั้งราชวงศ์

หลังจากที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์สวรรคตแล้ว พระยาบานเมืองพระราชโอรสองค์โต ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ต่อมาเป็นช่วงรัชสมัยสั้น ๆ ที่ทรงครองราชย์และเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๑๘๒๒ พระอนุชาได้ขึ้นครองราชย์แทน ทรงพระนามว่าพ่อขุนรามคำแหง ในสมัยพระองค์เป็นเวลาที่บ้านเมืองสงบ มีอาณาเขตของอาณาจักรกว้างขวาง พระองค์ได้ทรงวางระเบียบในการปกครองบ้านเมือง ทั้งยังทรงประดิษฐ์แบบอักษรไทยขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๒๖ เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตเมืองต่าง ๆ ที่เคยอยู่ในอำนาจของอาณาจักรสุโขทัย ได้แยกตัวออกเป็นอิสระทำให้เสถียรภาพของอาณาจักรสุโขทัยอยู่ในฐานะที่คับขันมาก เป็นช่วงรัชสมัยของพระยาไสสงคราม และหลังสมัยของพระยาไสสงคราม พระยาเลอไท ได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อราว พ.ศ. ๑๘๖๖ ทรงได้พยายามรวบรวมอาณาเขตเข้ามาอีก ทรงสวรรคตในราว พ.ศ. ๑๘๘๖

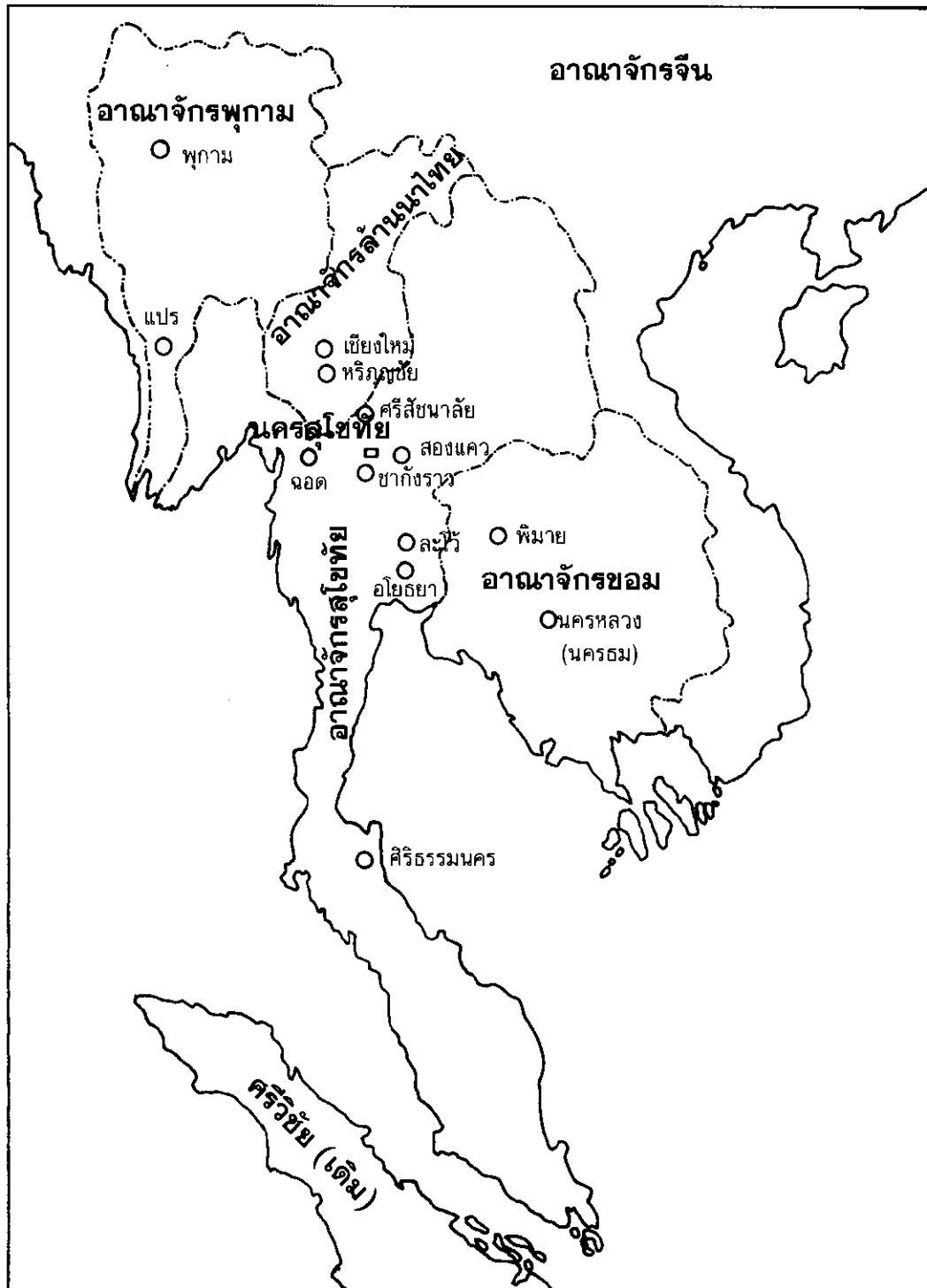
ต่อมาพระยาจันทน์นาม ขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ. ๑๘๘๔ ซึ่งขณะนั้นพระยาสิทธิไธได้ดำรงตำแหน่งเป็นมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัย ได้ทรงยกพลเข้ายึดอำนาจในกรุงสุโขทัย ดังปรากฏเรื่องราวในจารึก หลักที่ ๔ ว่า “..มหาศักราช ๑๒๖๔ ศกกุล พระบาทกัมรเดงอัญญาไทยราช เป็นพระราชนัดดา ของพระบาทกัมรเดงอัญศรีรามราช เสด็จนำพระยุหเสนาทั้งหลาย ออกจากเมืองศรีสัชชนาลัย มาริบดกแต่งโยธาเดิน...บอกพระวิไสย ณ วันศุกร์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๗ เมื่อเสด็จมีบัญชาให้พลเสนาทั้งหลายล้อมประตู ขวานประหารศรัตรูทั้งหลาย บัดนั้น จึงเสด็จพระราชดำเนินเข้าเสวยราชย์ ไอศุรยาธิปัตย์ในเมืองสุโขทัยแทนพระบิดา...แล้วถวายพระนามว่า พระบาทกัมรเดงอัญศรี-สุริยพงศ์ราม มหาธรรมราชาธิราช..”

ในสมัยของพระองค์ ได้ทำนุบำรุงศาสนาด้วยการสร้างถาวรวัตถุสถาน แสดงให้เห็นถึงสภาพบ้านเมืองที่เริ่มจะสงบ พระองค์มีความมุ่งหมายจะรวบรวมเมืองต่าง ๆ ซึ่งแตกแยกกันออกไปให้กลับเข้ามารวมเป็นอาณาจักรเดียวกัน เมื่อพระองค์สวรรคตอยู่ในช่วง พ.ศ. ๑๗๑๑-๑๙๑๗ เป็นช่วงเวลา que พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก

พระโอรสของพระองค์คือ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ได้เสวยราชสมบัติสืบต่อมา ในสมัยนี้อาณาจักรสุโขทัย ตั้งอยู่ในฐานะรัฐกันชนระหว่าง อาณาจักรเชียงใหม่ และอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และเมื่อต้องทรงยอมแพ้ต่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยาแล้วนั้น เสถียรภาพทางการเมืองของสุโขทัยยิ่งลดน้อยลงมากขึ้น

หลังจากที่พระมหาธรรมราชาที่ ๒ สวรรคตราว พ.ศ. ๑๙๔๒ พระยาไสยลือไท ขึ้นครองราชสมบัติ สถานภาพทางการเมืองยิ่งทรุดหนักลง โดยอาณาจักรอยุธยาสามารถขยายตัวออกไปได้อย่างกว้างขวาง พระเจ้าไสยลือไทเสด็จสวรรคตเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๖๒ ในขณะที่ทั้งอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรเชียงใหม่ก้าวเข้าสู่ความรุ่งเรือง หลังสมัยพระเจ้าไสยลือไท ก็เกิดการจลาจลแย่งชิงราชสมบัติในเมืองสุโขทัย ระหว่างพระยาบาลและพระยาราม ต่อมาพระยาบาลได้ครองเมืองพิษณุโลก พระยารามได้ครองเมืองสุโขทัย เมื่อพระยาบาลเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๑๙๘๑ และสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ โปรดให้สถาปนาพระราเมศวร ราชโอรสเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก ซึ่งพระองค์มีเชื้อสายเจ้านายฝ่ายสุโขทัย ทางด้านพระมารดา

เมื่อสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ เสด็จสวรรคต พ.ศ. ๑๙๙๑ สมเด็จพระราเมศวรได้ขึ้นครองราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทางฝ่ายสุโขทัยได้หันไปพึ่งความช่วยเหลือจากอาณาจักรเชียงใหม่ ทำให้เกิดการรบกันระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรเชียงใหม่ เป็นเวลานาน ในช่วงนี้เป็นการสิ้นสุดของอาณาจักรสุโขทัยอย่างแท้จริง

แสดงอาณาจักรสุโขทัยสมัยโบราณ

ลำดับกษัตริย์สุโขทัย

จากจารึกหลักที่ ๘ บอกให้ทราบถึงเรื่องราวบรรพบุรุษของสุโขทัยประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ หรืออาจจะเป็นต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปรากฏนามผู้นำชาวไทย ที่ทราบนามอย่างมีหลักฐาน แน่นนอนและเก่าแก่ที่สุด ดังจารึกความว่า "...ผู้พระยา...ปู่เรึง ปู่มุง ปู่พอง ปู่ฟ้าพื้น ผากอง ปู่พระยาคำพู่ พระยาผากอง กับมีปู่ผาดัง ปู่หวาน ปู่ขุนจิต ขุนจอด ปู่พระยาอินทราทิตย์..." ซึ่งสามารถลำดับเชื้อพระวงศ์ในอดีตดังนี้

เมืองแพร์	เมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย	เมืองบางยาง	เมืองรัต
ปู่เรึง		ปู่ผาดำ	
ปู่มุง		ปู่หวาน	
ปู่ฟ้าพื้น		ปู่ขุนจิต	
ปู่ผากอง	พ่อขุนศรีนาวนำถม	ปู่ขุนจอด	
	ขอมสมารถโกลญลำพอง	พ่อขุนบางกลางหาว	พ่อขุนผาเมือง
	พ่อขุนศรีอินทราทิตย์		
พระยาคำพู่	พ่อขุนบานเมือง		
พระยามากอง	พ่อขุนรามคำแหง		
	พระยาไสสงคราม		
	พระเจ้าเลอไท		พระยาคำแหงพระราม
	พ่อขุนจันนำถม		
ปู่พระยา	พระมหาดรรมราชาธิราชที่ ๑ (ลิไท)		พระมหาเถรศรีสี่ชธราชจุฬามณี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงจัดไว้ดังนี้

สมัยอิสระ

๑. พระเจ้าศรีอินทราทิตย์
๒. พระเจ้าบานเมือง
๓. พระเจ้ารามคำแหง
๔. พระเจ้าเลอไท
๕. พระเจ้าลิไท

สมัยขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยา

๖. พระมหาดรรมราชาที่ ๒
๗. พระมหาดรรมราชาที่ ๓
๘. พระมหาดรรมราชาที่ ๔

จากหนังสือประวัติศาสตร์ สุโขทัย โดย สิ้นชัย กระบวนแสง

พระนาม	ปีครองราชย์	ปีสวรรคต
๑. พ่อขุนศรีนาวนำถม	-	-
๒. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ่อขุนผาเมือง)	-	-
๓. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (พ่อขุนบางกลางหาว)	ราว พ.ศ. ๑๘๐๐	-
๔. พระยาบานเมือง	-	-
๕. พ่อขุนรามคำแหง	ราว พ.ศ. ๑๘๒๒	ราว พ.ศ. ๑๘๔๒
๖. พระยาไสสงคราม	ราว พ.ศ. ๑๘๔๒	ราว พ.ศ. ๑๘๖๖
๗. พระยาเลอไท	ราว พ.ศ. ๑๘๖๖	ราว พ.ศ. ๑๘๘๔
๘. พระยาจันนำถม	ราว พ.ศ. ๑๘๘๔	ราว พ.ศ. ๑๘๙๐
๙. พระยาศรีสุรยพงศ์ราม มหาธรรมราชาธิราช (พระมหาธรรมราชา ที่ ๑ ลีไท)	ราว พ.ศ. ๑๘๙๐	ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๐๑-๑๙๑๗
๑๐. พระมหาธรรมราชาที่ ๒	-	ราว พ.ศ. ๑๙๔๒
๑๑. พระยาไสยลือไท (พระมหาธรรมราชาที่ ๓)	-	พ.ศ. ๑๙๖๒
๑๒. พระเจ้าสุริยวงศ์บรมบาลธรรมิกราช (พระมหาธรรมราชาที่ ๔ บรมपाल)	-	พ.ศ. ๑๙๘๑

สภาพภูมิศาสตร์อาณาจักรสุโขทัย

เมืองสุโขทัย ตั้งอยู่ที่ราบริมเขาหลวง ซึ่งเทลาดเอียงจากทางทิศตะวันตก ไปทิศตะวันออก สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ ๕๐๐ เมตร ตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงเมือง ๓ ชั้น กว้างประมาณ ๑๙-๒๘ เมตร ประตูเมืองมี ๔ ประตู เรียกว่า ประตูหลวง มีชื่อดังนี้

ด้านทิศตะวันออก เรียกว่า ประตูกำแพงหัก

ด้านทิศตะวันตก เรียกว่า ประตูอ้อ

ด้านทิศใต้ เรียกว่า ประตูมะโม

ด้านทิศเหนือ เรียกว่า ประตูศาลหลวง

มีป้อมปราการอยู่ที่ประตูเมืองทุกด้าน เมืองสุโขทัยมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๔๐ ตารางกิโลเมตร มีซากโบราณสถานประมาณ ๑๒๖ แห่ง มีตระพังกระจายอยู่ทั่วไป ทั้งหมด ๔๔๕ แห่ง

จารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ของสุโขทัยในอดีตไว้ว่า..

“..กลางเมืองสุโขทัย สร้างป่าหมาก ป่าพลูทั่วทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างไว้ได้แก่มัน กลางเมืองสุโขทัยนี้มีตระพังย สีสไลกินตีดังกินโขง เมื่อแล้วมีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐจรัส มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีเดร มีมหาเดร..”

ส่วนนอกเมือง

ด้านทิศตะวันออก มีพิหาร มีปู่ครู มีทะเลหลวง มีป่าหมาก มีไร่มีนา มีถ้ำมีฐาน มีบ้านใหญ่บ้านราม มีป่าม่วงป่าขาม ดงงามดั่งแก่ง

ด้านทิศตะวันตก เป็นบริเวณอรัญญิก ไปจดเขาหลวงเป็นสถานที่สงบสำหรับพระภิกษุ ฝ่ายวิปัสณาธุระ มีวัดสะพานหิน ซึ่งพ่อขุนรามคำแหง ขึ้นไปนพพระทุกวัน เดือนดับเดือนออก มีป่าม่วงที่ร่มเย็น

ด้านทิศเหนือ มีตลาดปสาน มีพระอจนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าวหมากกลาง มีไร่มีนา มีถ้ำมีฐาน มีบ้านเล็กบ้านใหญ่

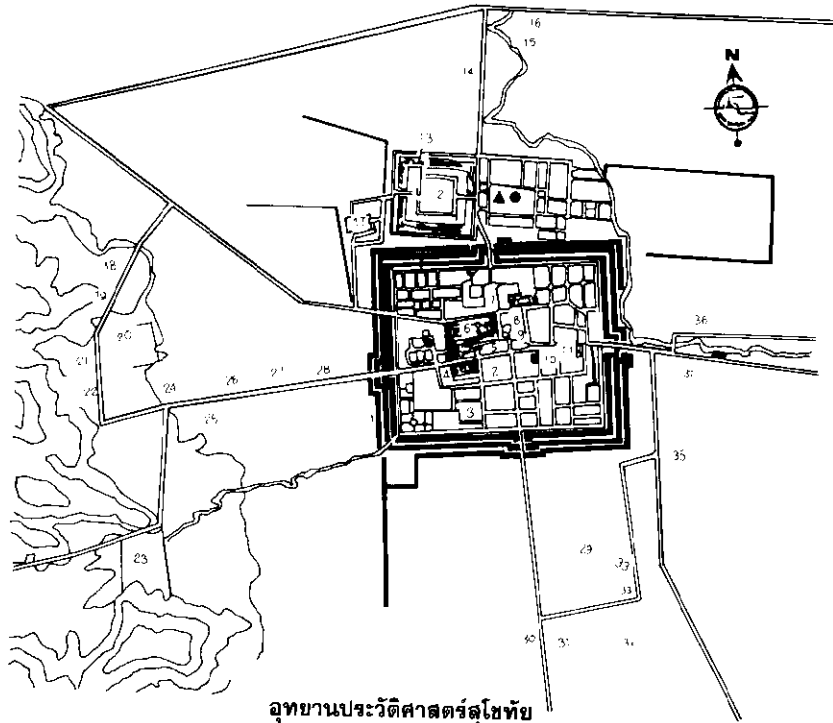
ด้านทิศใต้ มีกุฎี มีพิหาร มีปู่ครู มีสรัดภังส์ มีป่าพร้าว ป่าลาง ป่าขาม มีน้ำโลก มีพระขลุ่ยผืน ซึ่งเป็นใหญ่กว่าทุกผืนในเมืองนี้

จังหวัดสุโขทัย จัดว่าอยู่ในภูมิอากาศชุ่มชื้นแห้งแล้งในเขตร้อน ฤดูร้อนเริ่มในเดือน กุมภาพันธ์ ถึง เดือน พฤษภาคม ฤดูฝนเริ่มเดือน พฤษภาคม ถึง เดือนตุลาคม ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน ถึงเดือน มกราคม โดยรับลมหนาวจากตอนเหนือของประเทศจีน อุณหภูมิสูงสุดในจังหวัดสุโขทัยประมาณ ๔๑.๘ องศาเซลเซียส ในเดือนเมษายน และอุณหภูมิต่ำสุด ๗.๕ องศาเซลเซียส ในเดือนมกราคม

จังหวัดสุโขทัย จัดอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๔๘๐ กิโลเมตร เมืองเก่าสุโขทัยตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดไปทางทิศตะวันตก ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๖ เชื่อมต่อระหว่าง จังหวัดสุโขทัย-ตาก ตามถนนจรดวิถีถ่อง ระยะทางประมาณ ๑๒ กิโลเมตร เมืองเก่าตั้งอยู่เชิงเขาประตักษ์ ด้านทิศตะวันออก สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๖๐ เมตร ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๗.๐๐' ถึง ๑๗.๐๓' เหนือกับเส้นแวงที่ ๙๙.๕๑' ตะวันออก

“กำเนิดอักษรไทย งานใหญ่ลอยกระทง มั่นคงพุทธศาสนา
พระแม่ย่ามิ่งเมือง อดีตรุ่งเรืองคือเมืองสุโขทัย”

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
SUKHOTHAI HISTORICAL PARK

- สำนักงาน
- ▲ ศูนย์บริการการท่องเที่ยว
- ร้านอาหาร-ที่พัก

๑. กำแพงเมือง	๑๓. เตาทูเรียง	๒๗. วัดป่ามะม่วง
๒. พระราชวังและวัดมหาธาตุ	๑๔. วัดสังฆาวาส	๒๘. วัดตึก
๓. วัดศรีสวาย	๑๕. วัดคู้งหวาย	๒๙. วัดต้นจันทร์
๔. วัดตระพังเงิน	๑๖. วัดหินตั้ง	๓๐. วัดเชตุพน
๕. วัดชนะสงคราม	๑๗. วัดศรีชุม	๓๑. วัดเจดีย์สี่ห้อง
๖. วัดสระศรี	๑๘. วัดสะพานหิน	๓๒. วัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม
๗. ศาลตามาแดง	๑๙. วัดอรัญญิก	๓๓. วัดทักษิณาราม
๘. พระบรมราชานุสาวรีย์ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช	๒๐. วัดช้างรอบ	๓๔. วัดอโศการาม
๙. วัดใหม่	๒๑. วัดเจดีย์งาม	๓๕. วัดสังการาม
๑๐. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง	๒๒. วัดถ้ำพิชัย	๓๖. วัดช้างล้อม
๑๑. วัดตระพังทอง	๒๓. ทำนบสรีดภงส์	๓๗. วัดเจดีย์สูง
๑๒. วัดพระพายหลวง	๒๔. วัดมิ่งกร	
	๒๕. วัดพระยืน	
	๒๖. หอเทวาลัยมหาเกษตรพิमान	

ชื่อ **วัดมหาธาตุ**

ที่ตั้ง ตั้งบริเวณกลางเมืองสุโขทัย เขตตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย

พิกัดภูมิศาสตร์

รุ้ง ๑๗ องศา ๑ ลิปดา ๐ พิลิปดา เหนือ แวง ๙๙ องศา ๔๓ ลิปดา ๒๐ พิลิปดา ตะวันออก กว้างยาวด้านละ ๒๐๐ เมตร

ประกาศการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

ประวัติวัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุนี้ เดิมคงเป็นปราสาทที่สร้างขึ้นก่อนสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นช่วงขอมมีอิทธิพลเหนือดินแดนแถบนี้ จึงพบเห็นศาสนสถานตามแนวความเชื่อในศาสนาฮินดู หรือพุทธศาสนามหายาน อันเป็นอิทธิพลจากศิลปะขอมเป็นหลักสำคัญอยู่ทั่วไปภายในเมืองเก่าสุโขทัย และเมืองเชลียงกับศรีสัชนาลัย อาทิเช่น ศาลตาผาแดง (ได้ขุดพบประติมากรรมร่วมสมัยเดียวกันกับศิลปะนครวัด ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗) พระปรางค์วัดพระพายหลวง และวัดศรีสวาย ซึ่งเป็นศิลปะร่วมสมัยเดียวกันกับบายน ในราวรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ รวมทั้งศาสนสถานที่ทำด้วยศิลาแลง ที่เมืองศรีสัชนาลัย วัดเจ้าจันทร์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง และวัดขมขื่น

วัดมหาธาตุ ที่ประมาณว่าถูกสร้างขึ้นในสมัยขอมมีอิทธิพล จะเห็นลักษณะรูปแบบศิลปะที่ยังปรากฏอยู่ที่ปราสาททิศทั้ง ๔ ที่มีรูปทรงเด่นชัด แม้ว่าพระเจดีย์ประธานจะได้รับการเปลี่ยนแปลงแก้ไข กลายเป็นพระเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม แต่รูปแบบดั้งเดิมนั้นคงเป็นปราสาทห้ายอด ตามที่ยังบ่งถึงผังรูปกากบาท อันเป็นที่นิยมกันมากในสมัยนครวัด และสมัยบายน

วัดมหาธาตุเป็นวัดหลักสำคัญของเมือง แต่ไม่เคยปรากฏหลักฐานแน่ชัดจากเอกสารโบราณของสมัยสุโขทัยที่จะเรียกวัดนี้ว่า วัดมหาธาตุ แต่อาศัยวิวัฒนาการสืบต่อมาของวัดมหาธาตุในสมัยอยุธยา แม้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็ยอมรับนับถือขนบธรรมเนียมนี้

วัดมหาธาตุ คงต้องเป็นวัดที่มีความสำคัญมากเนื่องจาก วัดมหาธาตุตั้งอยู่ใกล้กับเนินปราสาท ที่เป็นบริเวณพระราชวังของพระมหากษัตริย์ ในสมัยสุโขทัย จึงเป็นวัดที่อยู่ในเขตพระราชวัง ซึ่งคงเป็นวัดที่ไม่มีพระภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษา เป็นวัดเฉพาะพระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์เท่านั้น

อีกแนวคิดหนึ่ง วัดพระศรีมหาธาตุ อาจจะถูกสร้างขึ้นในระยะแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ในรัชกาลของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เพราะมีกล่าวถึงในศิลาจารึกว่ามีวัดกลางเมืองสุโขทัย ดังปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง พุทธศักราช ๑๘๓๕ (หลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๓-๒๖)

“...กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัญญาரச มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม...”

ยังมีข้อความบางตอนบันทึกไว้ในจารึกกรุงสุโขทัย กล่าวถึงประวัติวัดมหาธาตุ จากศิลาจารึกวัดศรีชุม ประมาณพุทธศักราช ๑๔๔๔ - ๑๔๑๐ (หลักที่ ๒ ด้าน ๒ บรรทัดที่ ๒๑-๒๕) ความว่า “..พระศรีราชจุฬามณีเป็นเจ้าพยายามให้แผ้วแล้ว จึงก่ออิฐขึ้นเจ็ดวา สทายปูนแล้วบริวารณพระธาตุหลวงก่อนใหม่เก่าด้วยสูงได้ร้อยสองวา ขอมเรียกพระธมนั้นแล สถิตครึ่งกลางนครพระกฤษณ์ เมื่อจักสทายปูนในกลางบ้านนั้นหาปูนยากหนักหนา หาปูนมิได้ พระศรีราชจุฬามณีเป็นเจ้า จึงอธิษฐานว่าดังนี้...กูแลยังจักได้ตรัสแก่สรรพเทพฤๅณเป็นพระพุทธรูปจริงว่าไซ้ร้ จึงให้พบปูน ครั้งกูอธิษฐานบัดแมง

แห่งหันต้ายกปลายโป่งปุ อึ่งทงายาดหนักหนา เอามาสทายพระธาตุ ก่อใหม่เก่าแล้วเอามาต่อพระ พุทธรูปหินอันหักอันพังบริวารแล้ว ปูนก็ยังไม่เหลือเลย พระมหาธาตุหลวงนั้นกระทำปาฏิหาริย์ อัศจรรย์หนักหนา และมีพระธาตุอันใหญ่ล้อมหลายแอกม ก่อทั้งมหาพิหารใหญ่ ด้วยอิฐเสริจบริวาร- ณ์แล้ว จึงไปสืบค้นหาเอาพระพุทธรูปหินเก่าแก่แต่บูราดวันไกล ชั่วสองสามคืน เอามาประดิษฐานไว้ในมหาพิหารกลางแห่งใดคือใดตน ลางแห่งได้ผมได้แขนได้ออก ลางแห่งได้หัวตกลไกล แลสี่คนหาม เอามา จึงได้ ลางแห่งได้แข้งได้ขาลางแห่งได้มือได้ดินยอมพระหินอันใหญ่ ชักมาด้วยล้อด้วยเกวียน เข็นเข้าไปใน มหาพิหาร เอามาต่อติดประกิดตัวนปูน มีรูปโคมพรรณอันงามพิจิตรดั่งอินทนิรมิตเอามาประกิดชิด ขนเป็นตนพระพุทธรูป อันใหญ่อันถ้าวอันราม งามหนักหนา เอามาไว้เต็มในมหาพิหารเรียงหลายถ้อง ช่องงามหนักหนาแอกม...”

ในเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า เล่าถึงเรื่องพระมหาธาตุไว้ว่า

ครั้นอยู่มาสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ภูมิลำเนาข้างทิศใต้เมืองสุโขทัยนั้น พื้น ภูมิภาคเรียบราบเป็นชัยภูมิดีแห่งหนึ่ง สมควรจะสร้างสระใหญ่ลงไว้ให้เป็นประโยชน์แก่สาธารณชนทั่ว ไป จึงตรัสสั่งให้ขุดสระใหญ่โดยรอบจตุรสมิกำหนด ๑๕ วา ให้ช่างก่ออิฐเป็นซุ้มคร่อมหลังสระและบน หลังซุ้มนั้น ก่อพระเจดีย์องค์หนึ่งเรียกว่า พระมหาธาตุ ในสระใหญ่นั้นให้ปลูกบัวเบญจพรรณ ครั้น แล้วพระองค์ทรงตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า ขออย่าให้น้ำในสระนั้นแห้ง และอย่าให้ต้นบัวเบญจพรรณนั้น ตาย ให้มีอยู่เสมอเป็นนิจนิรันดรไป และพระองค์ได้ทรงนำเมล็ดมะขามมาโปรยรอบตามขอบเขตสระ ทรงพระสัตยาธิษฐานว่า ให้มะขามนี้ขึ้นมาเป็นต้นมีผลเมล็ดพร้อมบริบูรณ์ บางต้นเมื่อผลเป็นฝักให้มี แต่เนื้อ เมล็ดมะขามที่หล่นตกลงไปในสระนั้น ให้กลายเป็นเต่าปลาหมัจจายาติและให้บินไปได้ ทรงพระ อธิษฐานแล้วก็ทรงปลูกไว้รอบสระน้ำนั้น ปลาและเต่าก็เป็นไปตามพระสัตยาธิษฐานนั้นทุกประการ แล้วพระองค์ให้สร้างเฉลียงรอบสระนั้น มีทั้ง ศาลาและธงปักครบครัน ครั้นขุดสระสำเร็จแล้ว ก็ให้ทำ มหกรรมฉลองสระทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เป็นอันมาก

บทความกล่าวถึงวัดมหาธาตุ ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาท- สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

“ตอนนี้ได้ไปที่วัดกลางเมือง ซึ่งเรียกกันว่าวัดใหญ่บ้าง วัดมหาธาตุบ้าง ที่วัดนี้ได้ตรวจเที่ยวไป เที่ยวมาหลายครั้ง กว่าที่จะจับเรื่องราวลงร่องรอยเรียบร้อยดี เพราะเป็นวัดใหญ่และมีการก่อสร้างอยู่ ในนี้มาก พระเจดีย์วิหารต่าง ๆ และกุฎเล็กกุฎน้อยนับไม่ถ้วน พระพุทธรูปก็มีทุกท่าทุกทาง นั่งยืน นอน ขึ้นสำคัญที่สุดในวัดนี้ คือพระมหาธาตุเจดีย์ สูงตระหง่านอยู่กว่าสิ่งอื่น ทำยอดเป็นปราสาทชะลูด เรียวงามดี และแปลกนัยน์ตาหนักหนา มีฐานเป็นชั้น ๆ ลงมาจนถึงลานบน ซึ่งมีบันไดขึ้นอย่างพระ ปราสาทวัดอรุณ แต่บันไดปรักหักพังเสียสิ้นแล้ว ที่ลานชั้นบนเป็นเช่นวิหารทิศทั้งสี่ด้าน ที่ซุ้มมีลายจำ หลักงาม ๆ มาก ทั้งที่ฐานพระมหาธาตุเองก็มีลวดลายจำหลักไว้อย่างวิจิตร ด้านตะวันออกแห่งพระ มหาธาตุเจดีย์มีวิหารหลวงเก่าห้อง ใหญ่ยาวมาก ขนาดวิหารพระพุทธชินราชเมืองพิษณุโลกหรือจะ เชื่องกว่าเสียอีก เสาค้ำด้วยแลงก้อนแข็ง ๆ มีเป็นสี่แถว วิหารนี้เดิมเป็นที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนี ซึ่งได้เชิญลงมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารวัดสุทัศน์อยู่จนทุกวันนี้ คิดดูว่าเมื่อพระศรีศากยมุนี

ประดิษฐานในวิหารหลวงวัดมหาธาตุนี้ คงจะแลดูงามเป็นสง่ายิ่งนัก เพราะประการหนึ่งวิหารนั้นยาวพอที่จะยืนพิศดูพระได้เต็มองค์ และอีกประการหนึ่งพระองค์จะตั้งอยู่เดี่ยว ๆ เพราะฉะนั้นคงจะดูได้ดีกว่าที่จะดูที่วัดสุทัศน์เดี๋ยวนี้ วิหารที่วัดสุทัศน์ส่วนยาวไม่พอประการหนึ่ง และพระก็ประดิษฐานไว้สูงนักอีกประการหนึ่ง เพราะฉะนั้นเมื่อเข้าไปดูทำให้เสียงามไปเป็นอันมาก

วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัยนั้น เห็นได้ว่าเป็นวัดสำคัญอย่างยิ่ง มีกำแพงและคูล้อมรอบ เขตวัดกว้าง ๕ เส้น ยาว ๕ เส้น ๔ วา มีสระใหญ่อยู่ ๓ สระ มีสระเล็กอีกหลายสระ ถ้าจะเปรียบกับกรุงเทพมหานครก็คงเป็นอย่างวัดศรีสรรเพชญ์ติดอยู่กับวัง ซึ่งจะได้อีกกล่าวถึงต่อไปภายหลัง วัดนี้เข้าใจว่าคงจะเป็นวัดเก่า ตรวจดูคำจารึกหลักศิลาของพระเจ้ารามคำแหง มีข้อความอยู่ว่า “..กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหารมีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารศ มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอนนใหญ่ มีพระพุทธรูปอนนร่วม มีพิหารอนนใหญ่ มีพิหารอนนรวม มีปู่ครู มีสังฆราช มีเถร มีมหาเถร..” ดังนี้ ดูก็น่าจะสันนิษฐานว่ากล่าวถึงวัดมหาธาตุนี้ “พิหารมีพระพุทธรูปทอง” นั้น น่าจะเป็นวิหารหลวง ซึ่งประดิษฐานพระศรีศากยมุนี “พระอัฐารศ” นั้น แปลว่าพระยืน ซึ่งมีอยู่ในวิหารในวัดมหาธาตุหลายองค์ “พุทธรูปอนนใหญ่ พระพุทธรูปอนนรวม (งาม)” หรือ “พิหารอนนใหญ่ พิหารอนนรวม” นั้นก็มีอยู่มาก แต่ข้อที่ท่านพวกปู่ครูสังฆราช เถรและมหาเถร จะได้มีอยู่ในวัดนี้บ้างหรือไม่นั้น เป็นอันเหลือเดา

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ในสาส์นสมเด็จว่า

“...ไม่วัดพระมหาธาตุสุโขทัยเอง ก็มีรอยแกะไขหลายครั้ง องค์พระมหาธาตุเองเดิมก็เห็นจะเป็นพระสถูป ครั้งซำรุดหักพังลงเมื่อปฏิสังขรณ์ครั้งหลังจึงแปลงเป็นพระเจดีย์ยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ เมื่อแบบพระเจดีย์อย่างนั้นเป็นแพ้นอยู่แล้ว พระเจดีย์ ๕ กิศ มุมทักษิณพระมหาธาตุ ก็แปลงที่ทำเป็นปรางค์ชั้น ๑ ทำเป็นพระสถูปชั้น ๑ คงหมายจะให้มิพระเจดีย์บริบูรณ์ทั้ง ๓ อย่าง...”

แผนผังวัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุ เป็นวัดใหญ่มีพระเจดีย์รวม ๒๐๐ องค์ วิหาร ๕๐ แห่ง พระอุโบสถ ๑ ฐาน
ซุ้มพระ ๘ ฐาน

เจดีย์พระมหาธาตุทรงยอดดอกบัวตูม ตั้งเด่นอยู่กลางวัด รอบฐานมีปราสาท ๔ ทิศและ
ปราสาทยอดเจดีย์อยู่ที่บนมุมทั้ง ๔ มุม บริเวณฐานชั้นล่างมีงานปูนปั้นรูปพระสาวก พนมมือเดิน
ประทักษิณอยู่โดยรอบฐาน ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธานมีพระวิหารขนาด ๑๑ ห้อง ภายใน
ประดิษฐานพระพุทธรูปหล่อสำริด แบบสุโขทัย (สร้างโดยพระมหาธรรมราชาลิไท) พ.ศ.
๑๕๐๕ ปัจจุบันประดิษฐานในวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม

ด้านหน้าวิหารมีวิหารสูงประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นแบบอุทอง (สร้างขึ้นภายหลัง) ด้าน
ทิศเหนือและทิศใต้ของพระเจดีย์ประธาน มีซุ้มพระอัฐารศ สูง ๕ เมตรเศษ และด้านหน้าพระ
อัฐารศด้านทิศใต้ พบหินที่เรียกว่า ขอมดำดิน (ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ) และมีเจดีย์ ๕
ยอด ปัจจุบันพังเหลือเพียงฐาน มีพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่ง แสดงปางมารวิชัยสามด้าน ส่วนด้าน
หน้า เป็นรูปปูนปั้นรูปมารแบกช้าง สิงห์ และเทวดาทรงพาหนะรูปช้างสามเศียร คงเป็นเทพในศาสนา
พราหมณ์-ฮินดู พระอุโบสถอยู่ทางด้านทิศเหนือ

วัดมหาธาตุสร้างตามแนวตะวันออกไปตะวันตก เป็นระเบียบที่ชัดเจน ด้านหน้าของวัดอยู่ทาง
ตะวันออก และด้านหลังอยู่ทางตะวันตก แผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีคูน้ำล้อมรอบ วัดมหาธาตุได้มี
การสร้างเพิ่มเติมในสมัยหลัง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของแผนผังดั้งเดิม เกิดความซับซ้อนยิ่งขึ้น มี
อาคารถูกสร้างเพิ่มเติมหลายแห่งทั่วบริเวณ โดยเฉพาะด้านทิศใต้และตะวันตก

พระศรีมหาธาตุ

มหาธาตุ หมายถึง พระอัฐิธาตุของพระบรมศาสดา ในหนังสือตำนานมูลศาสนา พ.ศ. ๒๐๑๑ กล่าวถึงเรื่องพระมหาธาตุ ความว่า

“ครั้งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่สัพพัญญูเป็นพระพุทธเจ้า ลำดับด้วยวันเดือนปีทั้งหลายได้ ๔๕ วัสสา พระองค์สำแดงเทศนาสั่งสอนเวไนยสัตว์ถึงกาลอันควรจะนิพพานแล้ว พระองค์ก็ไปสู่เมืองกุสินาราแล้วก็นอนในชองอันจักนิพพานนั้น บ่ายหน้าไปหนเหนือแล้วก็ให้คำสอนแก่เจ้าภิกษุทั้งหลายอันถ้วนทุกอันพระองค์ก็คำนึงในใจว่าฉะนี้ ก็นี้หนาจักนิพพานแล้ว ศาสนากุบ่กว้างขวางนัก เหตุธาตุทุกทั้ง ๗ ประการ คือว่ากระดูกหน้าผาก เชี่ยวทั้ง ๔ และกระดูกตามมีด ๒ อันน้อยอย่าให้แตกให้ย่อยเกิด ธาตุอันอื่นกว่านี้ จึงแตกจยย่อยเท่าเม็ดถั่วถิม เท่าเม็ดข้าวสารหักกิ่งเท่าเม็ดพันธุ์ฝักกาด เพื่อให้คนทั้งหลายผู้อันประกอบด้วยศรัทธาเอาไปอุปัฏฐากบูชาในที่อยู่แห่งตน เพื่อเป็นเหตุให้ได้ถึงสุขคติแก่เขาเกิด ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าตนประกอบด้วย มหากรุณาในสัตว์ทั้งหลาย กระทำอธิษฐานแล้วก็ถึงอนิจจธรรมคือมรณธรรม ท้าวพระยาชาวมัลลสะทั้งหลายกระทำส่งก็การพระศพแล้ว เข้าก็เฝ้าแหงก็ได้ พระธาตุประดุจพองแก้วมุกดา นั้นแล..”

สมัยสุโขทัย เราได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ จึงได้รับเอาความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ตามคติของลังกา และมีการบูชาพระบรมธาตุ เสมอด้วยบูชาพระบรมศาสดา เป็นการส่งผลให้ผู้บูชาพบกับนิพพานได้ไปสู่สวรรค์ และยังเชื่อกันว่า การดับสูญของพระบรมสารีริกธาตุ คือการดับสูญแห่งพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระสมณโคดมพุทธเจ้า ความเชื่อเหล่านี้ทำให้เกิดมีการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ ด้วยแรงบันดาลใจและศรัทธาอันแรงกล้าจนเกิดเป็นความงามอันบริสุทธิ์ในผลงาน สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นถึง คนไทยมีความศรัทธาสูงสุดอย่างมั่นคงในพระบรมสารีริกธาตุ

การสร้างมหาธาตุเจดีย์ขึ้นไว้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในเมืองนั้น ๆ โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์สถาปนาวัดมหาธาตุก็ทรงเจริญพระราชศรัทธาดังนี้

- เป็นการสร้างพระราชกุศลสูงสุดในพระพุทธศาสนา ทรงปรารภนาในพระโพธิญาณในอนาคตกาล

- สร้างวัดมหาธาตุขึ้นเป็นหลักของเมือง เป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ

ศิลปโบราณวัตถุสถาน

แนวกำแพงวัด

กำแพงวัดมหาธาตุมีคูน้ำล้อมรอบ แสดงถึงศูนย์กลางอันศักดิ์สิทธิ์ โดยเจดีย์ประธานเปรียบได้กับเจดีย์จุฬามณี ที่พระอินทร์สร้างไว้บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นความเชื่อเช่นเดียวกับกำแพงเมือง ที่เรียกว่า ตรีบูร

พระอุโบสถ

เป็นอาคารเครื่องก่อ ๕ ห้อง มีโบเสมาปักแสดงถึงพระอุโบสถ ปัจจุบันเหลือเพียงฐานและแนวเสา ซึ่งพระอุโบสถนี้ น่าจะถูกสร้างขึ้นมาในภายหลัง เพราะวัดที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยในระยะแรก ยังไม่นิยมสร้างพระอุโบสถเดิมคงจะใช้คูน้ำที่ขุดไว้โดยรอบ เป็นนทีสีมา โดยใช้บวชพระภิกษุ ซึ่งเป็นพิธีการบวชที่มีมาก่อนในลังกา เมืองมอญทางตอนใต้ของพม่าและแคว้นล้านนา ด้วยเหตุนี้จึงไม่จำเป็นต้องสร้างพระอุโบสถ และในศิลาจารึกหลักที่ ๒ กล่าวถึงวัดในรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหง ล้วนระบุแต่วิหาร อาทิ “มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม”

โบเสมา กำหนดเขตพระอุโบสถ

พระพุทธรูปประธาน ภายในพระอุโบสถ (เก่า)

บัวประดับฐานพระพุทธรูป ทำเป็นบัวคว่ำบัวหงายนูนสูง ซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะขอม

พระวิหาร ยืนมาทางทิศตะวันออกจากเจดีย์ประธานจะเห็นแนวเสาซึ่งก่อด้วยศิลาแลง

พระวิหาร

อยู่ทางด้านทิศตะวันออก เป็นอาคารเครื่องก่อศิลาแลง มีขนาด ๑๑ ห้อง ฐานวิหารเป็นฐานบัวลูกฟัก เดิมคงเป็นหลังคาลาดชัน ซึ่งมีแนวเสาสี่แถว ทำจากศิลาแลงโคลนเป็นท่อน ๆ ต่อ ๆ กัน วิหารเคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดแบบสุโขทัย ขนาดหน้าตักกว้าง ๖.๒๕ เมตร พระมหาธรรมราชาลิไท โปรดให้หล่อขึ้นทำการฉลองในปี ๑๕๐๔ หลักที่ ๕ ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๘-๑๓

“เมื่อแล้วออกพรรษา จึงกระทำมหากานฉลองพระสัมฤทธิ์ อันหล..ต้นพระพุทธรเจ้าเราอันประดิษฐานกลางเมืองสุโขทัย ซึ่งกลางตะวันออก พระศรีมหาธาตุนั้น ฉลองสดับธรรมทุกวัน ถ้วนร้อยวัน..”

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงเรื่องวิหารวัดมหาธาตุไว้ในสาส์นสมเด็จฯ ว่า “หม่อมฉันไม่ได้เคยพิจารณาวิหารหลวงที่ตั้งพระศรีศากยมุนี ณ เมืองสุโขทัยถ้วนถี่ถึงผนังนอก ได้เคยพิจารณาแต่วิหารพระพุทธรูปชินราชที่เมืองพิษณุโลก แต่สังเกตดูก็คล้าย ๆ กัน ในประธานทำเสาลายรับช้อยาก จะทำเป็นวิหารใหญ่จึงต้องลงหลังคาเป็นเจดียง ต่อออกมาไปข้าง ๆ ถึงสองชั้น เจดียงชั้นในทำเสาลอยรับชายคาถึงแถวหนึ่ง ชายคาชั้นนอกเดี่ยวเกือบถึงหัวคนยืน ที่ฝาผนังก่ออิฐเป็นช่องลูกฟักรับชายคา หม่อมฉันเคยนึกแต่แรกว่าเดิมจะเป็นวิหารโถงดอกกระมัง แต่คิดไปเห็นว่าในวิหารย่อมจะมีเครื่องมหรรมค้ำค้ำพุทธรูปอยู่เป็นนิจ คงต้องเป็นฝาต่อผนังด้านหน้าและด้านหลังวิหารให้เป็นที่รักษาของได้...”

กลุ่มเจดีย์ประธาน

เป็นเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมประดิษฐานอยู่ตรงกลาง มีปราสาทประจำทิศทั้ง ๔ คือ ด้านทิศตะวันออก ตะวันตก ทิศใต้ ทิศเหนือ ทั้งหมดรวมเป็นเจดีย์ ๕ องค์ ซึ่งเดิมนั้นมีผู้สันนิษฐานว่าคราวแรกคงสร้างเป็นปราสาทเช่นที่นิยมกันในสมัยบายัน ในผังของปราสาท ๕ ยอด คือลักษณะของปราสาททั้ง ๔ ทิศ กับเจดีย์ทรงยอดบัวตูม ต่อเชื่อมกันออกมาดูจะเบี่ยงมุขเป็นรูปกากบาทและเจดีย์ประธาน คงมีรูปแบบเช่นเดียวกับเจดีย์ประจำทิศทั้ง ๔ ซึ่งมีขนาดเล็กกว่า ซึ่งต่อมาได้ถูกบูรณะเปลี่ยนแปลงเป็นเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมในสมัยสุโขทัย นอกจากเจดีย์ทั้ง ๕ แห่ง ระหว่างปราสาททิศทั้ง ๔ ยังมีเจดีย์ก่ออิฐทรงปราสาทยอดเจดีย์ แทรกที่มุมเจดีย์ประธาน เรียกว่า เจดีย์มุมมี ทั้ง ๔ มุม จึงรวมเป็นเจดีย์ ๙ องค์ อยู่รวมกันบนฐานไพที หมายถึงฐานที่รองรับสิ่งก่อสร้างหลายชนิดรวมไว้ด้วยกัน ซึ่งคงถูกสร้างขึ้นภายหลังในรัชกาลของ พระยาเลอไท ฐานไพทีได้ก่อกับฐานบางส่วนของกลุ่มเจดีย์ประธาน

จากเจดีย์ประธานมีเจดีย์บริวารรายรอบทั้ง ๘ ทิศ นี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกับวัดบุพผาราม เมืองเชียงใหม่ ที่มีผังเช่นนี้อาจจะมีความหมายให้เป็นศูนย์กลาง ของความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง ทั้งพระศรีมหาธาตุและเจดีย์บริวารสร้างอยู่บนฐานเดียวกัน คือการรวมกลุ่มเน้นความสำคัญของเจดีย์ประธาน หรือพระศรีมหาธาตุ เป็นการวางผังตามคติมหายานอย่างชัดเจน คือ พระธยานิพุทธ ๔ องค์ และพระธยานิโพธิสัตว์อีก ๔ องค์ รวมเป็นเจดีย์ ๘ องค์

๑

๒

๓

- ๑ กลุ่มเจดีย์ประธานประกอบด้วย
  - เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม
  - เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย
  - เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์
- ๒ เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ (ก่อนอนุรักษ์)
- ๓ กำลังอนุรักษ์ยอดเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พ.ศ. ๒๕๓๗

เจดีย์ประธานพระศรีมหาธาตุ (เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม)

เจดีย์ประธานทรงยอดดอกบัวตูมนี้ กว้าง ๓๓ เมตร ยาว ๓๔.๘๐ เมตร คงถูกสร้างครอบทับศาสนสถานเดิม ซึ่งเป็นปราสาทห้ายอด มีมุขเชื่อมต่อถึงกันในแผนผังกากบาท ได้ถูกสำรวจและพบทางต่อเชื่อมภายในทับฐานมิได้มีประสงค์จะใช้ประโยชน์ แต่ทำเพียงเพื่อให้ได้ผังอาคาร รูปแบบเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมของสุโขทัย ถือเป็นเจดีย์แบบพิเศษ ที่กระทำขึ้นโดยเฉพาะในศิลปะสุโขทัยเท่านั้น ก่อนหน้าอาณาจักรสุโขทัยไม่เคยปรากฏการก่อสร้างเจดีย์แบบนี้มาก่อนและสมัยหลังสุโขทัยก็ไม่นิยมสร้างกันอีกต่อไป

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเรียกเจดีย์รูปแบบนี้ว่าเจดีย์ทรงทะนาน อันหมายถึง ตอนบนถึงปลียอดสุดของเจดีย์ มีลักษณะเป็นกระพุ่มคล้ายทะนานดวงข้าวคว่ำอยู่ และเรียกว่าเจดีย์ทรงดอกบัวตูม เรียกตามทรงของดอกบัว ซึ่งมีความเชื่อเรื่องของดอกบัวในคติของพระพุทธศาสนา คือดอกบัวนั้นเป็นสัญลักษณ์ของแผ่นดินที่แห่งตอน ซึ่งดอกบัวจะบังเกิดในแผ่นดินนั้นให้เป็นนิมิตที่รู้กันของพวกพรหม ทั้งหลายในยุคแรก ดังกัปป์ว่าจะได้ฟังพระธรรมเทศนาแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งตั้งกัปป์พวกพรหมได้ลงมาดูดอกบัวได้บังเกิด ๕ ดอก อันหมายถึง ภัทรกัปป์ กัปป์อันประเสริฐอันจะมีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติตรัสรู้ถึง ๕ พระองค์ จากความเชื่อนี้นำไปสู่สัญลักษณ์ในทางศิลปกรรมรูปแบบต่าง ๆ

ส่วนนามที่เรียกว่าพุ่มข้าวบิณฑ์ นักวิชาการให้ข้อสันนิษฐานว่า อาจจะประสงค์ให้ใกล้เคียงกับหลักฐานที่ได้มาจากศิลาจารึกสุโขทัย กล่าวถึง คำว่าพนมหมาก พนมเบีย เพราะลักษณะของพนมคือ รูปทรงที่อยู่ในลักษณะพุ่ม ส่วนข้าวบิณฑ์ก็หมายถึง ข้าวปั้นเป็นก้อน ๆ แล้วจัดวางไว้ในพาน ในรูปของพนมเป็นพุ่มดูการพนมมือ เพื่อแสดงการเคารพสักการะ

จากนามที่มีปรากฏอยู่หลายนามนี้ ถ้าสังเกตจากรูปแบบศิลปกรรม จะเห็นได้ว่าเจดีย์ทรงนี้คือ เจดีย์ทรงดอกบัวตูม ซึ่งจะพบว่า ส่วนยอดของเจดีย์บางองค์ที่ยังมีเหลือเป็นรูปกลีบบัวประดับให้ดูเป็นรูปดอกบัวตูม ซึ่งเราพบหลักฐานส่วนยอดของเจดีย์ทรงเดียวกันนี้ ตกหักอยู่ภายในบริเวณวัดพระศรีมหาธาตุ ซึ่งยังพอเห็นลวดลายของกลีบบัวปูนปั้น ๘ กลีบ คงเป็นคติอุบลมณฑล ของฝ่ายมหายาน

เจดีย์ทรงดอกบัวตูมนี้ เป็นเจดีย์ประธาน คงถูกสร้างขึ้นในคราวบูรณะครั้งรัชกาลของพระยาเลอไท ในราวประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๔ พร้อมกับการสร้างฐานไพที

เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม แบ่งองค์ประกอบออกได้เป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนฐาน ส่วนกลาง และส่วนยอด ดังนี้

ส่วนฐาน ประกอบจากฐานเขียง ซ้อนกันขึ้นไป ๔-๕ ฐาน มีแนวบันไดทางขึ้นซ้าย-ขวา เป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมที่เป็นเจดีย์ประธานเท่านั้น ฐานเขียงนั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป รองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เป็นระเบียบฐานเจดีย์อิทธิพลศิลปะทริภุญชัย ซึ่งนิยมแพร่หลายสำหรับเจดีย์ทรงปราสาททั้งของล้านนาและสุโขทัย

ส่วนกลาง ส่วนเรือนธาตุ อยู่เหนือฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีลักษณะเป็นแท่งทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม ซึ่งรับอิทธิพลจากเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะลพบุรี โดยมีฐานบัวลูกฟัก ๒ ฐาน ซ้อนรองรับอยู่ และมีการประดับกลีบนูนที่เรือนธาตุ ซึ่งก็ปรับปรุงมาจากรูปแบบปราสาทลพบุรี แต่

เรือนธาตุของเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมนี้ มีลักษณะผอมยัดสูงกว่า

ส่วนยอด เป็นทรงดอกบัวตูม ซึ่งคงจะปรับมาจากเจดีย์ทรงระฆัง ที่ส่วนบนของทรงดอกบัวตูมมีวงแหวนซ้อนเรียงกัน ต่อเนื่องด้วยปลีอันเป็นระเบียบ ระเบียบที่มีอยู่ประจำของเจดีย์ทรงระฆัง แต่เนื่องจากไม่มีบัลลังก์สี่เหลี่ยมคั่นระหว่างทรงดอกบัวตูมกับปลีองโงน ที่เป็นระเบียบสำคัญของเจดีย์ทรงระฆังแบบลังกา แต่ทรงยอดดอกบัวตูมนี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะพุกามที่ไม่มีบัลลังก์สี่เหลี่ยม เช่น เจดีย์ธเวชิกน ซึ่งเป็นการปรับปรุงที่เกี่ยวข้องกับแรงบันดาลใจจากศิลปะพุกาม โดยพบเจดีย์ทรงปราสาทหล่อด้วยสำริด พบที่วัดพระพายหลวง ไม่มีบัลลังก์สี่เหลี่ยมเหนือทรงระฆัง ซึ่งอาจเกี่ยวกับการปรับส่วนยอดของเจดีย์ทรงดอกบัวตูมด้วย (ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ศิลปเชียงใหม่-สุโขทัย)

นอกจากนี้ยังพบเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมอีกหลายแห่ง อยู่ตามเมืองต่างๆ ในสมัยสุโขทัยหลายองค์ เช่น

- วัดมหาธาตุ
- วัดตระพังเงิน
- วัดข่อนข้าว
- วัดทักษิณาราม
- วัดอ้อมแลง
- วัดอโศการาม

เมืองสุโขทัย

- วัดเจดีย์เจ็ดแถว
- วัดสวนแก้วอุทยานน้อย
- วัดราหู
- วัดน้อย

เมืองศรีสัชนาลัย

- วัดกะโลทัย
- วัดกลางทุ่ง
- วัดโนนม่วง
- วัดวังพระธาตุ

เมืองกำแพงเพชร ต่อมาถูกเปลี่ยนแปลงไปแล้ว

- วัดพระบรมธาตุ
- วัดพระบรมธาตุ ทุ่งขี้

- วัดพระธาตุ เจดีย์ยุทธหัตถี เมืองตาก

- วัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่ ถูกเปลี่ยนแปลงสมัยพระครูบาศรีวิชัย

- วัดเจดีย์ทอง เมืองพิษณุโลก

- วัดมหาธาตุ เมืองเพชรบูรณ์

- วัดตะโหนดไหล ชัยนาท

การสร้างเจดีย์ โดยเฉพาะเจดีย์ทรงดอกบัวตูมโดยมีจารึกศักราชแน่นอน เช่น จารึกหลักที่ ๓ จารึกเมืองนครชุม พ.ศ. ๑๙๐๐ กล่าวถึงการสร้างและบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เมืองนครชุม พระมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัยเป็นเจดีย์แบบดอกบัวตูม และได้พบจารึกวัดอโศการาม จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๒ บอกรื่องการสร้างวัดอโศการาม และวัดทักษิณาราม วัดทั้งสอง เจดีย์เป็นทรงยอดดอกบัวตูม โดยอาศัยเค้าโครงการสร้างฐานเจดีย์จาก แบบปราสาทขอมซึ่งพอสันนิษฐานได้ว่า เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม เป็นสถาปัตยกรรมที่คงจะมีการเริ่มนิยมสร้าง ตั้งแต่รัชกาลของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ประมาณ พ.ศ. ๑๘๒๒ จนกระทั่งสิ้นรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๓ โสยลือไทย พ.ศ. ๑๙๖๒

นักวิชาการหลายท่าน ได้ให้ข้อสันนิษฐานถึงความเป็นมาของพระเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมดังนี้.-

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

“...อาจได้แบบอย่างมาจากเจดีย์จีน (ละ) แล้วดัดแปลงให้เหมาะกับกระบวนราชการของไทย ด้วยทรงเห็นภาพพระเจดีย์จีนจากที่ฝั่งศพโบราณในหนังสือ “อัลลิสเตรทเท็ด ลอนดอนนิวส์” (ค.ศ. ๑๙๒๘) มีลักษณะแบบอย่างคล้ายคลึงกันอยู่บ้าง ประกอบกับในสมัยสุโขทัยได้มี การติดต่อกับจีนอย่างใกล้ชิด..”

ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี

“...อาจได้รับแบบอย่างมาจากสถาปัตยกรรมแบบ “ซาราเซน” ก็ได้ เพราะมีลักษณะรูปทรงคล้ายคลึงกับยอดสุเหร่าหรือมัสยิด (Mosque) ของมุสลิมหรือชาวอาหรับ..”

ศาสตราจารย์ ขอรจ เซเดส์

“..โครงสร้างของเจดีย์แบบนี้ ดูเหมือนว่าจะมาจากรูปทรงของโกศบรรจุพระบรมอัฐิ..”

อาจารย์ จิตร บัวบุศย์

“..การสร้างเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ได้รับอิทธิพลมาจาก นิยายสุชาวดีจากน่านเจ้า ซึ่งไทยน่านเจ้า บางกลุ่มนำลงมาเผยแพร่ไว้ระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๖๐๐...”

นายกริสโวลด์

“...พญาเลอไท คงจะได้แบบอย่างมาจาก เจดีย์จำลองที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของลังกา ซึ่งมีรูปทรงดอกบัวตูม..”

ลูเนต เดอ ลาฌองกิแอร์

“..เจดีย์ทรงดอกบัวตูมที่ศรีสัชนาลัย เป็นเจดีย์ที่ลอกเลียนมาจากแบบคิวลิงค์ ในศาสนาพราหมณ์...”

สงวน รอดบุญ

“...อาจเป็นการยึดถือคติทางพุทธศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง ประกอบกัน ทั้งฝ่ายหินยานและมหายาน ดังเช่น

- ดอกบัว เป็นดอกไม้บริสุทธิ์ใช้เป็นพุทธบูชาถือเป็นดอกไม้ศรัทธา
- ดอกบัว เป็นแดนกำเนิดของพระอมิตาภะในแดนสุชาวดี

- ดอกบัว เป็นสัญลักษณ์ของพระเจ้า นับตั้งแต่การปฏิสนธิ การรองรับอย่างก้าวพระบาท ตั้งแต่การประสูติ การบรรลุนิติภาวะ และปรินิพพาน
- ดอกบัว เป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล พระศากยมุนี และพระโพธิสัตว์ ซึ่งประทับเหนือ ดอกบัว จึงหมายถึง การประทับอยู่เหนือจักรวาล"

อีกแนวความคิดหนึ่ง... ศิลปินสุโขทัยอาจจะได้รับแรงบันดาลใจจากแบบอย่างพระรัศมีของ "พระพุทธสิหิงส์" ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่พยุขรามคำแหงทรงอัญเชิญขึ้นไปจากเมือง นครศรีธรรมราช แล้วประดิษฐ์คิดเป็นแบบอย่างทางพุทธสถาปัตยกรรม จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของ สุโขทัย

นอกจากนี้เรื่องของ ดอกบัว ยังปรากฏในเรื่อง "พระมัลลย์" แสดงว่าได้แนวคิดมาจากคติ มหายาน คือ เมื่อตายไปแล้วได้ไปเกิดในดอกบัวในสระบัว แดน "สวรรค์สุขาวดี"

ภายในเจดีย์ประธาน ทรงยอดดอกบัวตูม พบกรุภายใน อาจจะมีกำหนดได้ ๕ ที่ด้วยกัน

๑. ห่องกรุที่ยอดดอกบัวตูม
๒. ห่องกรุตรงฐานหน้ากระดานทองไม้
๓. ห่องกรุฐานเชียงชั้นที่สาม
๔. ห่องกรุฐานเชียงชั้นที่สอง
๕. ห่องกรุใต้ฐานเชียงชั้นที่หนึ่ง หรือห่องกรุใต้พื้นฐานเชียง ชั้นล่างสุดลงไป ภายในกรุฐานล่างนี้ได้พบ มณฑปสำริด ประดิษฐานพระเจดีย์ทรงลังกา ถอดได้เป็นส่วน ๆ ภายในสุด มีพระเจดีย์แก้วบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ปัจจุบันเหลือเพียงมณฑป จัดตั้งแสดงอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ชิ้นส่วนยอดเจดีย์ของเจดีย์ทรงดอกบัวตูม มีร่องรอยของกลีบบัวที่บริเวณพุ่มดอกบัวตูม

เจดีย์ทรงปราสาท

เจดีย์รายขนาดเล็ก เป็นอาคารสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป เรียกว่าทรงปราสาท มีอิทธิพลจากล้านนา ซึ่งคล้ายกับเจดีย์กู่กู่เมืองลำพูน เจดีย์องค์นี้ได้สร้างขึ้นหลังกว่าเจดีย์กู่คำของเชียงใหม่

ซากฐานเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม

เจดีย์ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ฐานเชียงทองสี่เหลี่ยมซ้อนกัน เหนือขึ้นไปเป็นชุดฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ชุดฐานเชียงทั้ง ๔ ด้าน ประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ชุดฐานเป็นระเบียบของเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม โดยมีการประดับที่ช่องแบ่งรอบฐานล่างสุดด้วยประติมากรรมปูนปั้น รูปคนแบกคนแคร่แบก ข้างค้ำ สีหโกธสร สูงราว ๔๐ เซนติเมตร ตลอดจนจนวนวดลายเครือเถาและลายกระหนก ตามเสาบางแห่งมีลายกลีบบัว ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล ได้กล่าวเปรียบเทียบกับปูนปั้นที่นักษุปูนปั้นที่ฐานพระพุทธรูปสลักหินปางสมาธิที่ ศาลิหาร ประเทศลังกา “..ที่ฐานสลักเป็นรูปสิงห์นั่งสลักกับบัวระ รูปสิงห์นี้คล้ายกับภาพสิงห์ปูนปั้นบางตัวในวัดมหาธาตุ กลางเมืองสุโขทัยเก่า...”

เจดีย์รายและเจดีย์ในบริเวณอื่นๆ

ภายในวัดมหาธาตุ มีเจดีย์รายขนาดเล็กมากมายกว่า ๒๐๐ องค์ ซึ่งส่วนมากปัจจุบันชำรุดเหลือเพียงฐาน เจดีย์เหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมาในสมัยหลังอย่างไม่มีแบบแผน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าซากฐานเจดีย์รายขนาดเล็กนั้น กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปภายในบริเวณวัด โดยเฉพาะทางด้านทิศใต้

เจดีย์รายภายในวัดมหาธาตุ ในภาพจะเห็นเจดีย์ทรงปราสาทซึ่งคล้ายกับเจดีย์ทางแถบล้านนา

เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ เจดีย์ประจำมุมทั้ง ๔

เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ที่ประกอบไปด้วย ส่วนล่างมีฐานในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อด้วยอิฐ กว้างยาวด้านละ ๔.๒๒ เมตร เป็นฐานบัวลูกฟักซ้อนลดกัน ๒ ฐานอยู่บนฐานเขียง ซึ่งได้ถูกฐานไพทีก่อกับ เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์แบบสุโขทัย เป็นส่วนที่ปรับปรุงมาจากกระเบื้องของเจดีย์ทรงปราสาทแบบล้านนา เป็นลักษณะที่มีเรือนธาตุชั้นลดตามแบบเจดีย์ทรงปราสาทของล้านนา มีจระนำสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นทำไว้ที่ด้านทั้งสี่ของเรือนธาตุเหนือชั้นลดของเรือนธาตุมี ๕ ยอด ยอดกลางเป็นชุดเจดีย์ทรงระฆัง ส่วนอีกสี่ยอดเป็นเจดีย์ขนาดเล็กประจำมุมละองค์ ของบริเวณชั้นลดตอนบนของเรือนธาตุ อาจได้รับการปฏิสังขรณ์ ด้วยมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อ เพิ่มประโยชน์ใช้สอยก็เป็นไปได้ ด้วยการสร้างเพิ่มเติมเจดีย์มุมก่อด้วยอิฐขึ้นที่มุมพระมหาธาตุเจดีย์ทั้ง ๔ มุม รวมเป็นเจดีย์ทิศ ๘ องค์ พร้อมทั้งแก้ฐานประทักษิณที่มีมาแต่เดิมเสียใหม่เห็นความแตกต่างชัดเจนระหว่างวัสดุ ๒ ชนิด ซึ่งนิยมใช้ในยุคสมัยที่ต่างกัน ด้วยจะเห็นว่า แบบแผนกำหนดให้มีพระมหาธาตุเจดีย์ทรงดอกบัวตูมประดิษฐานอยู่ตรงกลาง ตรงทิศทั้ง ๔ มีเจดีย์ทรงปราสาทก่อด้วยแลง ส่วนเจดีย์ประจำมุนั้นก่อด้วยอิฐ

เจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ประจำทิศทั้ง ๔

เป็นเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย ก่อด้วยศิลาแลงประจำอยู่ที่ด้านทั้ง ๔ ของ เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลพบุรี แต่ก็มีลักษณะเป็นของตัวเอง รูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เริ่มจากส่วนฐาน เป็นชุดฐานบัวลูกฟัก กว้างยาวด้านละ ๔.๕๒ เมตร เป็นอิทธิพลมาจากรูปแบบฐานปราสาทศิลปะลพบุรี มีชุดฐาน ๒ ฐานซ้อนกัน ฐานล่างสุดได้ถูกก่อกับฐานไพที ส่วนของเรือนธาตุ คือส่วนกลาง ซึ่งมีลักษณะเป็นแท่งสี่เหลี่ยมทรงสูงยกเก็จเป็นจระนำขั้วมี ๓ ด้าน ยกเว้นด้านที่หันไปทางองค์พระมหาธาตุ เพราะส่วนล่างจะติดกัน มีพระพุทธรูปประจำภายในจระนำ เหนือระดับขั้วขึ้นไปคือ มีการยกเก็จต่อเนื่องจากเสาของจระนำ และส่วนยอดเป็นชั้นลดที่มีลักษณะเรียบง่าย โดยชั้นลดซ้อนกันขึ้นไป มีขั้วบันแถลงประจำอยู่ที่กลางด้านและประจำมุม ส่วนยอดสุดชำรุดหักพังไปแล้ว

ได้มีการสืบต่อรูปแบบศิลปะ ของเจดีย์ทรงปราสาทประจำทิศ ของวัดพระศรีมหาธาตุ ไปให้เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยที่วัดศรีสวาย เป็นการคลี่คลายส่วนบน เพิ่มจำนวนชั้นลด สัดส่วนยอดขึ้น

ประติมากรรมประดับเจดีย์ทรงปราสาท

ประติมากรรมประดับเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ประจำมุมทั้ง ๔

บริเวณองค์ระฆัง มีการประดับกลีบบัวเป็นลักษณะเหมือนเข็มขัดคาดที่องค์ระฆัง เรียกว่า **รัดอก** และปิดประดับด้วยดอกประจำยาม รูปดอกไม้สี่กลีบทแยงมุมชำรุดเสียส่วนมาก พบบางส่วนที่เจดีย์ประจำมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

นอกจากนี้บริเวณเหนือเรือนธาตุตอนบน ที่ชั้นลดมีการประดับลายรูปสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด ตรงกลางเป็นรูปกากบาท ประดับอยู่โดยรอบ ลวดลายประดับซุ้มของจระนำ ส่วนมากชำรุด เหลือเพียงซุ้มด้านทิศใต้ ของปราสาทยอดเจดีย์ประจำมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ออกปลายเป็นรูปหัวมกรคายนาคห้ำเคียร ซึ่งมีปรากฏอยู่ที่ปลายกรอบซุ้มแบบศิลปะลพบุรี ของปราสาทที่วัดพระพายหลวง เช่นกัน

เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์
ประจําพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เชียงเหนือ

ลวดลายประดับที่ชั้นลด

ยอดกลางเป็นชุดเจดีย์ทรงระฆัง
ของเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์
ประจำมณฑลตะวันออกเฉียง
เหนือ

เจดีย์ขนาดเล็กประจำมณฑลทั้งสี่ของชั้นลด เหนือเรือนธาตุ
ของเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ ประจำมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ

ประติมากรรมประดับเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย ประจำทิศทั้ง ๔

* ชุ่มของจระนำ

ชุ่มของจระนำ ประดับอยู่ที่เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย ทั้ง ๔ องค์ แต่ละองค์มีชุ่มของจระนำ ๓ ด้าน สำหรับด้านในเป็นแกนต่อกับฐานเจดีย์ประธาน เป็นลักษณะชุ่มกรอบหน้านาง ซึ่งก็หมายถึงวงโค้งคล้ายกรอบของหน้านางเป็นกรอบชุ่มที่นิยมในศิลปะสุโขทัย และศิลปะล้านนา ซึ่งอาจจะมิต้นเค้าดั้งเดิมมาจากศิลปะทวารวดี ทั้งศิลปะสุโขทัยและศิลปะล้านนา ล้วนปรากฏรูปแบบของกรอบชุ่มหน้านาง คงเป็นการรับถ่ายทอดทางด้านวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน แต่ก็ไม่สามารถทราบได้ว่า วัฒนธรรมใดเป็นผู้ส่งและวัฒนธรรมใดเป็นผู้รับไป

๑. **เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยประจำด้านทิศตะวันออก** เป็นด้านที่ยังมีงานประติมากรรมปูนปั้นหลงเหลืออยู่มากที่สุด

ชุ่มของจระนำด้านที่หันไปทางทิศตะวันออก

ยอดชุ่มประดับด้วยรูปหน้ากาล (ปัจจุบันชำรุดแล้ว) ออกปลายกรอบชุ่มเป็นรูปกินรี เป็นอิทธิพลมาจากศิลปะลังกา ซึ่งอาจเข้ามาผสมผสานกับอิทธิพลศิลปะพุกาม นอกจากพบที่วัดพระศรีมหาธาตุนี้ ยังพบที่เจดีย์รายวัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชฌาย์ และมณฑปวัดตระพังทองกลาง ส่วนด้านข้างกรอบชุ่มทำเป็นรูปสตรี และลวดลายพันธุ์พฤกษาที่พวยพุ่งขึ้นไปข้างบน

ชุ่มของจระนำด้านที่หันไปทางทิศเหนือ

ยอดชุ่มคงประดับด้วยรูปหน้ากาล ตามแบบด้านอื่น แต่กรอบชุ่มด้านนี้ชำรุดมากแล้ว เหลือให้เห็นเพียงซีกด้านขวา ด้านเดิวยอกเป็นลวดลาย ซึ่งคาดว่าตัวลายหลัก ๆ เป็นตัวสัตว์หิมพานต์ ซึ่งเหลือเพียงเค้าโครงและด้านข้างกรอบชุ่มเป็นรูปเทพธิดา ในมือยึดลวดลายพันธุ์พฤกษาที่พวยพุ่งขึ้นไปข้างบน

ชุ่มของจระนำด้านที่หันไปทางทิศใต้

กรอบชุ่มด้านนี้ เป็นด้านที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ยอดชุ่มเป็นรูปหน้ากาล ออกปลายชุ่มเป็นรูปมกรมีขา หางเป็นกลุ่มกระหนก อันเป็นอิทธิพลศิลปะอินเดียได้ ซึ่งผ่านทางลังกา ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ กระหนกวงโค้งประกอบกันเป็นกลุ่มหมวดหัว ไม่นับปริมาตรให้เด่นชัด

* (จากบทความของไมเคิล โรทซ์ ศิลปะสุโขทัยมาจากไหน ศิลปวัฒนธรรม)

ชุ้มมกรที่ปรากฏศิลปะที่ครอบเจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ เป็นชุ้มที่มีลักษณะทุกประการตรงกับชุ้มที่ วัดคธาธาเทนิยะ เมืองกัมโปละทุกประการ เว้นแต่ว่าที่สุโขทัยหางมกรชี้ขึ้นในขณะที่ของเมืองกัมโปละ ห้อยลง “หางจะชี้ขึ้นหรือห้อยลงไม่มีความหมาย มันแล้วแต่ความเหมาะสมของที่เจ้าหน่วยคือจะมีที่ ว่างที่ไหนหางก็จะไปทางนั้น สถาปนิกและปฏิมากรที่สร้างวัดในเมืองกัมโปละ ต่างเป็นช่างที่จ้างมา จากอินเดียได้ ที่ผมกล้าอ้างว่านี่ คือ ศิลปะอินเดียได้ ก็เพราะหน้านั้นดู น่าเกลียดน่ากลัวผิดกับมกร (หรือราหู) ฝีมือไทยที่ดูน่ารัก”

มกรที่ปลายกรอบชุ้มเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยนี้ โดยการนำเข้ามาของพระมหาเถรศรี ศรีธรรมาชจุฬามณี นำเข้ามาเผยแพร่ในรัชกาลพระยาเลอไทย ภายในกรอบชุ้มประดับด้วยก้านชด ออกปลายลายดอกไม้ และด้านเหนือ กรอบเป็นรูปลายใบไม้

๒. เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย ประจำด้านเหนือ

ชุ้มของจระนำด้านที่หันไปทางทิศเหนือ

ประดับยอดชุ้มเป็นรูปหน้ากาล ออกปลายซึ่งอาจเป็นรูปมกร เพราะหลงเหลือ ส่วนหางที่เป็นกระหนก ภายในกรอบเป็นรูปก้านชด ออกปลายเป็นรูปดอกไม้ ชุ้มของจระนำที่บริเวณ ชั้นลด สถาปัตยกรรมชุ้มเป็นรูปหน้ากาลคายชุ้มออกปลายกรอบเป็นกระหนกวงโค้งภายในกรอบ เป็นลายก้านชดออกปลายเป็นดอกไม้

ชุ้มของจระนำด้านที่หันไปทางทิศตะวันออก

ชุ้มของจระนำด้านนี้ชำรุดมากเหลือเพียงปลายที่ออกรูปมกรหางเป็นกระหนก ส่วนชุ้ม ของจระนำเหนือขึ้นไปบริเวณชั้นลดนั้น เป็นชุ้มที่มียอดเป็นหน้ากาล ปลายด้านขวาเป็นลวดลายกระหนก วงโค้ง

ชุ้มของจระนำด้านที่หันไปทางทิศตะวันตก

ประดับยอดเป็นรูปหน้ากาลชุ้ม ออกปลายเป็นรูปกนิรี ภายในประดับด้วยลายดอกไม้ และพันธุ์พฤกษา

ลายซุ้มประดับเจดีย์ทรงปราสาทประดับเจดีย์ประธาน

ลายซุ้มรูปนกทงทางกนิรีประดับเจดีย์ปราสาทประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ด้านทิศเหนือ
แสดงสภาพก่อนและหลังการอนุรักษ์

ซุ้มของจรณะนำ เหลือเพียงปลายกรอบซุ้ม ออกรูปหัวมังกรคายนาคห้าเศียร ที่เจดีย์ทรงปราสาท ยอดเจดีย์ ประจํามุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ด้านที่หันไปทางทิศใต้

ซุ้มของจระนำเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย
ประจำทิศตะวันออกด้านที่หันไปทางทิศเหนือ
ที่ปลายกรอบซุ้มออกเป็นกระหนกวงโค้ง
มีหัวกระหนกปลายแหลมปะปนอยู่เกี่ยวข้อง
กับกระหนกในศิลปะสุโขทัยมีต้นแบบมาจาก
ศิลปะพุกาม

ซุ้มของจระนำเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย
ประจำทิศตะวันออกด้านที่หันไปทาง
ทิศตะวันออกปลายกรอบซุ้มรูปกนรี และ
หน้าบันเป็นภาพปูนปั้นเล่าเรื่อง พุทธประวัติ
ตอน ประสูติ

ปูนปั้นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติที่หน้าบัน

ปูนปั้นเล่าเรื่องพุทธประวัติบริเวณหน้าบัน เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย ประจำทิศทั้งสี่ของพระศรีมหาธาตุ ส่วนมากชำรุดจะมีเหลือเพียงบางแห่ง และงานปูนปั้นประดับหน้าบันเรื่องพุทธประวัตินี้ คงถูกสร้างขึ้นในคราวที่มีการปฏิสังขรณ์พระศรีมหาธาตุ ในรัชกาลพระยาเลอไท

เจดีย์ทรงปราสาทประจำทิศตะวันออก หน้าบันด้านที่หันไปทางทิศตะวันออก

ปูนปั้นเรื่องพุทธประวัติตอนประสูติ รายละเอียดของภาพมีบุคคล ๔ คน แต่งกายด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ นุ่งผ้าเป็นชั้น ๆ บุคคลด้านซ้ายมือเป็นสตรียืนมือเหนี่ยวกิ่งไม้ มีสตรีลักษณะหนึ่งประคองไว้ ภาพช่วงกลางชำรุดอีกด้านหนึ่งมีภาพบุคคลยืน ๒ คน เป็นภาพตอน เจ้าชายสิทธัตถะประสูติได้ต้นสาระ ภายในสวนลุมพินีวันอยู่นอกเมืองกบิลพัสดุ์

ตามประเพณีพราหมณ์ที่สตรีเวลาคลอดจะต้องไปคลอดที่บ้านพ่อ แม่ ของตน เมื่อพระนางสิริมหามายาครบกำหนดประสูติ ก็ทรงทูลลาพระสวามีเพื่อเดินทางไปประสูติที่เมืองของพระนาง แต่ระหว่างทางทรงประขวรพระครรภ์และทรงประสูติพระโอรสได้ต้นสาระ ณ สวนลุมพินี ในวันเพ็ญกลางเดือน ๖

จิตรกรรม

จิตรกรรมที่ซุ้มจระนำเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย เพดานของซุ้มจระนำ มีลายเส้นสีดำรูป ดอกบัวมีกลีบซ้อน มีกรอบสี่เหลี่ยมล้อมรอบ ดอกบัวเป็นลายเถาดอกไม้ พื้นหลังองค์พระพุทธรูป ประภามณฑลลงพื้นแถวติดเส้นด้วยสีดำ นอกแนวประภามณฑลลงพื้นสีดำหนา และมีลายเส้นดำและแดง ผนังด้านข้างทั้ง ๒ ข้าง มีลายเส้นเป็นกรอบซุ้ม

ปูนปั้นภายในซุ้มจระนำประดับปราสาทด้านทิศตะวันออก แสดงตอนพระพุทธเจ้า ประสูติ ศิลปะยังมีอิทธิพลขอมอยู่ ส่วนเครื่องนุ่งห่มเริ่มเป็นสุโขทัย

หน้าบ้านด้านที่หันไปทางทิศใต้

ภาพพุทธประวัติตอนมหาปรินิพพาน รายละเอียดภาพเป็นรูปพระพุทธองค์ ทรงประทับเหนือแท่น ตอนล่างเป็นพุทธสาวกพระพุทธองค์ทรงพระประขวรและปรินิพพาน ได้ตั้งรั้วคู่ ณ เมืองกุสินารา

เจดีย์ทรงปราสาทประจำทิศเหนือหน้าบ้านที่หันไปทางทิศตะวันออก

เป็นภาพพุทธประวัติตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ รายละเอียดของภาพปูนปั้นชำรุดมาก เหลือเพียงด้านเดียว เป็นภาพบุคคลในท่าเหาะบนอากาศตามเรื่องพุทธประวัติ คงเป็นเหล่าเทพยดา ตามเสด็จเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อทรงออกพันธพระนครแล้ว โดยพระยามารนาม วัสสวดีมารผู้มีจิตบาปเหาะลอยขึ้นบนอากาศสร้างท่าเหมือนหวังตี ยกหัตถ์ขึ้นร้องห้ามเจ้าชายว่า อย่าทรงเสด็จออกบรรพชาเลย เพราะอีก ๗ วันข้างหน้าจักรแก้วจะเกิดขึ้นและเจ้าชายจะเป็นเจ้าของจักรแก้ว คือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และขอให้พระองค์นั้นเสด็จคืนพระนคร แต่เจ้าชายทรงปรารภณาเพียงได้พระพุทธรัตนสมบัติอันประเสริฐ เพื่อนำสัตว์โลกทั้งปวงข้ามพ้นห้วงสังสารมรรณพ

หน้าบ้านด้านที่หันไปทางทิศตะวันตก

เป็นภาพพุทธประวัติตอนตรัสรู้ รายละเอียดของภาพปูนปั้น ภาพช่วงกลางชำรุด ด้านข้างเป็นภาพเหล่าเทพตามายินดีกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและมีดอกมณฑาทอดอกไม้สวรรค์ร่วงลงมาจากสวรรค์ (ดอกไม้ชนิดนี้ไม่มีในโลกมนุษย์ จะปรากฏให้เห็นก็ต่อเมื่อเหตุการณ์สำคัญ ๆ คือพระโพธิสัตว์เสด็จลงมาสู่พระครรภ์พระมารดา ประสูติ ออกมหาภิเนษกรรมณ์ ตรัสรู้ ตรัสเทศนาธรรมครั้งแรก กระทำยมกปฏิหาริย์ เสด็จลงมาจากเทวโลก และเข้าสู่ปรินิพพาน

ตามเรื่องพุทธประวัติ เมื่อพระมหาบุรุษทรงชนะมารแล้ว พระองค์ยังทรงประทับนั่งไม่หวั่นไหวได้ตั้งพระศรัทธาโพธิ์ เริ่มบำเพ็ญสมาธิจนบรรลุญาณทั้งสามคือ บุปเพณิวาสนาสติปัญญา จตุป-
 ภาตญาณ และอัสวักขญาณ การบรรลุญาณทั้ง ๓ แสดงถึง การตรัสรู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัม
 พุทธเจ้า เหล่าเทพยดาต่างร่วมแสดงความปิติยินดีต่อพุทธองค์

ลวดลายประดับนาคปักบันแถลง

นาคปักบันแถลง หมายถึงเศียรพญานาคที่ประดับบนมุขประธาน ของชั้นวิมาน เจดีย์
 ทรงปราสาทแบบสุโขทัยประจำด้านทิศตะวันออก ด้านที่หันไปทางทิศใต้ บริเวณชั้นลดเป็นรูปครุฑขุด
 นาค ครุฑยืนอยู่ด้านหลัง แหวนนาคออกเป็นด้านละ ๓ เศียร บริเวณกลางประดับด้วยลวดลาย
 ในรูปของวงกลมได้ลงไปเป็นขนดนาค ส่วนเจดีย์ทรงปราสาทประจำด้านทิศเหนือ นาคปักบันแถลงเป็น
 รูปครุฑขุดนาค มีลักษณะที่ต่างไปจากด้านทิศตะวันออก ครุฑจะยืนเหยียบบนค้วนาคมีลวดลายใน
 รูปวงกลม

บันแถลง

ซุ้มประดับบริเวณชั้นลด เป็นรูปสัญลักษณ์ของวิมาน จึงมีการปั้นเป็นรูปซุ้มมีลวดลายประดับ
 มีทั้งเป็นรูปเศียรนาคล้อมด้วยลวดลายดอกไม้ม้วน และรูปสายใบไม้ม้วน ประดับที่บันแถลงของเจดีย์ทรง
 ปราสาท แบบสุโขทัย นี้

ซุ้มของจรณะนำเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยประจำทิศเหนือด้านที่หันไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็น
ภาพพุทธประวัติ ตอน เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์

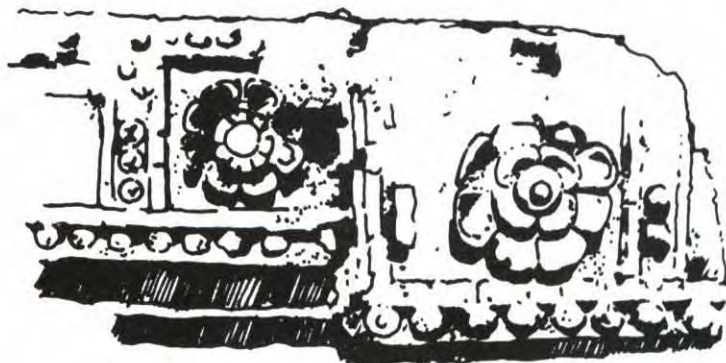

ซุ้มของจรณะนำเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยประจำทิศเหนือด้านที่หันไปทางทิศตะวันตก หน้าบัน
ปูนปั้นภาพพุทธประวัติ ตอนตรัสรู้

กลีบขนุนปูนปั้นรูปครุฑจับนาค

บันแถลง เป็นซุ้มวิมานจำลองประดับบริเวณชั้นลดของเรือนธาตุ
เป็นสัญลักษณ์ของวิมาน

หน้ากระดานประดับด้วยลายปูน
ปั้นรูปดอกจอก

ลายประดับด้านข้างซุ้มจระนำ
เป็นลายพันธุ์พฤกษา

ลายประดับเจดีย์ปราสาท เป็นรูปบัวต่างขนาดซ้อนกัน

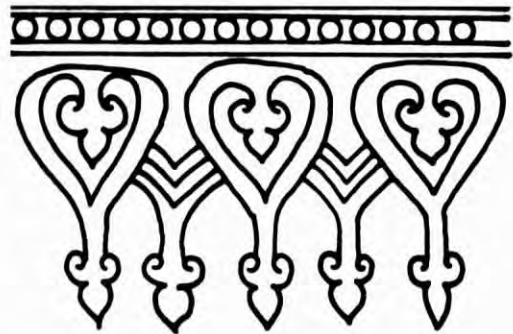
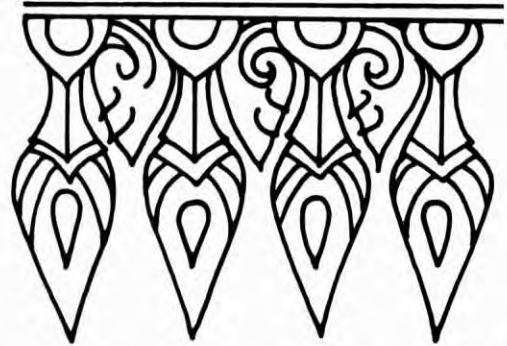

ลายซุ้มจระนำรูปกนิริ

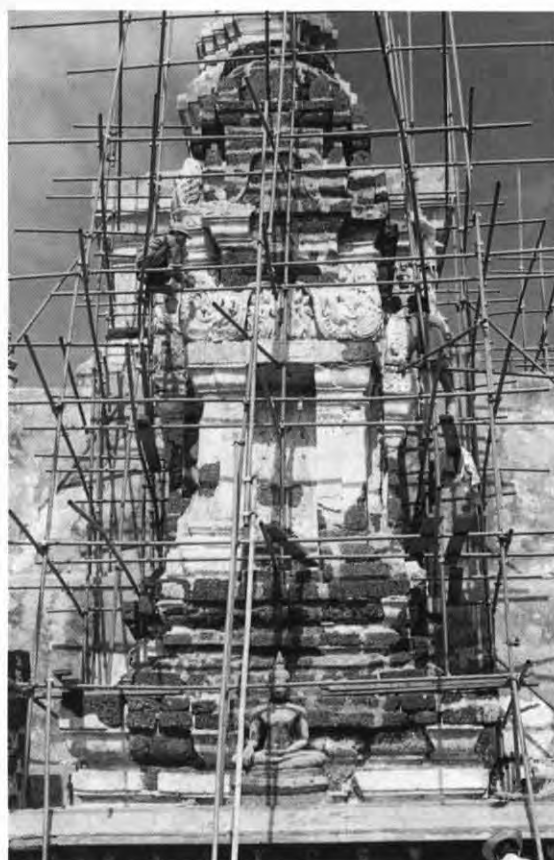
ลวดลายประดับองค์เรือนธาตุ

เป็นลวดลายประดับอิทธิพลศิลปะลพบุรี ที่มีปรากฏที่เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย นับเป็นตัวอย่างลวดลายระยะแรกของศิลปะสุโขทัยที่ยังสืบทอดเค้าของศิลปะลพบุรี

เจดีย์ทรงปราสาทประจำทิศตะวันออก ด้านที่หันไปทางทิศเหนือ ลวดลายประดับบริเวณได้ขุ่มของจระนำ เป็นลักษณะลายราชวัตร เส้นกากบาทปิดประดับด้วยลายดอกไม้ ภายในช่องตารางสี่เหลี่ยมและที่มุม และอีกกลายเป็นลักษณะลายก้านขด

ลวดลายเฟืองอุบะประดับองค์เรือนธาตุ
ลักษณะลายพุ่มสลักด้วยลายใบหอก ที่เจดีย์
ทรงปราสาทแบบสุโขทัย

เจดีย์ทรงปราสาท กำลังดำเนินการอนุรักษ์ ปี ๒๕๓๗

อีกรูปแบบของลายเฟืองอุบะ ที่ประดับบริเวณเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย สังเกต ลวดลายเริ่มซับซ้อนมีแบบฉบับเป็นของตนเองมากขึ้น

เรื่องของมกร และหน้ากาล

ลวดลายประดับที่สำคัญของ ชุ่มจรระนำ เห็นจะได้แก่ลายหน้ากาลหรือกัณฐิขประดับยอดชุ่ม และที่ปลายกรอบชุ่มเป็นลายมกรและกัณฐิ นักรวิชาการหลายท่านได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับลายเหล่านี้ไว้ ดังนี้.

- อาจารย์จิตร บัวบุศย์

“..มกร เป็นสัญลักษณ์ของการเกิด-ดับ ในพระพุทธศาสนา..”

- สงวน รอดบุญ

“ทำไว้เพื่อปกป้องรักษาให้พ้นจากภูตผีปิศาจและสิ่งเลวร้ายทั้งปวง”

- ดร. เอชจี คว้าวิทย์ เวล นักโบราณคดีชาวอังกฤษ

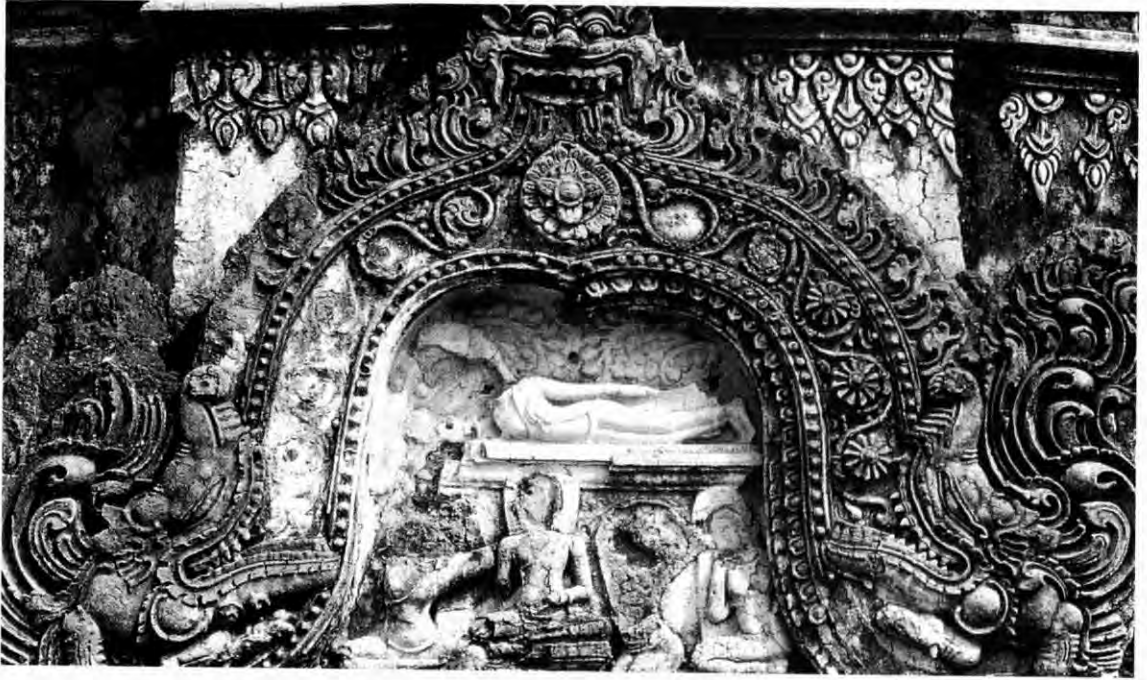
“..แบบอย่าง มกร หน้ากาล และกัณฐิ คงได้แบบอย่างมาจากศิลปะลังกา เพราะสมัย สุโขทัยได้รับอิทธิพลทางศาสนาลัทธิหินยาน หรือเถรวาทมาจากลังกาอย่างมั่นคง..”

- นาย เอ แอล บาซิม

“..ได้พบกัณฐิข หลายแห่งในสกุลช่างของอินเดีย ซึ่งใช้เป็นลวดลายตกแต่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประตูมกร อันมีกัณฐิขอยู่เหนือทับหลัง Lintel มีลวดลายเชื่อมโยงลงมายัง มกร ซึ่งอยู่ที่ฐานของเสาประตู ลวดลายเหล่านี้ ได้แพร่หลายมาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และได้กลายเป็นสัญลักษณ์ อันแท้จริงในสถาปัตยกรรมของชาวและขอม

- เฮอร์ซี พรารน์

“..มกร สันนิษฐานว่าเป็นสัญลักษณ์หรือสิ่งแทนของแม่น้ำคงคา ใช้ประดับตามมุขบนประตูของเทวสถาน ในสมัยคุปตะตอนต้น ในสมัยต่อมาได้นำมาประดับตามฐานเสาประตูด้วย..”

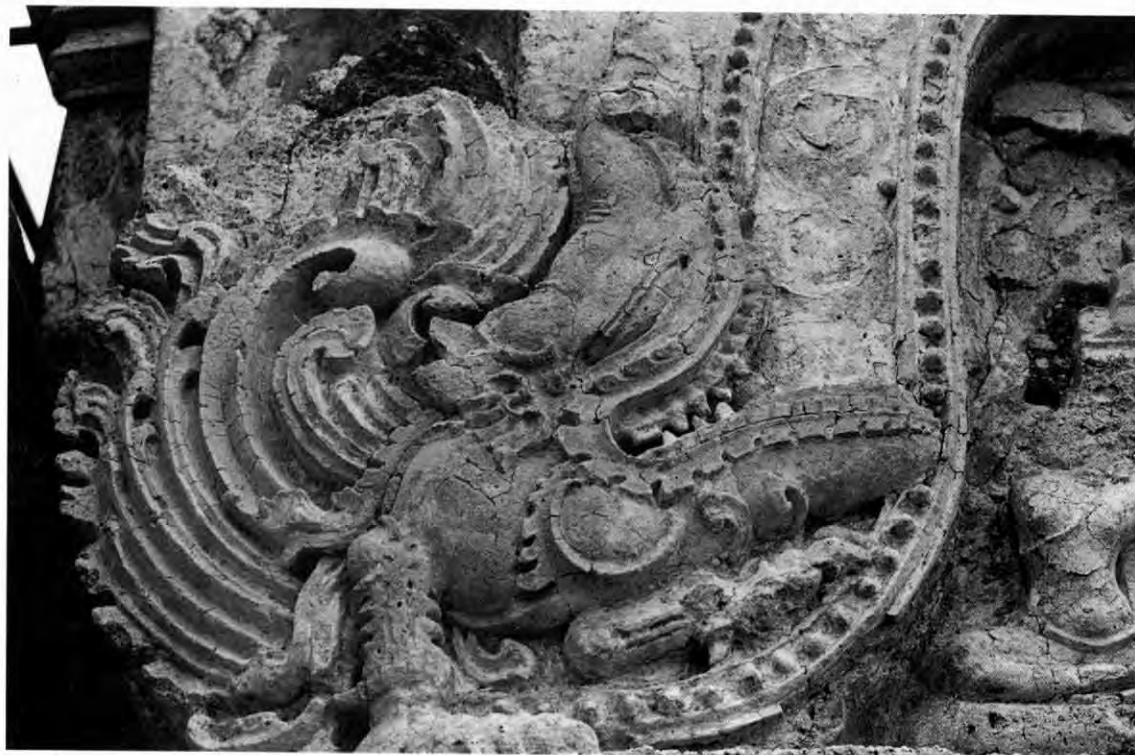
ซุ้มของจระนำเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย ยอดเป็นหน้ากาลออกปลายซุ้ม
เป็นมกร ส่วนหน้าบันเป็นพุทธประวัติตอนมหาปรินิพพาน

ซุ้มของจระนำเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย ยอดซุ้มเป็นหน้ากาล และปลายซุ้มเหลือเพียงส่วนหาง
ของมกร หน้าบันปูนปั้นเล่าเรื่องพุทธประวัติ แต่ลวดลายชำรุด

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลังการ
อนุรักษ์ปูนปั้นรูปมกร แสดงให้เห็น
อิทธิพลขอม

ความเป็นมาของ มกรและหน้ากาล

มกร

มกรเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ chon สมัยกลางตั้งแต่ ๓๐๐ ปีก่อนพุทธกาล ลายมกรของจีนปรากฏขึ้นมาก่อนของอินเดีย ฉะนั้นลายมกรของจีนน่าจะส่งอิทธิพลให้กับอินเดีย จากการติดต่อค้าขายกัน

มกรของอินเดียนั้น เป็นสัตว์ผสมระหว่างช้างกับปลา เป็นคติที่เกิดขึ้นสมัยพระเจ้าอโศก ในศิลปะอินเดียโบราณ พุทธศตวรรษที่ ๓-๖ ปรากฏทั้งในพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู นิยมใช้เป็นเครื่องประกอบสถาปัตยกรรม

นอกจากนี้ยังส่งอิทธิพลให้กับอินโดนีเซีย ซึ่งได้ติดต่อค้าขายกับจีนและอินเดีย น่าจะได้รับถ่ายทอดลักษณะบางประการมา นอกจากนี้เขมรซึ่งศิลปกรรมก็เกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลของอินเดียในขั้นต้น มกรก็จะมีลักษณะคล้ายกับอินเดีย แต่ต่อมาก็เริ่มวิวัฒนาการเป็นของตนเองอย่างสมบูรณ์ ส่วนศิลปกรรมไทยก็มีลักษณะเช่นเดียวกับเขมรและอินโดนีเซีย ส่วนที่วัดมหาธาตุสุโขทัย เป็นงานของช่างฝีมือชาวอินเดียได้ ที่ได้รับการว่าจ้างมาครั้งพระมหาเถรศรีศรัทธาจุฬามณีที่ได้กล่าวมาแล้ว

หน้ากาล

ลายที่อยู่บนยอดซุ้มของจระนำ เริ่มต้นมาจากจีนเรียกลายเต่าเจ หมายถึงคนโลก คนตะกละ ปรากฏครั้งแรกสมัยราชวงศ์ ส่าง ๕๘๕-๕๘๗ ปี ก่อนพุทธกาล ลักษณะเป็นลายหน้ากาลสัตว์ มองเห็นด้านหน้าไม่มีฟันและริมฝีปากล่าง คิ้วคล้ายเขา ตากลม เป็นลักษณะของสัตว์ผสม เกิดขึ้นก่อนในจีนและน่าจะให้อิทธิพลต่ออินเดียโดยการติดต่อค้าขายกัน

มกรปลายกรอบซุ้มเป็นงานฝีมือช่างอินเดียใต้ ที่ถูกจ้างมาในสมัยพระมหาเถรศรีศรัทธา

มกร มีขา มีหางเป็นกลุ่มกระหนกที่คดโค้งต่อเนื่องหัวกระหนกและปลายกระหนกมีปริมาตรที่ชัดเจน

พระพุทธรูปสุโขทัย

อ. เขียน ยิ้มศิริ

ไม่มีศิลปะของการสร้างพระพุทธรูปสมัยใดในสุวรรณภูมิ จะมีความรุ่งโรจน์สัมฤทธิ์ด้วยศักดิ์ศรีอันสูงส่ง เข้าถึงแก่นของพระบรมศาสดาเท่ากับพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นยุคทองของสยามสุโขทัยอันอุดมสมบูรณ์ด้วยในน้ำมีปลาในนามีข้าว สมัยนี้มีศิลปะและวิทยาการทุกสาขาเจริญรุ่งเรืองสูงสุดบ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข มีคนดีมีวิชาส่งเสริมเกียรติคุณของชนชาติไทยให้แผ่ไพศาลไปทั่วทุกทิศ ไม่มีการกินบ้านกินเมือง ทุกคนอยู่กันอย่างไพเราะหน้าใสจิตใจผ่องแผ้วเพราะมีผู้ปกครองที่ดีมีปัญญาไม่เห็นแก่ความสุขส่วนตัวมากกว่าความสุขส่วนรวมของประชาราษฎร์

(พระพุทธรูปเขียนแสน-สุโขทัย และอุ้งทองไข่ กรรมวิธีละลายขี้ผึ้ง Cire Perdue Process) คือใช้ขี้ผึ้งเป็นตัวแทนของโลหะที่จะหลอม ซึ่งเป็นวิธีสากลใช้ทั่วไปในภาคตะวันออกมิได้ใช้เทคนิคการหล่ออย่างของอินเดียได้ (เทารูปเล็ก ๆ) มิได้ใช้เทคนิคของพวกจีนที่หล่อเครื่องตกแต่ง เครื่องบูชา และเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น กระจ่างรูป ระฆัง โถเหล็ก กาน้ำ ฯลฯ ทั้งนี้เห็นได้จากการหล่อของไทยว่า บางกว่าและสม่ำเสมอว่า ตลอดจนส่วนผสมก็ไม่เหมือนกัน

อินเดียโบราณนั้นถือว่า โลหะแต่ละประเภทเป็นสัญลักษณ์ของดวงดาวการนำเอาโลหะแต่ละอย่างมาผสมกันหล่อเป็นรูปเคารพ ย่อมเป็นการแสดงถึงความมีรังสีสัมพันธ์ระหว่างดวงดาวกับรูปเคารพนั้น ๆ ในทางเหนือของอินเดียนิยมสร้างรูปเคารพด้วยโลหะแปดชนิด (อัฐโลหะ) ประกอบด้วยทองคำ เงิน เหล็ก ดีบุก ตะกั่ว ปะรอก ทองแดง สังกะสี ถือกันว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่ง ส่วนทางใต้ก็นิยมใช้โลหะเพียงห้าชนิด (ปัญจโลหะ) มี ทองคำ ทองแดง เงิน ทองเหลือง และตะกั่ว อินเดียมานิยมหล่อรูปเคารพด้วยทองเหลืองบริสุทธิ์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖

ส่วนการหล่อสำริดของจีน จากตำราจีนโบราณนิยมใช้โลหะผสมเก้าชนิดเรียกว่า “นวโลหะ” ส่วนของไทยเรานั้นนิยมต่าง ๆ กันที่ใช้ปัญจโลหะก็มี สัตตโลหะก็มี และนวโลหะก็มี ปัจจุบันนี้การหล่อสำริดโดยทั่วไปใช้ “ไตรโลหะ” เท่านั้น คือมี ทองแดง ทองเหลือง และดีบุก เข้าใจว่าคงจะเกี่ยวที่จะหาโลหะตามสูตรเก่า หรือไม่ก็เป็นเพราะแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ ซึ่งในสมัยโบราณมิได้เคยประสบอย่างทุกวันนี้

พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนามิใช่เป็นรูปพระพุทธรองค์โดยเฉพาะ หากแต่เป็นที่รวมแห่งไตรสรณคม ที่ไทยเราชอบทำรูปปางมารวิชัยเข้าใจว่าเพราะถือว่า การตรัสรู้เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตของพระพุทธเจ้า ชาวอินเดียจะถือว่า การตรัสรู้ไม่สำคัญ สำคัญเมื่อท่านตรัสรู้แล้วได้กลับมาสั่งสอนเผยแผ่ศาสนาจึงชอบสร้างพระพุทธรูปในปางปฐมเทศนาหรือปางประทานพรเป็นสำคัญ

ส่วนชาวลังกาคงจะถือว่า การพากเพียรที่จะบรรลุธรรมเป็นสำคัญที่สุด จึงชอบสร้างปางสมาธิ

พระประธานในพระอุโบสถ ปางมารวิชัย แสดงพุทธลักษณะอันงดงามของ
สกุลช่างสุโขทัยในระบะที่รุ่งเรืองสูงสุด

เช่นนี้คือความแตกต่างในระหว่างชนชาติและเผ่าต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนาด้วยนั้น

ย้อนกล่าวถึงพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ไทยเราสร้าง ตามเรื่องว่าในวันเพ็ญเดือน ๖ เมื่อ ๒๕๔๕ ปีมาแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จประทับใต้ต้นโพธิ์ ทรงบำเพ็ญเพียรพระยามารมาผจญเพื่อไคลยความอดสาหัส พระพุทธองค์ยกพระหัตถ์ขวาเชิญพระแม่ธรณีมาเป็นพยานในการบำเพ็ญบารมีของพระองค์มาแต่อดีต พระยามารพ่ายแพ้พระองค์จึงได้ตรัสรู้ ในระหว่างที่พระพุทธเจ้าเชิญพระแม่ธรณีมาเป็นพยานและทรงตรัสรู้นั้น อริยาบทไหนจะถือว่าสำคัญกว่ากัน เป็นข้อแตกต่างระหว่างสกุลช่างสุโขทัย และอู่ทอง สกุลช่างอู่ทองถือการเรียกแม่ธรณีมาเป็นพยาน สำคัญกว่าจึงทำพระพุทธรูปค่อนข้างแข็งกระด้างเป็นเหลี่ยมพระพักตร์เคร่งเครียด พระหัตถ์อยู่ท่าชี้ แสดงให้เห็นถึงการผจญอันใหญ่หลวงแต่ก็มั่นพระทัยในความสำเร็จเป็นที่สุด ส่วนสุโขทัยนั้นสร้างพระพุทธรูปให้มีทรงรูปนอกและเส้นสัมพันธ์ภายในองค์พระประสานกันเป็นคลื่นอย่างเปลวเพลิง แม้แต่ส่วนละเอียดของเส้นเดิมของพระหัตถ์ พระบาท พระโอษฐ์ พระนาสิก พระขนง ก็ดี ต่างอยู่ในจังหวะเดียวกันกับรูปทรงส่วนใหญ่ดูอ่อนช้อยเบาโลย แสดงให้เห็นถึงความมุ่งหมายของศิลปินผู้สร้างว่า มีอุดมคติที่มุ่งจะสร้างรูปขึ้นแทนการตรัสรู้และความหลุดพ้นไปจากโลกนี้ของพระพุทธองค์ที่เป็นเครื่องชี้ถึงการแตกต่างกันในคติการสร้างพระพุทธรูประหว่างสุโขทัยกับอู่ทองได้เป็นอย่างดีวิเศษ แต่อย่างไรจะดีกว่ากันนั้น ขอให้ท่านตัดสินใจเอาเองเถิด

ช่างสุโขทัยมีความถนัดในด้านงานปูนปั้น ก่อนการปั้นชี้ฝั่งหล่อด้วยสำริด ล้วนเป็นงานที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ จากประเทศลังกาและพม่า เป็นผลงานที่ประสานกลมกลืนงดงามอ่อนช้อย ตามแบบของศิลปะสุโขทัย

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นช่วงที่รับพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นแทนการบูชาพระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน และเทวรูปในศาสนาฮินดู

ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวถึงความงามของพระพุทธรูปสุโขทัย

“..พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยบางองค์งดงามอย่างยิ่ง จนดูมีลักษณะคล้ายกับสตรีเพศ มีน้อยคนที่จะตระหนักว่า ลักษณะเช่นนี้ขึ้นอยู่กับความเคารพนับถืออย่างลึกซึ้ง ของศิลปินโบราณที่มีอยู่ต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า..”

พุทธสาวกลีลา รอบฐานไพที

รูปพระสงฆ์ปูนปั้น เป็นแถวรอบฐานไพทีในทาลีลาประนมมือ พระสาวกลีลา ที่ทราบได้ว่าเป็นพระสาวกที่ไม่ใช่พระพุทธรองค์ เพราะพระพุทธรองค์จะไม่แสดงอาการประนมมือ พระองค์เป็นสิ่งสูงสุดที่สรรพสัตว์ทั้งปวง ต้องเคารพ ดังนั้น ภาพพระที่ยกมือประนมแสดงถึงพระสาวกทั้งหมด

พระสาวกลีลารอบฐานไพทีนี้ สูง .๘๕ เมตร มีพระรัศมีเป็นวงรอบเศียรที่พื้นหลังเป็นลายปั้นนูนสูง มีทั้งหมด ๑๖๘ รูป คือด้านตะวันออก ๔๐ รูป ด้านตะวันตก ๔๔ รูป ด้านใต้ ๓๙ รูป ด้านเหนือ ๔๕ รูป

การที่รูปพระสาวกเดินรอบฐานไพทีนี้ คงเป็นการเดินประทักษิณ คงจะสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างฐานไพที ครั้งที่มีการบูรณะสมัยพระยาเลอไทย และได้รับการบูรณะในสมัยหลังราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐

พระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งขัดสมาธิแสดงปางมารวิชัย บนฐานไพที

บนฐานไพที ด้านละ ๓ องค์ทั้ง ๔ ด้าน เป็นพระพุทธรูปที่ได้รับการบูรณะใหม่ มีความสูงตลอดองค์พระ ๑๔๘ เมตร ฐาน .๕๙ เมตร หน้าตักกว้าง .๘๙ เมตร มีขนาดเท่ากันทุกองค์

พระพุทธรูปปูนปั้น ภายในจระนำขุ่ม เจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยประจำทิศทั้ง ๔ และเจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์ประจำมุม

(บทความจากหนังสือศิลปะเชียงใหม่ - สุโขทัย ของ ศจ. ดร. สันติ เล็กสุขุม) “คงเป็นงานบูรณะองค์ที่มีอยู่ก่อน และสร้างเพิ่มเติมจนครบจำนวน ๒๘ องค์ ในรัชกาลของพระยาเลอไทย มีทั้งพระพุทธรูปยืน และพระพุทธรูปลีลาสำหรับพระพุทธรูปลีลา ที่ประดิษฐานในจระนำขุ่มของเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัยประจำด้านทิศใต้ เหลือหลักฐานเพียงภาพถ่ายเก่า แม้ว่าพระพักตร์ดูเหมือนว่ายังไม่เป็นรูปไข่ แต่ก็น่าเชื่อว่าปั้นขึ้นในคราวบูรณะครั้งรัชกาลพระยาเลอไทย นั่นเอง...”

ปูนปั้นพระสาวกลีลาประนมมือเป็นแถวรอบฐานไพทีด้านทิศตะวันออก

พระพุทธรูปลีลาเป็นการถอดรูปแบบมาจากพุทธประวัติ ตอนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีเค้าอยู่ก่อนในจิตรกรรมฝาผนังของศิลปะลังกา และศิลปะพุกาม โดยผ่านมาจากศิลปะล้านนาก่อนที่จะเข้ามาแพร่หลายในศิลปะสุโขทัย

พระศรีสากยมุนี

พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบแสดงปางมารวิชัย มีพระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท พระองค์ทรงโปรดให้หล่อขึ้นและทำการฉลองในปี พ.ศ. ๑๙๐๔ เป็นพระพุทธรูปสำริดขนาดหน้าตักกว้าง ๖.๒๕ เมตร มีปรากฏในจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๕ ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๘-๑๓ “..เมื่อแล้วออกพรรษา จึงกระทำมหากทานฉลองพระสัมฤทธิ์ อันหน..ตนพระพุทธรเจ้าเราอันประดิษฐานกลางเมืองสุโขทัย ซึ่งกลางตะวันออก พระศรีรัตนมหาธาตุนั้นฉลองสดับธรรมทุกวันถ้วนร้อยวัน...”

ในยุคสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท อาจนับเป็นยุคทองของศิลปกรรมสุโขทัย พระศรีสากยมุนีเป็นพระพุทธรูปหล่อสำริดขนาดใหญ่ ได้รับการสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานอยู่ในวิหารหลวง พระศรีสากยมุนีเป็นตัวอย่างของแบบแผน ทางศิลปกรรมสุโขทัยที่มีความเป็นตัวของตัวเอง และมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันไปทั่ว และเป็นเครื่องแสดงเทคนิควิทยาชั้นสูงในการสร้าง ซึ่งปรากฏให้เห็นเป็นแบบฉบับในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทนี้

พระศรีสากยมุนีจัดเป็นพระพุทธรูปหมวดพระพุทธรูปชินราช พระพักตร์ค่อนข้างกลม พระวรกายค่อนข้างอวบอ้วน นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่มีปลายเสมอกัน เป็นหมวดที่เริ่มสร้างสมัยแผ่นดินพระยาสิทราวรตันพุทธศตวรรษที่ ๒๓

(บทความจากหนังสือเล่าเรื่องเมืองบางกอก ของ ส.พลายน้อย)

ในระหว่างที่ทำการก่อสร้างวัดสุทัศน์นี้เอง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็มีพระราชโองการรับสั่งให้พระพิเรนทรเทพขึ้นไปรับพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระประธานอยู่ในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย ลงมากรุงเทพฯ พระพุทธรูปองค์นี้คือพระศรีสากยมุนี เป็นพระหล่อด้วยโลหะ หน้าตักกว้าง ๓ วา ๑ คืบ สูง ๔ วาถ้วน นับว่าเป็นพระพุทธรูปหล่อที่ใหญ่กว่าพระพุทธรูปหล่อองค์อื่น ๆ เท่าที่มีอยู่ในเมืองไทย เมื่อพระพุทธรูปมาถึงนั้นเป็นวันเดียวกันกับวันก่อรากพระอุโบสถเพลากลางวันกลางคืนมีการเวียนเทียนด้วย

ครั้งสมโภชน์ครบ ๓ วันแล้วถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน วิ จึงอัญเชิญยกพระขึ้นจากแพทางประตูท่าช้าง แต่พระพุทธรูปนั้นโตคับประตูเมืองเข้าไม่ได้จึงโปรดให้เรือประตูท่าช้างขยายให้กว้างขึ้นกว่าเก่า พอที่จะยกพระเข้ามาได้ในงานนี้มี “พระราชโองการตรัสให้แต่งเครื่องนมัสการพระหน้าวัง หน้าบ้านร้านตลาดจนถึงที่...” และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทตามกระบวนไปด้วย ทั้ง ๆ ที่ทรงประชวร

พระพุทธรูปที่ซั๊กไปนั้น ยังไม่ได้ัญเชิญขึ้นประดิษฐานเลยทีเดียว เพราะตอนนั้นพระอุโบสถยังไม่ได้ทำพื้น ฐานพระก็ยังไม่ มี จึงเพียงแต่ “ทำร่มไว้ข้างถนนเสาชิงช้า” เป็นการชั่วคราวและในขณะที่ ทำแทนปูพื้นพระอุโบสถอยู่นั้น ก็โปรดให้ปฏิสังขรณ์แก้ไขพระศรีสากยมุนี เททองใหม่ในวัดสุทัศน์นั้น เองการที่แก้ไขนั้นมีปรารภเหตุอยู่ในคำอาราธนาเทวดามีเนื้อความว่า

“..บัดนี้ทรงพระราชศรัทธา กระทำการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่ตราแดดตราฝนต้อง เพลงป่า หากผู้จะพิทักษ์รักษา มิได้อยู่ที่เมืองสุโขทัยนั้น ทรงพระราชกรุณาให้อาราธนาลงมาไว้เป็นที่ เจดีย์ฐานบรรจุพระบรมสารีริกธาตุลักษณะอันใดมิได้ดั่งด้วย พระพุทธลักษณะ ผิดจากพระบาฬีและ อัลดกดานั้น ทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นให้ดั่งด้วยพระอัลดกดาพระบาฬี ดั่งพระทัยจะให้พระราช พิธีปฏิสังขรณ์นี้สำเร็จ โดยศิริสวัสดิปราศจากพิบัติบพร่อง การที่จะใส่ไฟสืบออกขี้ผึ้งเททองนั้นจะให้ บริสุทธ์บริบูรณ์ดั่งด้วยพระราชประสงค์จงทุกประการ”

พระศรีสากยมุนีก็ได้ัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนที่เรียบบร้อย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า จุฬาโลกก็ทรงพอพระราชหฤทัยแล้ว ในหนังสือพระราชวิจารณ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายความทรงจำของกรมหลวง นรินทรเทวี ได้ทรงกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “เมื่อมี การที่ต้องหล่อแก้ไขอยู่เช่นนี้ต้องกินเวลาไปอีกช้านาน เป็นเวลาที่ได้ออกพื้นพระอุโบสถ และฐานพระขึ้น ไปถึงที่ทันกันกับการตกแต่ง คงจะไปแล้วเสร็จได้ยกพระพุทธรูปขึ้นไป ปิยะเสียงเอกศก โกล้เวลาเสด็จ สวรรคต ได้เสด็จพระราชดำเนินไปในเวลาเชิญพระขึ้นตั้งที่อันเป็นเวลาทรงพระประชวรมากอยู่แล้วจึง รับสั่งว่า “เพียงได้ยกพระขึ้นถึงที่สิ้นธุระเท่านั้นแล้ว” เหตุด้วยทรงเป็นห่วงกลัวจะสวรรคตเสียก่อน ที่ได้เชิญพระขึ้นที่ การแต่งพระศรีสากยมุนีและการก่อฐานพระคงจะได้ทรงเร่งรัดอยู่มาก ครั้นเมื่อได้ทอด พระเนตรเห็นเชิญพระขึ้นที่ตั้งสมพระราชประสงค์ทรงพระโสมนัส จึงทรงเปล่งอุทานว่า “สิ้นธุระแล้ว”

พระอัฐารศ ภายในมณฑป

พระอัฐารศ หมายถึงพระพุทธรูปยืนสูง ๑๘ ศอก พระพุทธรูปแสดงปางเปิดโลก และ ปางประทานอภัย พระวรกายค่อนข้างลำสัน พระอังสะใหญ่ ทรงครองจีวรท่มคลุม บางจนเห็นขอบอันตร สาวกที่เป็นแถบใหญ่คล้ายปั้นเหน่ง ที่คงครอบปั้นพระองค์โดยทับแถบจีวรหน้านางที่ยาวลงเป็นแนวตั้ง เป็นลักษณะที่คลี่คลายมาจากอันตรวาสกที่มีปั้นเหน่งคาดของพระพุทธรูปในศิลปะลพบุรี พระอัฐารศวัดมหาธาตุนี้ แม้จะได้รับการบูรณะแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงมีรูปแบบการครองจีวรแบบเดิม การบูรณะไม่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบของส่วนนี้

พระอัญญาธรศปางเปิดโลก

พระอัญญาธรศปางประทานอภัย

ประวัติการบูรณะวัดมหาธาตุ

วัดมหาธาตุ เป็นวัดสำคัญของเมืองสุโขทัยมาแต่โบราณ ก่อนทำการขุดแต่งบูรณะ พื้นที่ปกคลุมไปด้วยกอไผ่ และไม้เบญจพรรณนานาชนิด มีดินอิฐกองทับอยู่หนา ตั้งแต่ ๐.๘๐-๑.๐๐ เมตร ได้ทำการขุดแต่งและบูรณะในครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ต่อมาก็ทำการบูรณะเป็นครั้งคราวแต่งานยังไม่เสร็จ ได้ดำเนินการตามแผนนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๓ งานจึงแล้วเสร็จทั้งหมด ได้พบโบราณวัตถุต่าง ๆ ขณะดำเนินการขุดแต่ง เช่น ศิลาจารึก พระพุทธรูปสำริด พระพิมพ์ดินเผา แก้วผลึก และเครื่องสังคโลก เป็นจำนวนมาก ปัจจุบันเก็บรวบรวมไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

การบูรณะขุดแต่งระยะที่ ๒ ต้นปีงบประมาณ ๒๕๐๗ เมืองเก่าสุโขทัยได้รับการบูรณะขุดแต่งเป็นส่วนมาก มีประชาชนชาวไทยและชาวต่างประเทศเที่ยวชมมากขึ้น กรมศิลปากร จึงได้ร่างโครงการในการปรับปรุงเมืองสุโขทัยเก่า เสนอต่อ ฯพณฯ ท่านนายกรัฐมนตรี ได้มีการตั้งคณะกรรมการขึ้น โดยมี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี เป็นประธาน ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิจากส่วนราชการต่าง ๆ รวม ๒๐ ท่าน ประชุมครั้งแรก ณ ทำเนียบรัฐบาล เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๐๗ คณะกรรมการได้ตกลงในหลักการแล้ว ก็ได้มอบหมายให้ส่วนราชการต่าง ๆ รับผิดชอบปฏิบัติ ใช้จ่ายเงินกองสลากกินแบ่งของรัฐบาล มาดำเนินการ อธิบดีกรมศิลปากร พันโทหลวงรณสิทธิพิชัย ได้มอบหมายให้ผู้ช่วยอธิบดีกรมศิลปากร นายกฤษณ์ อินทรโกสัย เป็นผู้อำนวยการปรับปรุงขุดแต่งและบูรณะ และผู้ว่าราชการจังหวัด นายเชิ่อม ศิริสนธ์ เป็นผู้อำนวยการในการตากถางป่าทำถนนและงานด้านอื่น ๆ ซึ่งได้รับมอบจากส่วนราชการต่าง ๆ

การขุดแต่งโบราณสถาน ได้เริ่มต้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๔๙๖ โดยเริ่มขึ้นที่ วัดมหาธาตุ บริเวณองค์พระมหาธาตุ และโบราณสถานแห่งอื่น ๆ ระยะเวลาการขุดแต่งบูรณะ พ.ศ. ๒๔๙๖-๒๔๙๘ งานแล้วเสร็จตามแผนที่กำหนดไว้ เนื่องจากงบประมาณมีจำกัด จึงได้ดำเนินการแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๗ รวม ๘ ปี ได้ปรับปรุงบูรณะ วัดมหาธาตุ และโบราณสถานอื่น ๆ เพื่อประทังไว้ไม่ให้โบราณสถานทรุดโทรม

วัดมหาธาตุ กรมศิลปากรกำลังทำการขุดแต่งวิหารหลวง (วิหารพระศรีศากยมุนี) เกือบเสร็จแล้ว ทำให้เห็นรูปร่างเดิมของพระวิหารได้ชัดเจนขึ้น เหมาะแก่การศึกษาหาความรู้

พระเจดีย์ทิศของพระเจดีย์องค์ใหญ่วัดมหาธาตุนั้น หากว่ากรมศิลปากรจะซ่อมแซมบูรณะให้มีลักษณะเหมือนเดิม ตามตัวอย่างซึ่งยังเห็นได้อีกองค์หนึ่งทางทิศด้านตะวันออกเฉียงเหนือใช้อิฐก่อที่ร่วงหล่นอยู่ในบริเวณวัดมหาธาตุก่อแล้วให้ปูนสอดด้วยกีย่อมทำได้ และถ้าฐานชั้นล่างไม่สามารถจะรองรับความหนักของส่วนข้างบนได้ ก็ให้ก่อฐานใหม่ได้ทุกองค์

เพื่อประโยชน์ในการซ่อมแซมบูรณะบริเวณวัดมหาธาตุในเมืองสุโขทัยเก่าครั้งนี้ คณะอนุกรรมการฯ ขอเสนอแผนผังเดิม ซึ่งแสดงที่ตั้งโบราณสถานในบริเวณวัดมหาธาตุมาพร้อมนี้ เพื่อประกอบการพิจารณาและใช้เป็นหลักในการฟื้นฟูบูรณะตามแต่จะเห็นสมควร

โครงการอนุรักษ์ประติมากรรมติดที่วัดมหาธาตุ

กิจกรรมวัดมหาธาตุ ต.เมืองเก่า อ.เมือง จ.สุโขทัย

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๗ งบประมาณที่ได้รับ ๕๕๐,๐๐๐.- บาท

ประวัติความเป็นมาของโครงการ

วัดมหาธาตุ ตั้งอยู่ในกำแพงเมือง กลางเมืองสุโขทัย อยู่ติดกับพื้นที่ที่คาดว่าอาจเป็นแนวพระราชวัง เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ รูปแบบสถาปัตยกรรมงามเด่นเป็นเอกลักษณ์ในรูปเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือ พุ่มข้าวบิณฑ์และวิหาร ซึ่งฐานเจดีย์ประดับด้วยลวดลายปูนปั้นพระสาวกเดินพนมมือโดยรอบด้านหน้าเจดีย์มีวิหารใหญ่ประดิษฐานพระพุทธรูป ศิลปสุโขทัย ซึ่งหล่อในปีพุทธศักราช ๑๙๑๕ สมัยพระเจ้าลิไท ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ไปประดิษฐาน ณ วิหารหลวง วัดสุทัศน์ ทรงพระราชทานนามว่า “พระศรีศากยมุนี” ด้านหน้าวิหารหลังนี้มีวิหารขนาดเล็กกว่า ซึ่งอาจจะสร้างเพิ่มเติมในสมัยอยุธยา ประดิษฐานพระพุทธรูปที่มีการบูรณะซ่อมแซมแล้ว ทั้ง ๒ ด้านของวิหารใหญ่ มีพระพุทธรูปสูง ๙ เมตร เรียกว่า “พระอัฐารศ” ประดิษฐานในซุ้มคูหาใหญ่ ข้างหน้าพระพุทธรูปด้านทิศใต้เป็นที่พหินซึ่งเรียกว่า “ขอมดำดิน” ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง จังหวัดสุโขทัย นอกจากนี้ภายในบริเวณวัดยังมีเจดีย์แบบต่าง ๆ ประมาณ ๒๐๐ องค์

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นจึงสมควรได้รับการอนุรักษ์โดยเร่งด่วนเพื่อรักษาศิลปกรรมแห่งนี้ไว้จึงทำการอนุรักษ์ในปีงบประมาณ ๒๕๓๗

วัตถุประสงค์ของโครงการ

- เพื่ออนุรักษ์ประติมากรรมติดที่ บริเวณวัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย ให้อยู่ในสภาพที่แข็งแรงและมั่นคงต่อไป
- เพื่อศึกษา ค้นคว้าความรู้ทางเทคนิคและคุณค่าของประติมากรรมแห่งนี้
- เพื่อส่งเสริม เผยแพร่ และพัฒนาคุณค่าของประติมากรรมแห่งนี้ ให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจ สังคม และ ศิลปวัฒนธรรม

เป้าหมายและปริมาณงาน

พื้นที่ทั้งหมด ๑,๘๐๐ ตารางเมตร

๑.ฐานเจดีย์หมายเลข ๑	- ประติมากรรมติดที่	พื้นที่	๒๒๐	ตารางเมตร
	- พื้นที่ปูนฉาบที่ปรากฏ	พื้นที่	๕๐	ตารางเมตร
	- พื้นที่อิฐที่ปรากฏ	พื้นที่	๓๒๐	ตารางเมตร
	- พื้นที่ศิลาแลง	พื้นที่	๑๐๐	ตารางเมตร
๑.๑ พระพุทธรูปนั่ง	พื้นที่ประติมากรรม	พื้นที่	๕๐	ตารางเมตร
๑.๒ พระพุทธรูปนั่ง	พื้นที่ประติมากรรม	พื้นที่	๕๐	ตารางเมตร
๑.๓ พระพุทธรูปนั่ง	พื้นที่ประติมากรรม	พื้นที่	๕๐	ตารางเมตร
๒. มณฑปพระพุทธรูปยืน	- ประติมากรรมติดที่	พื้นที่	๑๒๐	ตารางเมตร
	- พื้นที่อิฐที่ปรากฏ	พื้นที่	๒๖๐	ตารางเมตร
๓. มณฑปพระพุทธรูปยืน	- ประติมากรรมติดที่	พื้นที่	๘๐	ตารางเมตร
	- พื้นที่อิฐที่ปรากฏ	พื้นที่	๑๙๐	ตารางเมตร
๔. พระพุทธรูปนั่ง	- พื้นที่ประติมากรรมติดที่	พื้นที่	๕๐	ตารางเมตร
๕. เจดีย์	- ประติมากรรมติดที่	พื้นที่	๕๐	ตารางเมตร
	- พื้นที่อิฐที่ปรากฏ	พื้นที่	๑๑๕	ตารางเมตร
๖. พระพุทธรูปนั่ง	- พื้นที่ประติมากรรม	พื้นที่	๕๐	ตารางเมตร
	- พื้นที่อิฐที่ปรากฏ	พื้นที่	๒๐	ตารางเมตร
๗. พระพุทธรูปนั่ง	- พื้นที่ประติมากรรม	พื้นที่	๓๕	ตารางเมตร
	- พื้นที่อิฐที่ปรากฏ	พื้นที่	๘๐	ตารางเมตร

เป้าหมายและปริมาณงาน

ลำดับที่	รายการปฏิบัติงาน	พื้นที่ปริมาณงาน (ตรม.)	เป้าหมายปฏิบัติงาน (ตรม.)	หมายเหตุ
๑.	ตรวจสอบสภาพและบันทึกหลักฐาน ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมก่อนดำเนินการอนุรักษ์	๑,๘๐๐	๑,๘๐๐	
๒.	ทำความสะอาดกำจัดสิ่งสกปรก ประเภท เชื้อรา ตะไคร่ มอส วัชพืช ต่างๆ ด้วยน้ำสะอาดและเคมีภัณฑ์			
๓.	เสริมความมั่นคงระหว่างชั้นปูนกับ ชั้นอิฐหรือชั้นแลง ด้วยการฉีค แคลเซียมคาร์ซีเนตหรือน้ำปูนขาว ผสมขาว เข้าไปในร่องว่างหรือโพรง อากาศและเจาะยึดด้วยเหล็กไร้สนิม			
๔.	เสริมความมั่นคงให้แก่ลายปูนปั้น และปูนฉาบด้วยการจับขอบด้วย ส่วนผสมของปูนหมัก			
๕.	ถมพื้นที่ปูนฉาบตามรอยชำรุดเพื่อ เสริมความมั่นคง ปรับสภาพแวดล้อม ให้กลมกลืน			
๖.	ฉีคน้ำยาเคมีกำจัดเชื้อราและวัชพืช ต่างๆ	๑,๘๐๐	๑,๘๐๐	
๗.	ทาสีลิโคเน ป้องกันความชื้น	๑,๒๐๐	๑,๒๐๐	
๘.	อาบ ทา พาราลอยด์ บี ๗๒ เพื่อ เคลือบป้องกันความชื้นครั้งสุดท้าย			
๙.	ถ่ายภาพศิลปกรรมขณะปฏิบัติงาน ตามขั้นตอนการอนุรักษ์ และหลัง การอนุรักษ์ทั้งหมด			
๑๐.	ทำเอกสารรายงานและประกอบการ อนุรักษ์ ๑ ชุด			

รายละเอียดวิธีปฏิบัติงานอนุรักษ์ประติมากรรม

- บันทึกหลักฐานสภาพความชำรุดก่อนการอนุรักษ์ด้วยภาพถ่ายและลายเส้นอย่างละเอียด
- ทำความสะอาดสิ่งสกปรกต่าง ๆ และกำจัดวัชพืช เชื้อรา ตะไคร่ ด้วยน้ำสะอาดและสารเคมีด้วยแปรงชนิดต่าง ๆ ตามสภาพพื้นผิวประติมากรรม
- เสริมความมั่นคงของศิลปกรรมกับพื้นหลังด้วยการฉีดแคลเซียมคาร์ซีเนท หรือปูนขาวหมักผสมกาวฉีดเข้าไประหว่างโพรงอากาศ และเจาะฝังด้วยโลหะเส้นไร้สนิม
- เสริมรอยชำรุดบางแห่งด้วยส่วนผสมของปูนหมักทรายอ่อนละเอียด คาร์ซีอินและผสมสีฝุ่นให้สีกลมกลืนกับสีปูนเดิมแต่อ่อนกว่า
- ถมพื้นปูนฉาบตามรอยชำรุดเพื่อเสริมความมั่นคง ปรับสภาพผิวให้กลมกลืน
- ฉีดพ่นเคมีภัณฑ์เพื่อกำจัดเชื้อรา ตะไคร่ วัชพืชต่าง ๆ
- อาบซิลิโคน ป้องกันความชื้นครั้งแรก
- อาบกาวพาราลอยด์ บี ๗๒ เสริมความมั่นคงให้ผิวปูนฉาบและปูนปั้น
- อาบซิลิโคนป้องกันความชื้นอีกครั้ง
- บันทึกหลักฐานการอนุรักษ์ และสภาพหลังการอนุรักษ์ทั้งหมดพร้อมภาพถ่ายและลายเส้นอย่างละเอียด
- ทำรายงานประกอบการอนุรักษ์ ๑ ชุด

ระยะเวลาปฏิบัติงาน

ดำเนินการตั้งแต่เดือนธันวาคม ๒๕๓๖ ถึงเดือนกันยายน ๒๕๓๗

ประมาณค่าใช้จ่ายต่างๆ

งบประมาณ ๕๕๐,๐๐๐.- บาท

หมวดค่าจ้างชั่วคราวรายวัน จำนวนเงิน ๓๘๗,๑๘๑.- บาท

ค่าจ้างนักวิชาการช่างศิลป์	อัตราวันละ ๒๔๑.๗๕ บาท จำนวน ๑ อัตรา เวลา ๒๐๐ วัน
	รวมค่าใช้จ่าย ๕๘,๓๕๐.- บาท
ค่าจ้างนายช่างศิลปกรรม	อัตราวันละ ๒๗๑.๘๐ บาท จำนวน ๔ อัตรา เวลา ๑๘๐ วัน
	รวมค่าใช้จ่าย ๑๕๖,๘๑๖.- บาท
ค่าจ้างช่างปูนชั้น ๒	อัตราวันละ ๑๗๗.๕๐ บาท จำนวน ๓ อัตรา เวลา ๑๒๕ วัน
	รวมค่าใช้จ่าย ๖๖,๕๒๕.- บาท
ค่าจ้างคนงาน	อัตราวันละ ๑๓๐.๕๕ บาท จำนวน ๗ อัตรา เวลา ๑๐๐ วัน
	รวมค่าใช้จ่าย ๕๑,๓๑๕.- บาท
ค่าจ้างนักโบราณคดีหรือนักวิชาการวัฒนธรรม	อัตราวันละ ๒๔๑.๗๕ บาท จำนวน ๑ อัตรา
	เวลา ๑๐๐ วัน รวมค่าใช้จ่าย ๒๔,๑๗๕.- บาท

หมวดค่าใช้จ่าย	จำนวนเงิน ๘๗,๗๐๐.- บาท
ค่าเบี้ยเลี้ยงข้าราชการระดับ ๖ วันละ ๑๕๐ บาท จำนวน ๑ คน เวลา ๒๗๐ วัน	
รวมค่าใช้จ่าย	๔๐,๕๐๐.- บาท
ค่าเบี้ยเลี้ยงข้าราชการระดับ ๖-๗ วันละ ๑๕๐ บาท จำนวน ๑ คน เวลา ๓๐ วัน	
รวมค่าใช้จ่าย	๔,๕๐๐.- บาท
ค่าเบี้ยเลี้ยงข้าราชการระดับ ๑-๒ วันละ ๑๐๐ บาท จำนวน ๑ คน เวลา ๒๕๐ บาท	
รวมค่าใช้จ่าย	๒๕,๐๐๐.- บาท
ค่าเบี้ยเลี้ยงพนักงานขับรถยนต์ วันละ ๑๐๐ บาท จำนวน ๑ คน เวลา ๑๕ วัน	
รวมค่าใช้จ่าย	๑,๕๐๐.- บาท
ค่าพาหนะเดินทางของข้าราชการโครงการและเจ้าหน้าที่ของฝ่ายอนุรักษ์	จำนวนเงิน ๒,๐๐๐.- บาท
ค่าจ้างเหมาขนย้ายและติดตั้งนั่งร้าน	จำนวนเงิน ๗,๐๐๐.- บาท
ค่าจ้างรวบรวมข้อมูล พิมพ์ดีด และจัดรูปเล่มเอกสารรายงาน จำนวน ๓ ชุด	
	จำนวนเงิน ๖,๐๐๐.- บาท
ค่าล้าง อัด ขยายรูป จำนวน ๑๐ ม้วน ๆ ละ ๑๒๐ บาท	จำนวนเงิน ๑,๒๐๐.- บาท

หมวดวัสดุ	จำนวนเงิน ๗๔,๑๘๘.- บาท	
ก. วัสดุวิทยาศาสตร์หรือการแพทย์	จำนวนเงิน ๓๙,๗๑๐.- บาท	
- กาวอาราไดซ์	จำนวน ๒ ชุด ๆ ละ ๒,๒๐๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๔,๔๐๐.- บาท
- โทลูอีน	จำนวน ๒๕ ปี๊บ ๆ ละ ๖๕๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑๖,๒๕๐.- บาท
- กาวพาราลอยด์ ปี ๗๒	จำนวน ๑๐ กก. ๆ ละ ๔๐๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๔,๐๐๐.- บาท
- พี.วี.เอ.	จำนวน ๑๕ กก. ๆ ละ ๘๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑,๒๐๐.- บาท
- น้ำยาซิลิโคน	จำนวน ๓๐ แกลลอน ๆ ละ ๓๘๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑๑,๔๐๐.- บาท
- ไบมัดผ้าตัด	จำนวน ๑ กล่อง ๆ ละ ๓๖๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๓๖๐.- บาท
- สำลี	จำนวน ๑๐ ม้วน ๆ ละ ๔๕ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๔๕๐.- บาท
- ค่าฟิล์มสี	จำนวน ๑๕ ม้วน ๆ ละ ๘๕ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑,๒๗๕.- บาท
- ค่าเข็มฉีดยา	จำนวน ๑๕ เล่ม ๆ ละ ๒๕ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๓๗๕.- บาท
ข. วัสดุสำนักงาน	จำนวนเงิน ๓,๔๗๘.- บาท	
- กระดาษสา	จำนวน ๑,๐๐๐ แผ่น ๆ ละ ๑ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑,๐๐๐.- บาท
- พู่กันขนาดต่าง ๆ	จำนวน ๒ โหล ๆ ละ ๑๔๔ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๒๘๘.- บาท
- ไม้ขีดเตอร์	จำนวน ๕ ห่อ ๆ ละ ๒๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑๐๐.- บาท
- กระดาษอาซีเตท	จำนวน ๒๐ เมตร ๆ ละ ๖๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑,๒๐๐.- บาท
- ปากกาเขียนฟิล์ม	จำนวน ๑๐ ชุด ๆ ละ ๙๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๙๐๐.- บาท

ค. วัสดุก่อสร้าง	จำนวนเงิน ๓๐,๙๕๐.- บาท	
- ปูนขาวก้อน	จำนวน ๑,๐๐๐ กก. ๗ ละ ๒ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๒,๐๐๐.- บาท
- ทรายละเอียด	จำนวน ๕ คิว ๗ ละ ๒๔๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑,๒๐๐.- บาท
- น้ำตาลทรายแดง	จำนวน ๓๐ กก. ๗ ละ ๑๓ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๓๙๐.- บาท
- กาวหนังกวาย	จำนวน ๒๐ กก. ๗ ละ ๖๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑,๒๐๐.- บาท
- แบริด้า	หนา ๒ มม. ๖๐ เส้น ๗ ละ ๒๔๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๑๔,๔๐๐.- บาท
- แคมปล็อคแบบแปป	๒๐๐ อัน ราคาหน่วยละ ๓๓.๕๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๖,๗๐๐.- บาท
- ไม้อัดขนาด ๑๒ ม.ม.	จำนวน ๑๐ แผ่น ๗ ละ ๔๕๐ บาท	รวมค่าใช้จ่าย ๔,๕๐๐.- บาท
- ตะปู ลวด ลวดขาว		รวมค่าใช้จ่าย ๖๐๐.- บาท

หมวดค่าสาธารณูปโภค จำนวนเงิน ๙๓๑.- บาท

- ค่าไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์

สรุปยอดงบประมาณ จำนวนเงิน ๕๕๐,๐๐๐.- บาท

- หมวดค่าจ้างชั่วคราว	จำนวนเงิน	๓๘๗,๒๐๐.-	บาท
- หมวดค่าใช้สอย	จำนวนเงิน	๘๗,๗๐๐.-	บาท
- หมวดค่าวัสดุ	จำนวนเงิน	๗๕,๑๐๐.-	บาท
- หมวดค่าสาธารณูปโภค	จำนวนเงิน	๑,๐๐๐.-	บาท

หมายเหตุ

ค่าจ้างชั่วคราวรายวัน ค่าใช้สอย ค่าวัสดุ ด้วจ่าย

ขั้นตอนการปฏิบัติงานอนุรักษ์ประติมากรรม

๑. บันทึกหลักฐานสภาพความชำรุดก่อนการอนุรักษ์ด้วยภาพถ่ายและลายเส้น
๒. ขั้นตอนการทำความสะอาดสิ่งสกปรกต่าง ๆ และกำจัดวัชพืช เชื้อรา ตะไคร่
๓. ขั้นตอนการเสริมความมั่นคงศิลปกรรม
๔. อาบน้ำยา ฉีดพ่นเคมีภัณฑ์ เมื่อกำจัดเชื้อรา ตะไคร่ วัชพืช และอาบน้ำยากันความชื้น
๕. บันทึกหลักฐานก่อนการอนุรักษ์และสภาพหลังการอนุรักษ์ด้วยภาพถ่าย

บันทึกหลักฐานสภาพชำรุดก่อนการอนุรักษ์ด้วยภาพถ่ายและลายเส้น

ก่อนเริ่มปฏิบัติงานอนุรักษ์ประติมากรรม ขั้นตอนแรกสุด คือ การสำรวจสภาพความชำรุดของประติมากรรมนั้น ๆ โดยการบันทึกเป็นภาพถ่ายทุกมุมอย่างละเอียด ประกอบกับบันทึกหลักฐานพร้อมด้วยลายเส้น สำหรับใช้เป็นข้อมูลในการอนุรักษ์แต่ละครั้ง และที่สำคัญอีกประการหนึ่งเพื่อนำมาเปรียบเทียบสภาพก่อนอนุรักษ์และหลังอนุรักษ์เพื่อประเมินผลการดำเนินงานที่มีปัญหาแตกต่างกันไป

สาเหตุการชำรุด

๑. มนุษย์เป็นตัวละครสำคัญทำให้โบราณวัตถุสถานชำรุดเสื่อมสภาพ ทั้งที่ตั้งใจและไม่ได้ตั้งใจจากการปล่อยปละละเลยไม่บำรุงรักษา เนื่องจากการขาดงบประมาณ และความมั่งคั่งของผู้ไม่รู้ถึงคุณค่าของโบราณสถานของนักท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีปัญหาจากมลพิษของสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์เป็นตัวการ

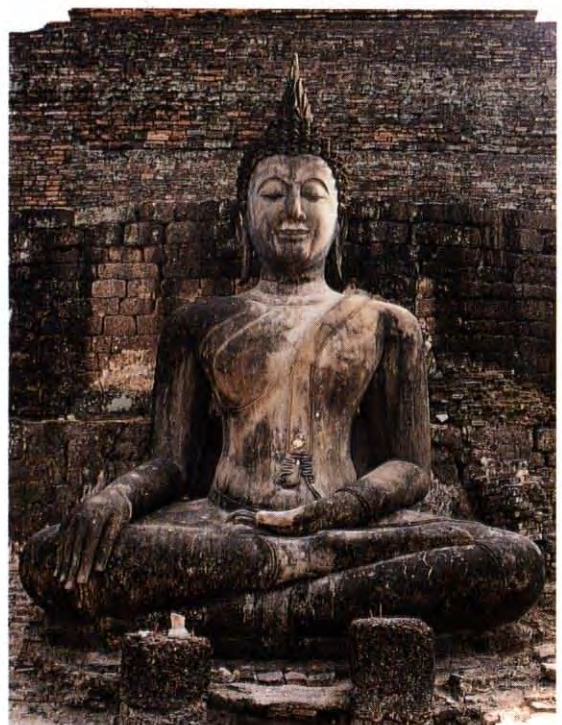
๒. สาเหตุจากธรรมชาติ สภาพทางธรรมชาติอันได้แก่ ภูมิอากาศ อุณหภูมิ ความชื้น แสงแดด ลม น้ำจากใต้ดิน น้ำฝน ฝุ่นละออง เกลือ พืช วัชพืช สัตว์ และจุลินทรีย์ เป็นต้น

โดยเฉพาะลักษณะภูมิอากาศของประเทศไทยนั้น เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการเจริญเติบโตของพืช สัตว์ และจุลินทรีย์ และความชื้นจากน้ำใต้ดิน และน้ำฝน ก็เป็นตัวทำลายได้ดี เป็นสาเหตุทำให้วัสดุก่อสร้างทั่วไปมีรูพรุน

น้ำนอกจากซึมเข้าไปกระจกระบายอยู่ในเนื้อวัสดุแล้ว ยังนำสารละลายกรดต่างและเกลือทำให้เกิดการตกผลึกอยู่บนผิวของโบราณสถาน และผลึกเกลือจะสั่งสมเรื่อย ๆ จนดันให้ช่องว่างภายในเนื้อวัสดุแตกออก ผิววัสดุจะเปื่อยยุ่ยหลุดร่วงออกมาเป็นผง

**บันทึกหลักฐานสภาพประติมากรรม
ก่อนการอนุรักษ์ด้วยภาพถ่ายและลายเส้น**

สภาพเข็รราเกาะที่องค์พระพุทธรูปในลักษณะต่าง ๆ

พระพุทธรูปปูนปั้นปางเปิดโลก
(ก่อนการอนุรักษ์)

พระอิฏฐารศปาง
ประทานพร
(ก่อนการอนุรักษ์)

แสดงวัชพีชที่เกาะและ
ทำลายบริเวณพื้นที่
ประติมากรรมโดยทั่วไป มี
ทั้งเข็รดำ, เขียวและมอส
ปกคลุมเป็นระยะ ๆ

ภาพลายเส้นพระประธาน แสดงร่องรอยและตำแหน่งที่เกิดเชื้อราบนพื้นผิวพระพุทธรูป

เขี้ยวราดำ

วิชัย

ภาพลายเส้น พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระประธานพระอุโบสถ
วัดมหาธาตุ แสดงตำแหน่งที่เกิดเขี้ยวและวิชัย (ก่อนการอนุรักษ์)

สภาพเข็รราชที่ขึ้นทำลายบนพื้นผิวโบราณสถานและประติมากรรม

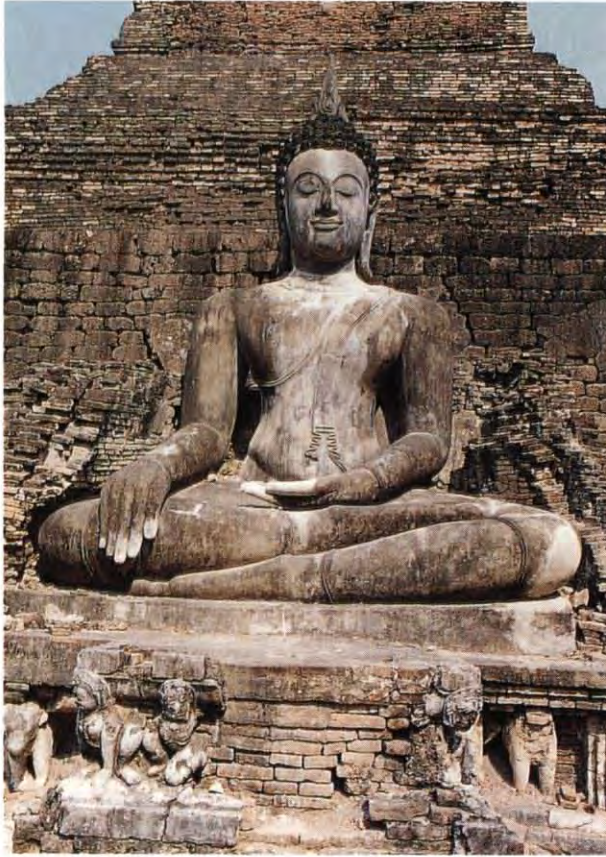

สภาพการชำรุดของประติมากรรม ในลักษณะต่างๆ กันบนผิวพระพุทธรูป

พระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดับฐานของเจดีย์ห้ายอด
แสดงตำแหน่งเขี้ยวราที่เกิด (ก่อนการอนุรักษ์)

พระพุทธรูปปางมารวิชัย ประจำทิศตะวันตกแสดงตำแหน่ง
ที่เกิดเชื้อราและวัชพืช (ก่อนการอนุรักษ์)

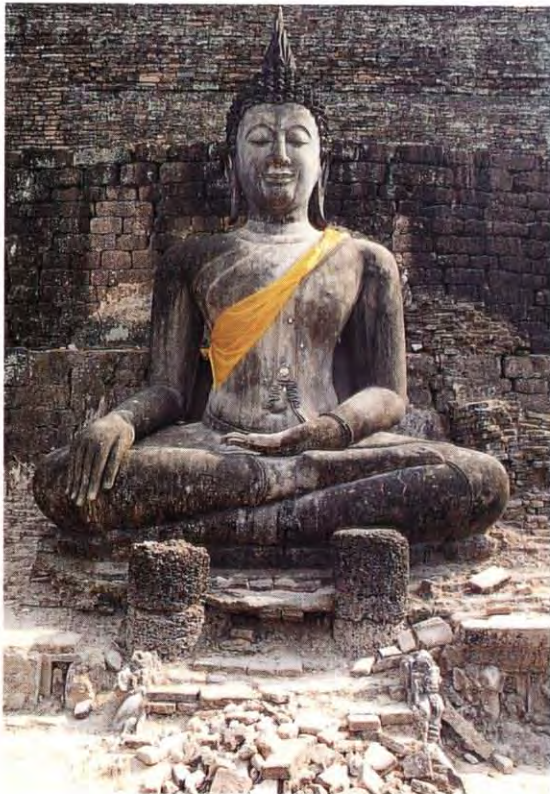
เชื้อราดำ

เชื้อราเขียว

มูลดินหน้าฐานซุ้มพระพุทธรูปทางทิศเหนือ

ประติมากรรมรอบ ๆ ฐานเจดีย์หักยอด ด้านทิศเหนือ
(ก่อนอนุรักษ์)

สภาพภายหลังทำการขุดลอกดินออกแล้ว

แนวกำแพงแก้วด้านทิศเหนือ ประดับปูนปั้นเป็นช่องแบ่ง รูปคนแบก และช้างค้ำ

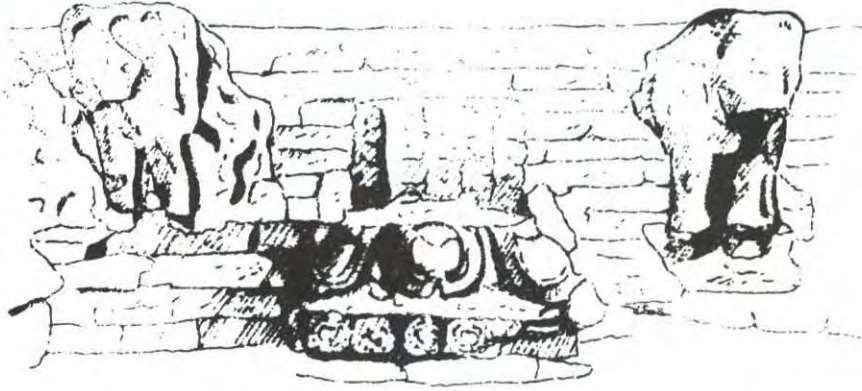
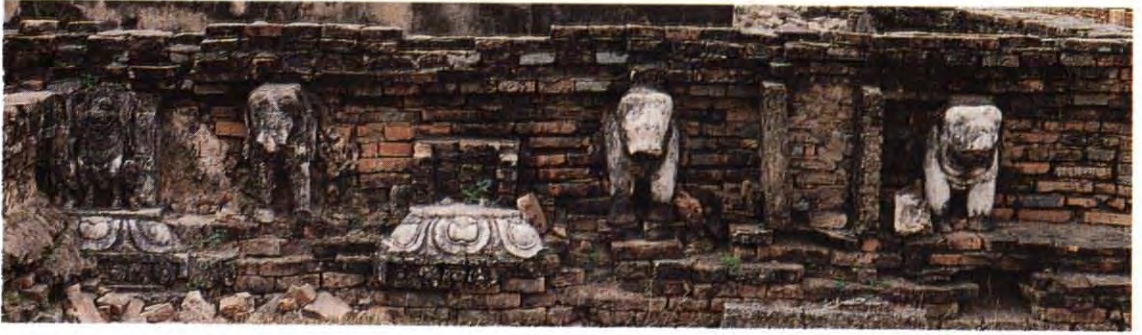
ปูนปั้นรูปนารายณ์ทรงยักษ์ประดับฐานเจดีย์ห้ายอดด้านทิศเหนือ แสดงสภาพปัจจุบัน
(ก่อนการอนุรักษ์)

รูปปั้นเทพนารายณ์ประดับใต้ฐานเจดีย์ห้ายอดด้านทิศเหนือ แสดงสภาพปัจจุบัน
(ก่อนการอนุรักษ์)

รูปปั้นช้างสลัวยักษ์, รูปเทพประดับโดยรอบเจดีย์ห้ายอดด้านทิศเหนือแสดงสภาพปัจจุบัน
(ก่อนการอนุรักษ์)

ปูนปั้นรูปช้างและแท่นสิงห์ยังพอเห็นเป็นหลักฐานในการอนุรักษ์ประติมากรรม แสดงสภาพปัจจุบัน
(ก่อนการอนุรักษ์)

ลักษณะบัวปูนปั้นซึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะขอม

กำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกทางขวาของฐานชุกชีวิหารที่ห้องประดับปูนปั้นรูปช้างค้ำและสิงห์โกรสร

ปูนปั้นรูปช้าง, สลักรูปสิงห์ ด้านทิศตะวันออก แสดงสภาพปัจจุบัน
(ก่อนการอนุรักษ์)

ปูนปั้นนารายณ์ทรงยักษ์ประดับใต้ฐานเจดีย์ห้ายอด แสดงสภาพปัจจุบัน
(ก่อนการอนุรักษ์)

ฐานซุ้มพระทางด้านซ้ายประดับปูนปั้นรูปคณะ (คนแคะ) และมารแบกต่อกับแนวกำแพงแก้วประดับปูนปั้นรูปช้างสลักรูปบุคคล

ปูนปั้นรูปยักษ์แคะประดับใต้ฐานเจดีย์หายอด แสดงสภาพปัจจุบัน (ก่อนการอนุรักษ์)

ประติมากรรมรอบ ๆ ฐานเจดีย์หักยอด ด้านทิศใต้ ก่อนทำการรื้ออิฐบางส่วน
(แสดงให้เห็นร่องรอยการเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรมในสมัยสุโขทัย)

ภายหลังรื้ออิฐบางส่วนออกแล้วจะเห็นร่องรอยประติมากรรมเดิมที่ถูกทับถมด้วยอิฐ

รูปสิงห์หลังจากเรืออิฐที่ทับ
ถมออกมาจนถึงพื้นเดิม
แสดงให้เห็นสภาพลวดลาย
ศิลปะดั้งเดิมและความ
เปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

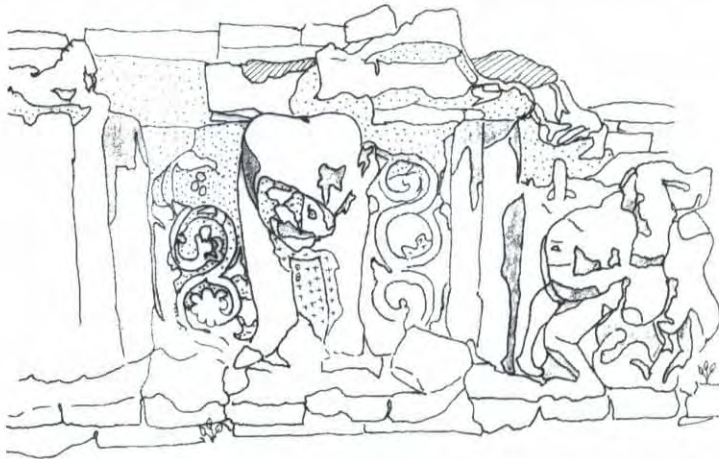

ปูนปั้นรูปสิงห์ประดับฐานเจดีย์หายอดด้านทิศใต้ แสดงสภาพปัจจุบัน
(ก่อนการอนุรักษ์)

ปูนปั้นรูปช้างค้ำประดับลวดลายพันธุ์พฤกษา สลับช่องแบ่งประดับรูปคนแบก

ปูนปั้นรูปช้างประดับรอบฐานเจดีย์ห้ายอดสลัปูนปั้นต่างๆ แสดงตำแหน่งที่เกิดเชื้อรา, วัชพืช และปูนที่ซ่อมแซม (ก่อนการอนุรักษ์)

เชื้อราดำ

เชื้อราเขียว

เชื้อราแดง

วัชพืช

เนื้อปูนซีเมนต์

สภาพฐาน เจดีย์ห้ายอด ก่อนอนุรักษ์

ปูนปั้นประดับฐานเจดีย์ รูปนารายณ์ทรงครุฑ
มีวัชพืชปกคลุมโดยรอบ

นารายณ์ทรงยักษ์ประดับฐานเจดีย์แสดง
สภาพปัจจุบัน (ก่อนการอนุรักษ์)

ปูนปั้นรูปยักษ์แคะระดับใต้ฐานเจดีย์ห้ายอดด้านทิศใต้ แสดงสภาพปัจจุบัน (ก่อนการอนุรักษ์)

- เชื้อราดำ
- เชื้อราเขียว
- วัชพืช
- เนื้อปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

ปูนปั้นยักษ์แคะระดับใต้ฐานเจดีย์ห้ายอด แสดงตำแหน่งที่มีเชื้อราต่างๆ (ก่อนการอนุรักษ์)

มณฑปทรงเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ สภาพก่อนอนุรักษ์

สภาพเข็รราชที่ชั้นบนเจดีย์ทรงปราสาท

ภาพลายเส้นพระพุทธรูปปางมารวิชัยภายในมณฑป ด้านทิศตะวันออก
แสดงตำแหน่งที่เกิดเข็รดา และวัชพีช

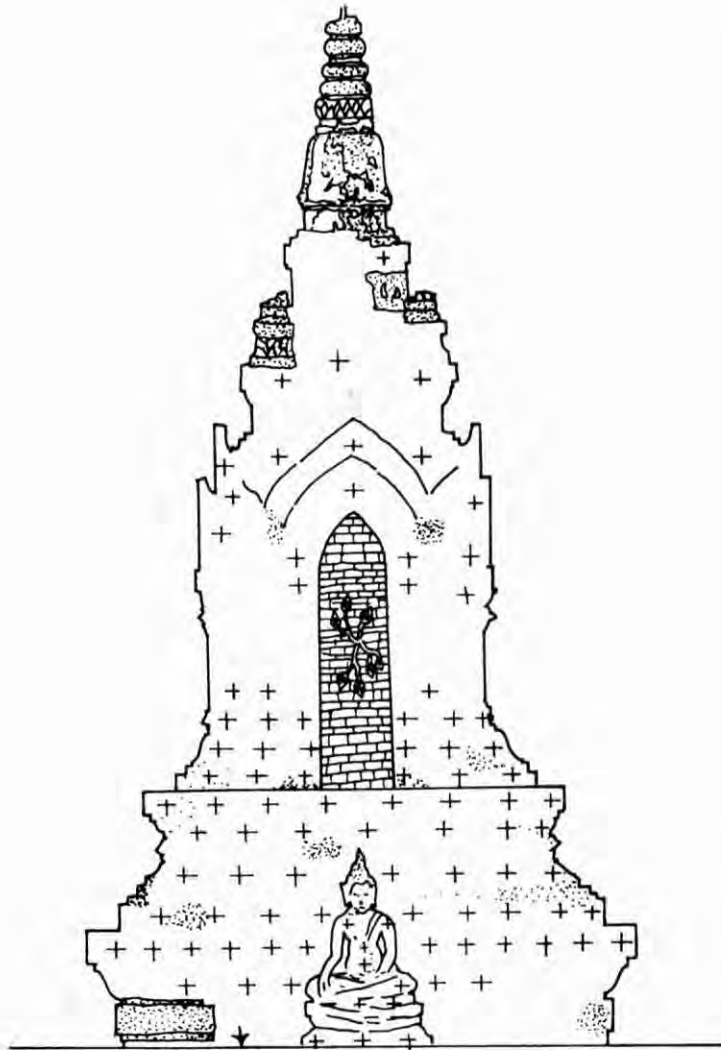
เข็รดา

เข็รดาเขียว

ตันโพธิ์

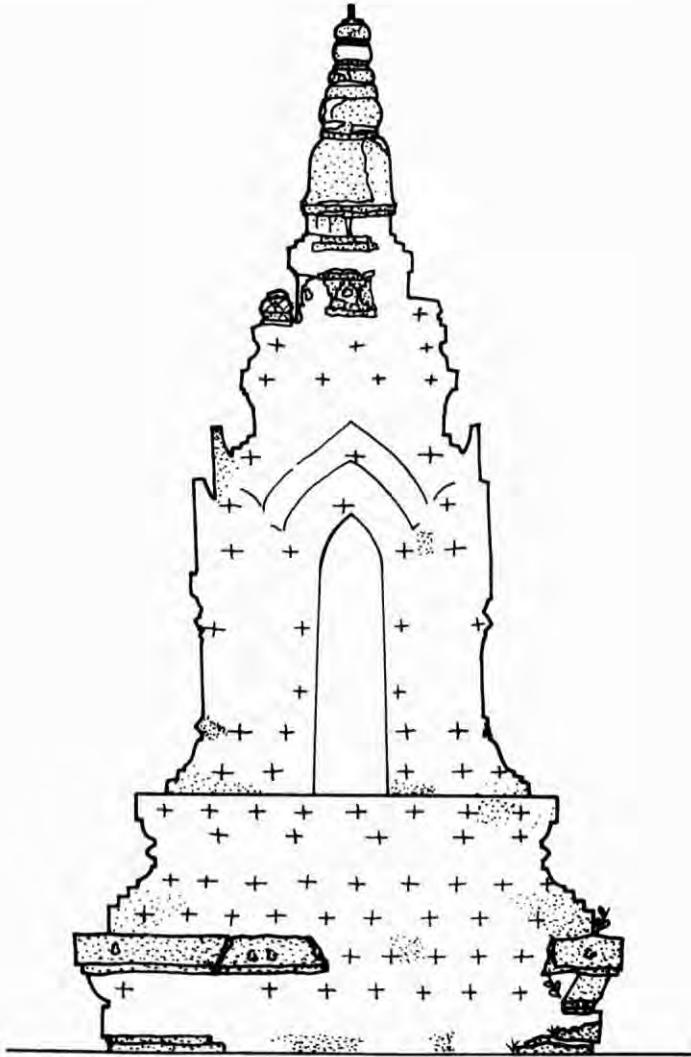

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๔

ด้านทิศตะวันออก

- - อิฐ
- - เข็มราดำ
- - เข็มราเขียว
- - มอส
- - หญา
- - วิชพีช
- - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

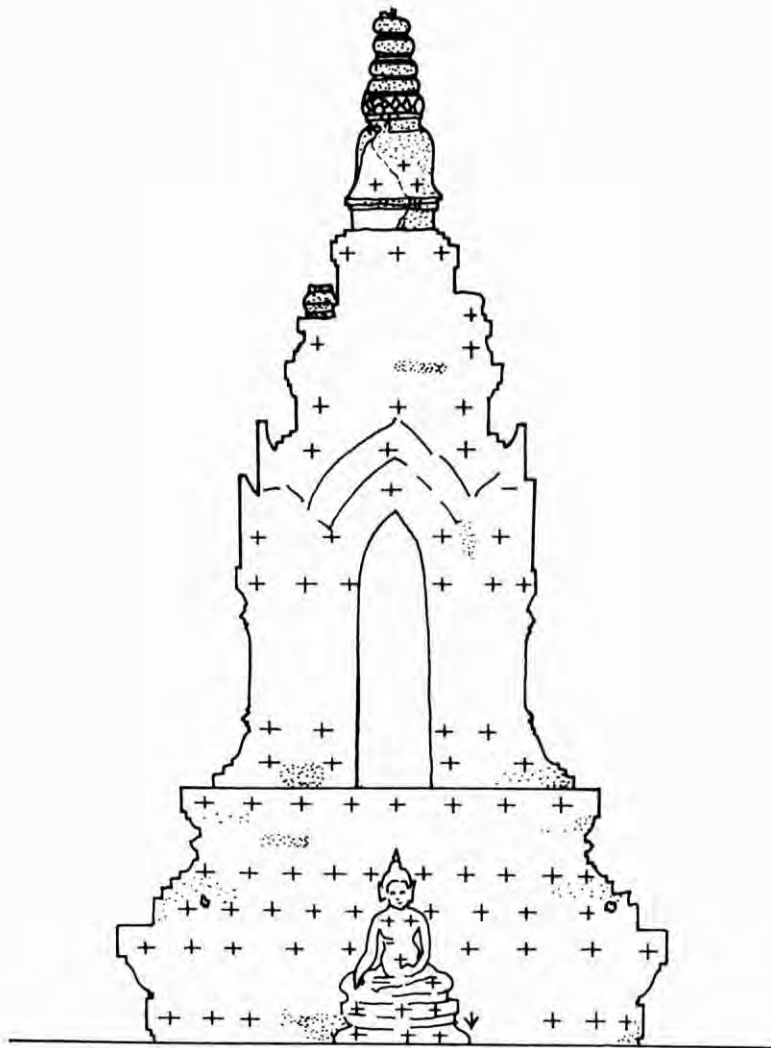

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๔

ด้านทิศตะวันตก

- ⊕⊕ - เข็มราดำ
- ⊕⊕ - เข็มราเขียว
- ⊕⊕ - มอส
- ∨ - หญ้า
- ∨ - วัชพืช
- ⊕ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

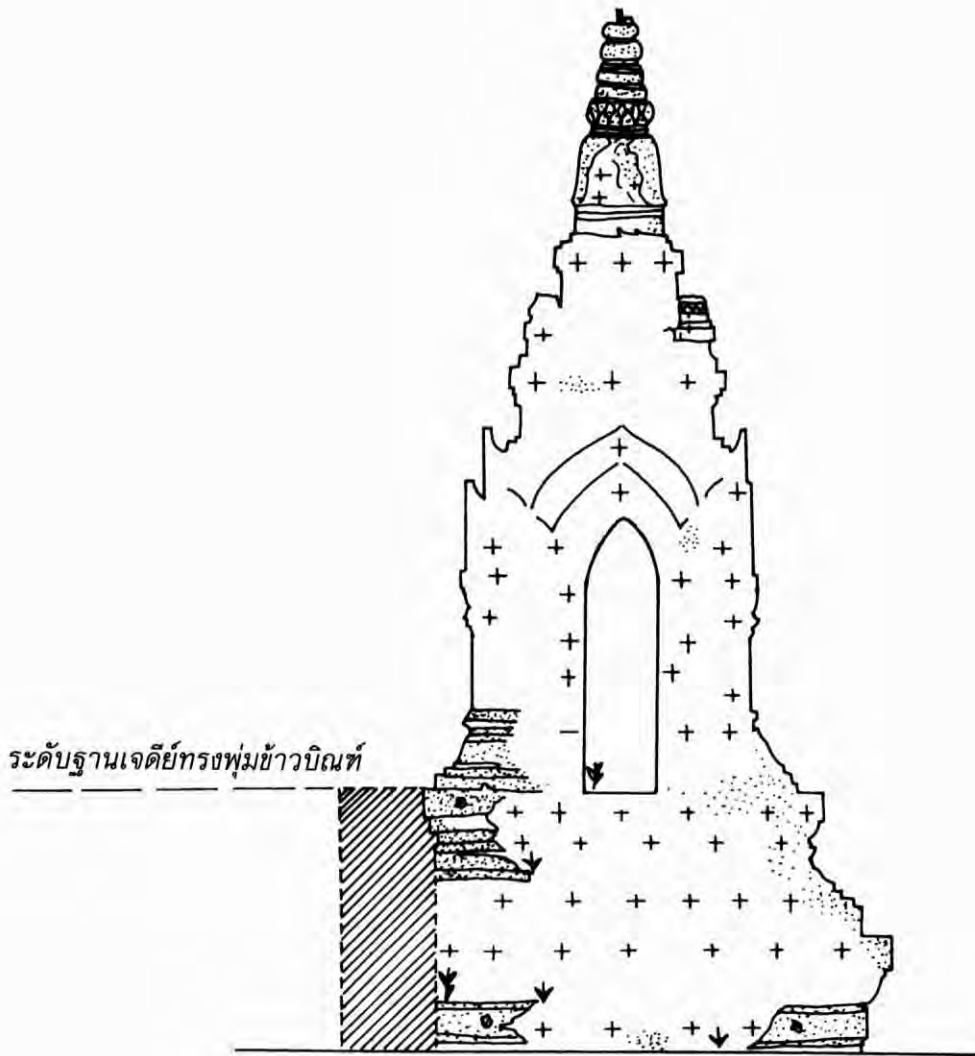

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๔

ด้านทิศเหนือ

- - เชื้อราดำ
- - เชื้อราเขียว
- - มอส
- - หู
- - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

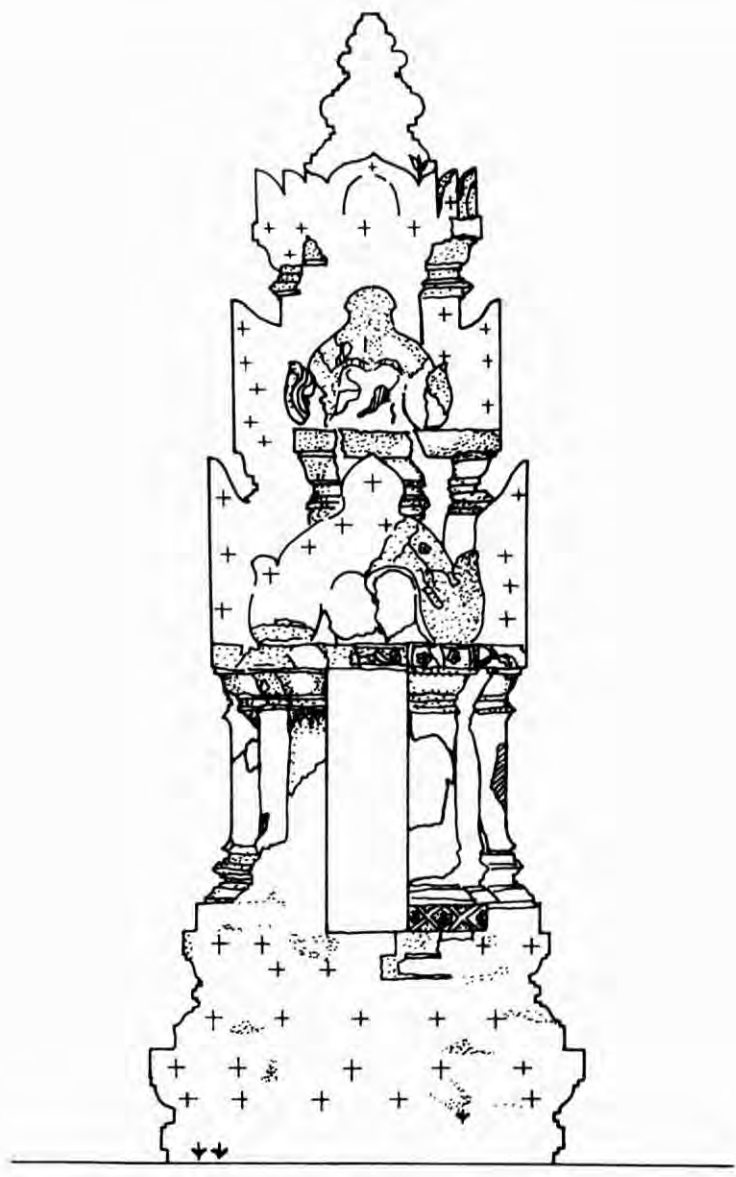
ระดับฐานเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๔

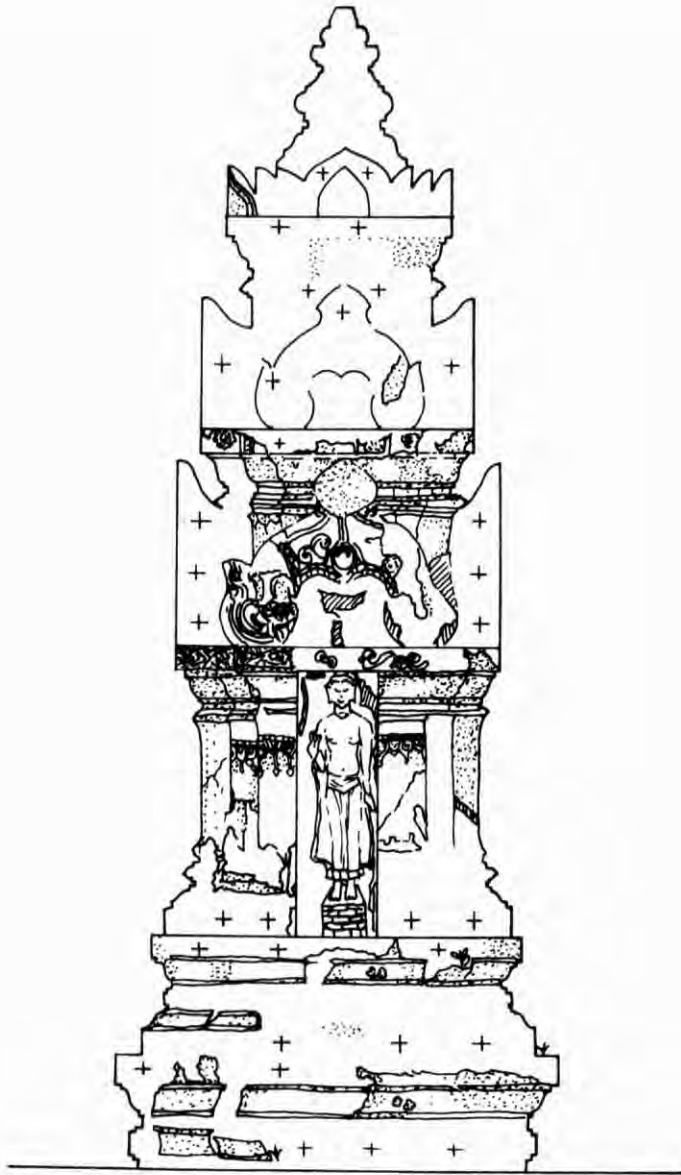
ด้านทิศใต้

- - ฐานเจดีย์ ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
- - เชื้อราดำ
- - เชื้อราเขียว
- - มอส
- - หลัว
- - วัชพืช
- - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

พระเจดีย์ทรงปราสาท
 หมายเลข ๖
 ด้านทิศตะวันออก

- ☸ - เข็มราดำ
- ☉ - เข็มราเขียว
- ☼ - มอส
- ☇ - หญ้า
- ☆ - วัชพืช
- ☒ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

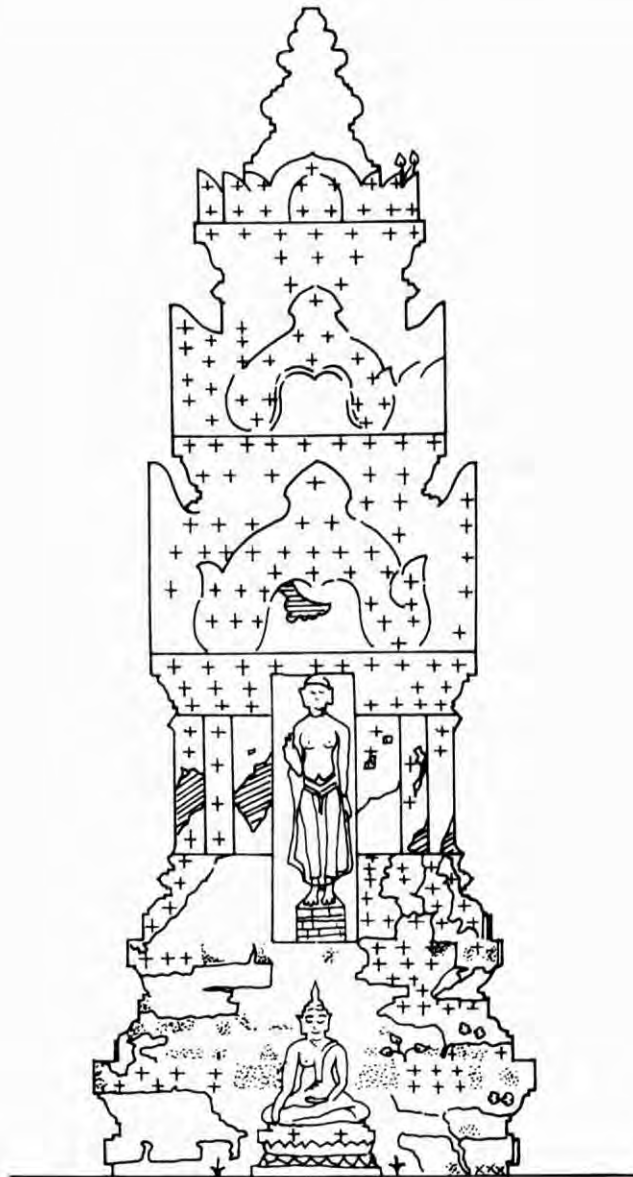

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๖

ด้านทิศตะวันตก

- ☒ - เข็มราดำ
- ☒ - เข็มราเขียว
- ☒ - มอส
- ☒ - หญ้า
- ☒ - วัชพืช
- ☒ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

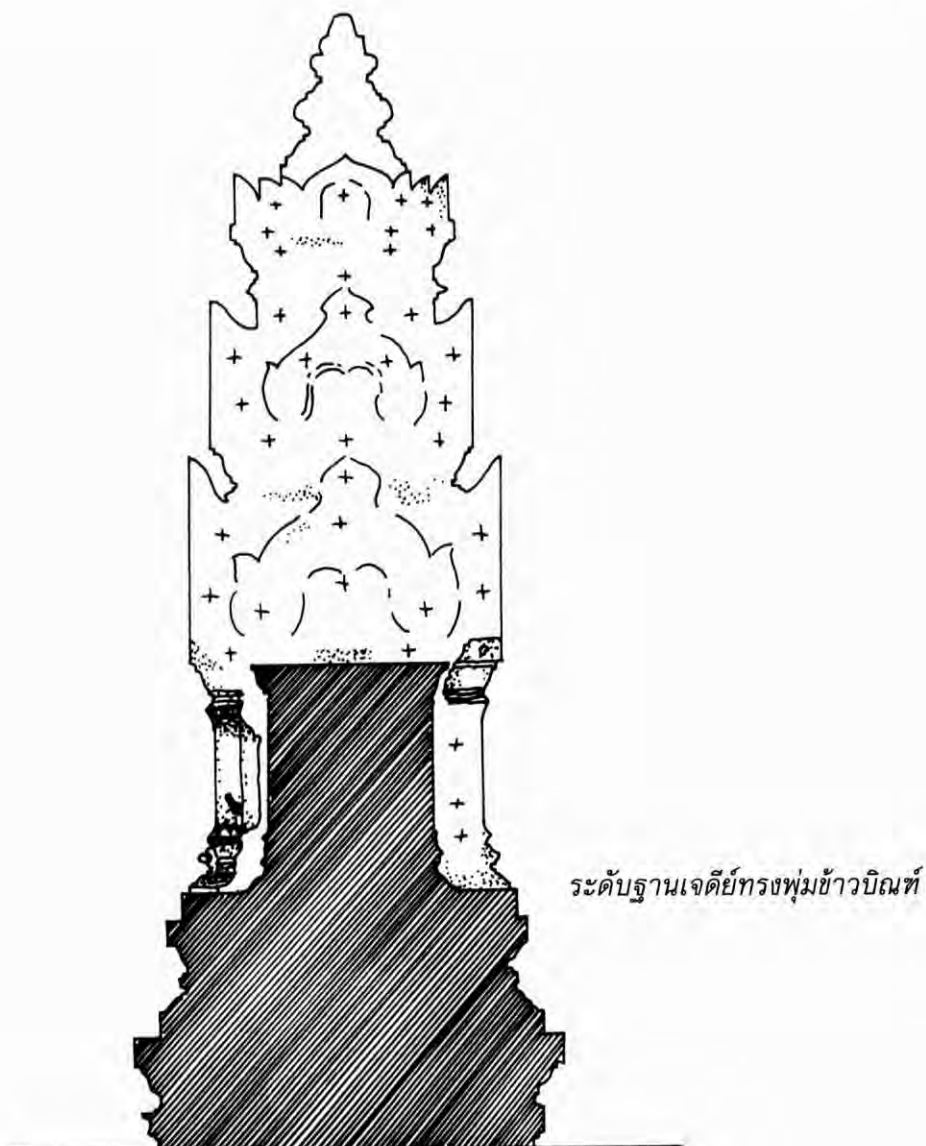

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๖

ด้านทิศเหนือ

- ☩ - เข็รดำ
- ⦿ - เข็รเขียว
- ◻ - มอส
- ▼ - หญ้า
- ♣ - วัชพืช
- ◻ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

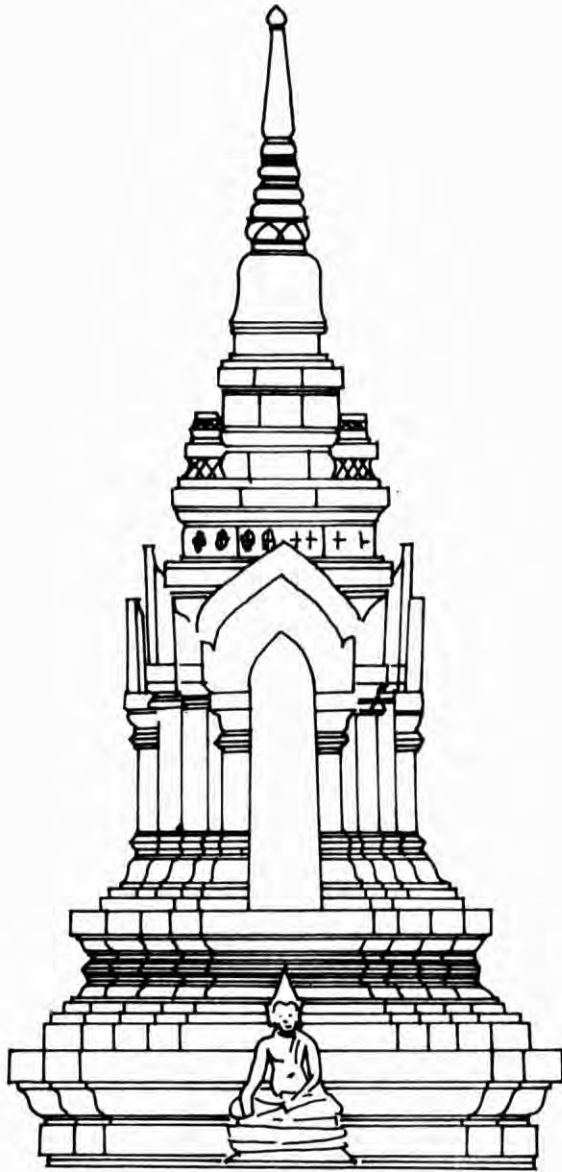

พระเจดีย์ทรงปราสาท

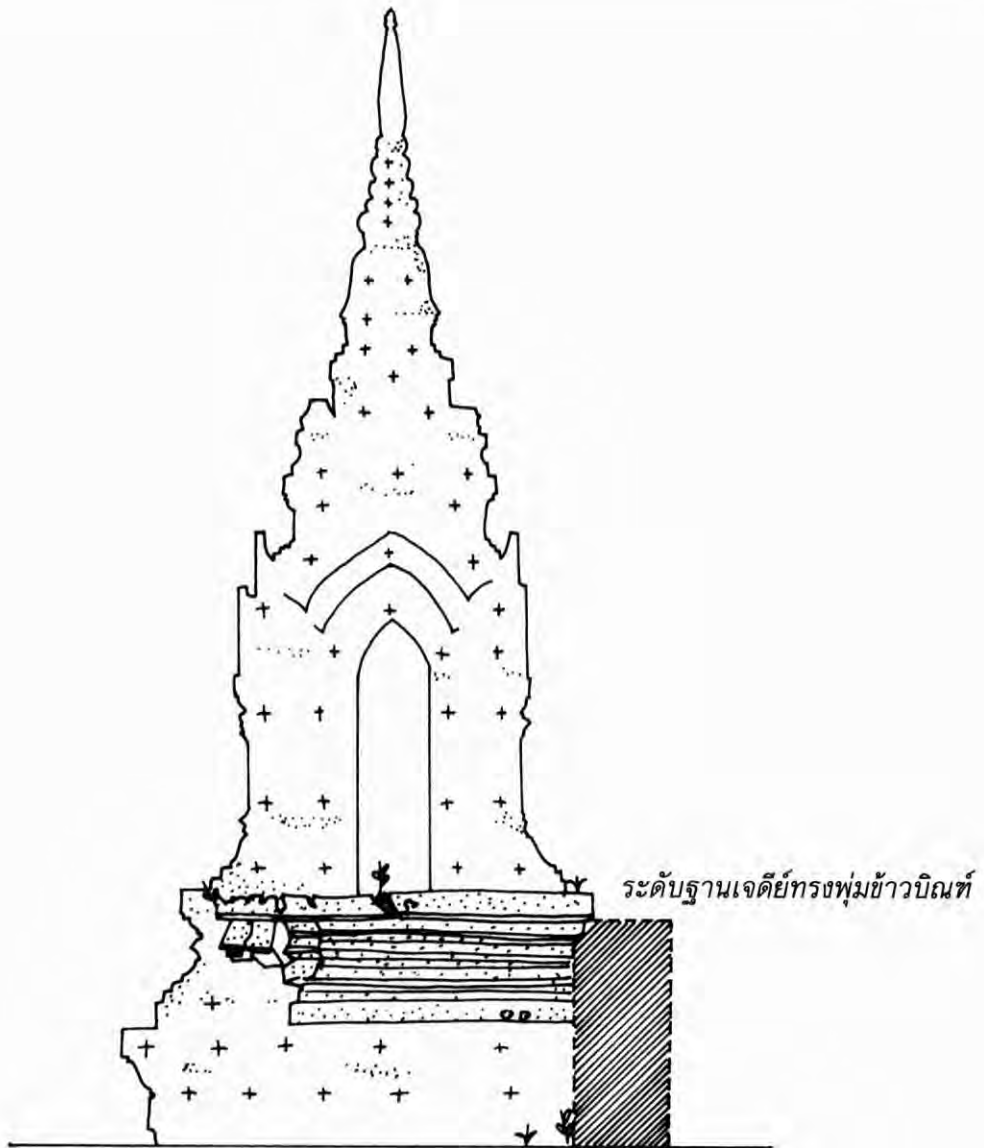
หมายเลข ๖

ด้านทิศใต้

- ☩☩ - เข็มราดำ
- ☩☩☩☩ - เข็มราเขียว
- ☩☩☩☩ - มอส
- ☩☩☩☩ - หญ้า
- ☩☩☩☩ - วัชพืช
- ☩☩☩☩ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)
- ☩☩☩☩ - ฐานเจดีย์ ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

พระเจดีย์ทรงปราสาท

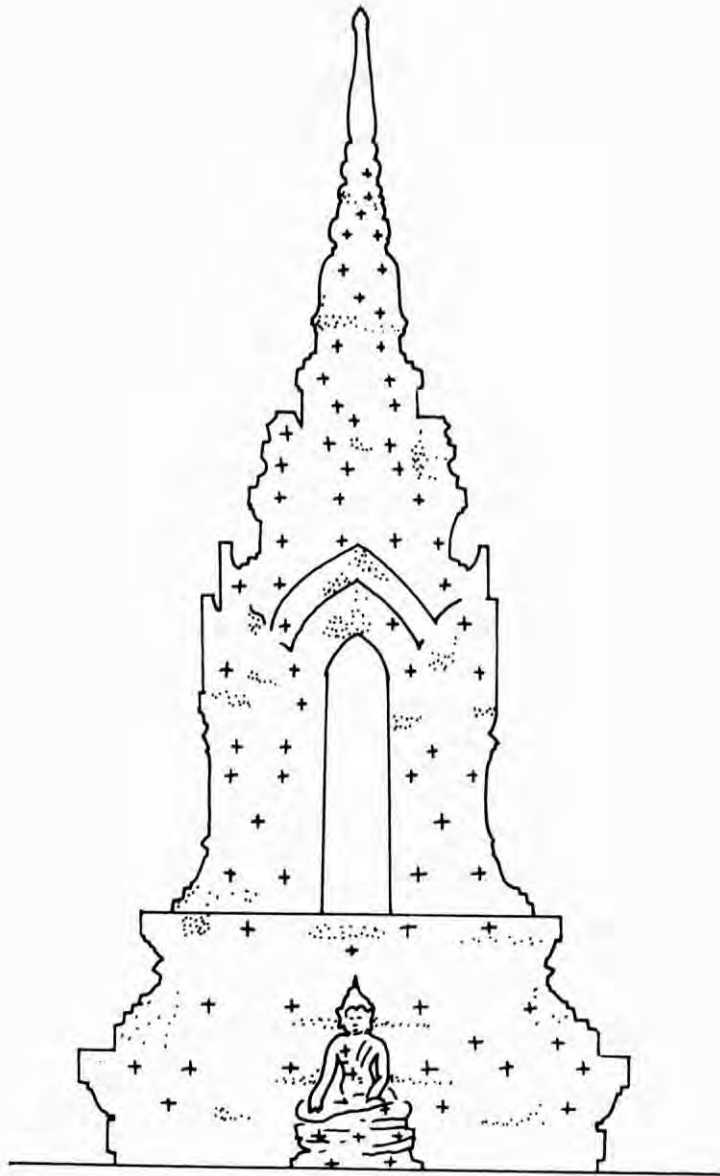

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๗

ด้านทิศตะวันออก

- ⊕ - เชื้อราดำ
- ⊞ - เชื้อราเขียว
- ⊙ - มอส
- ⊕ - หิน
- ⊕ - วัชพืช
- ⊕ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)
- ▨ - ฐานเจดีย์ ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

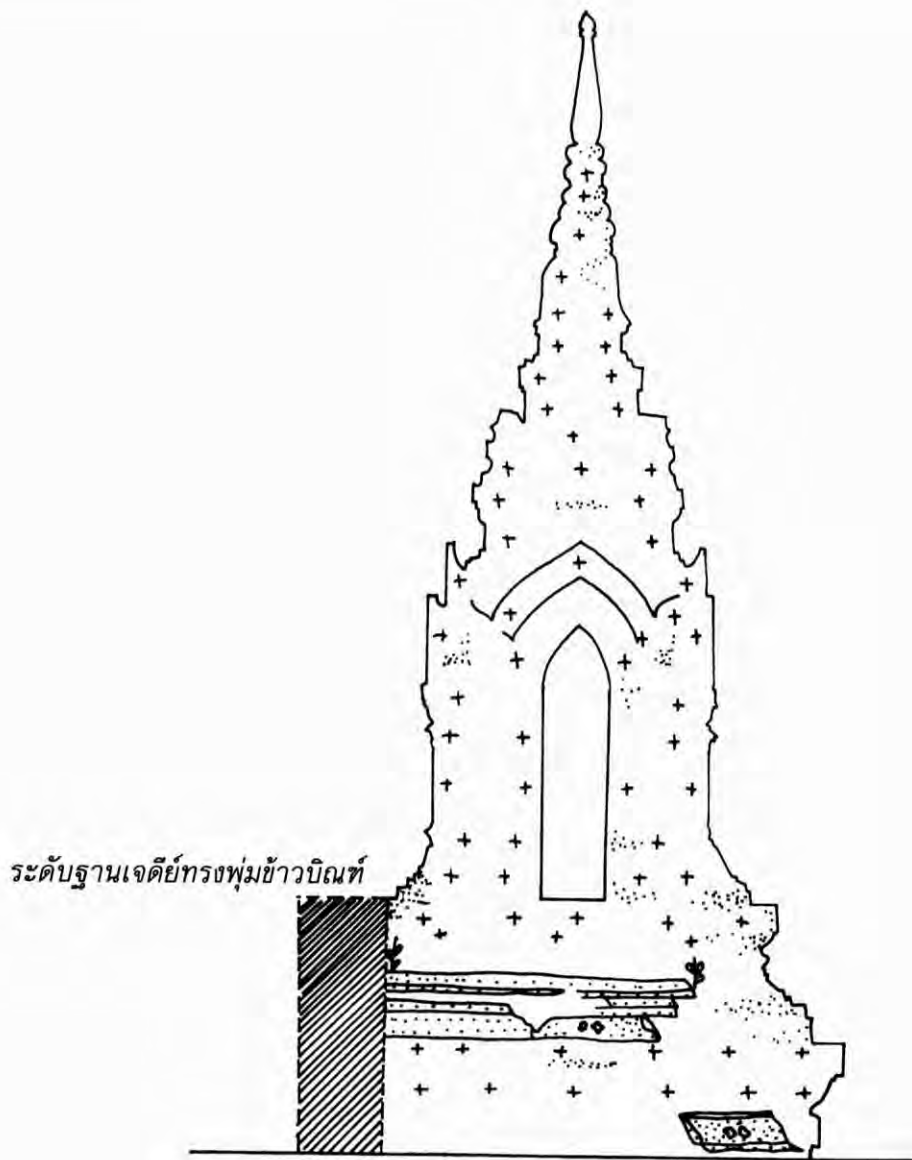
พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๗

ด้านทิศตะวันออก

⊕ - เข็มราดำ

⊙ - เข็มราเขียว

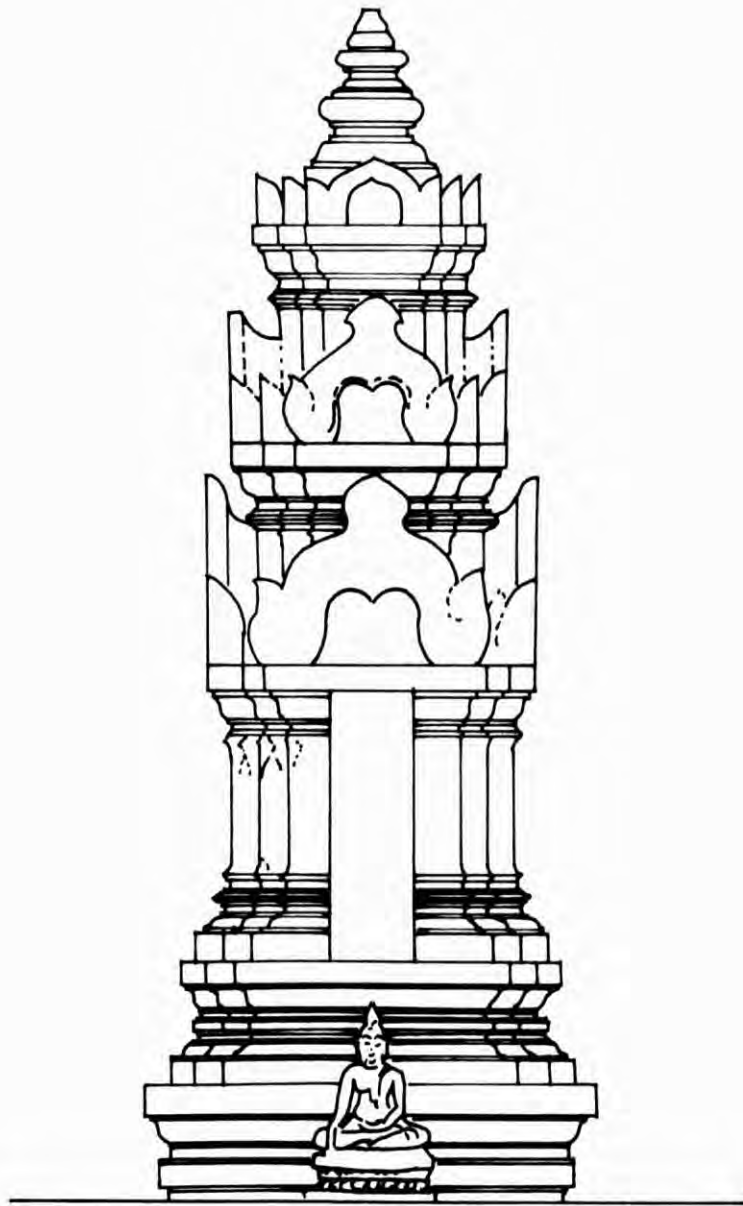

พระเจดีย์ทรงปราสาท

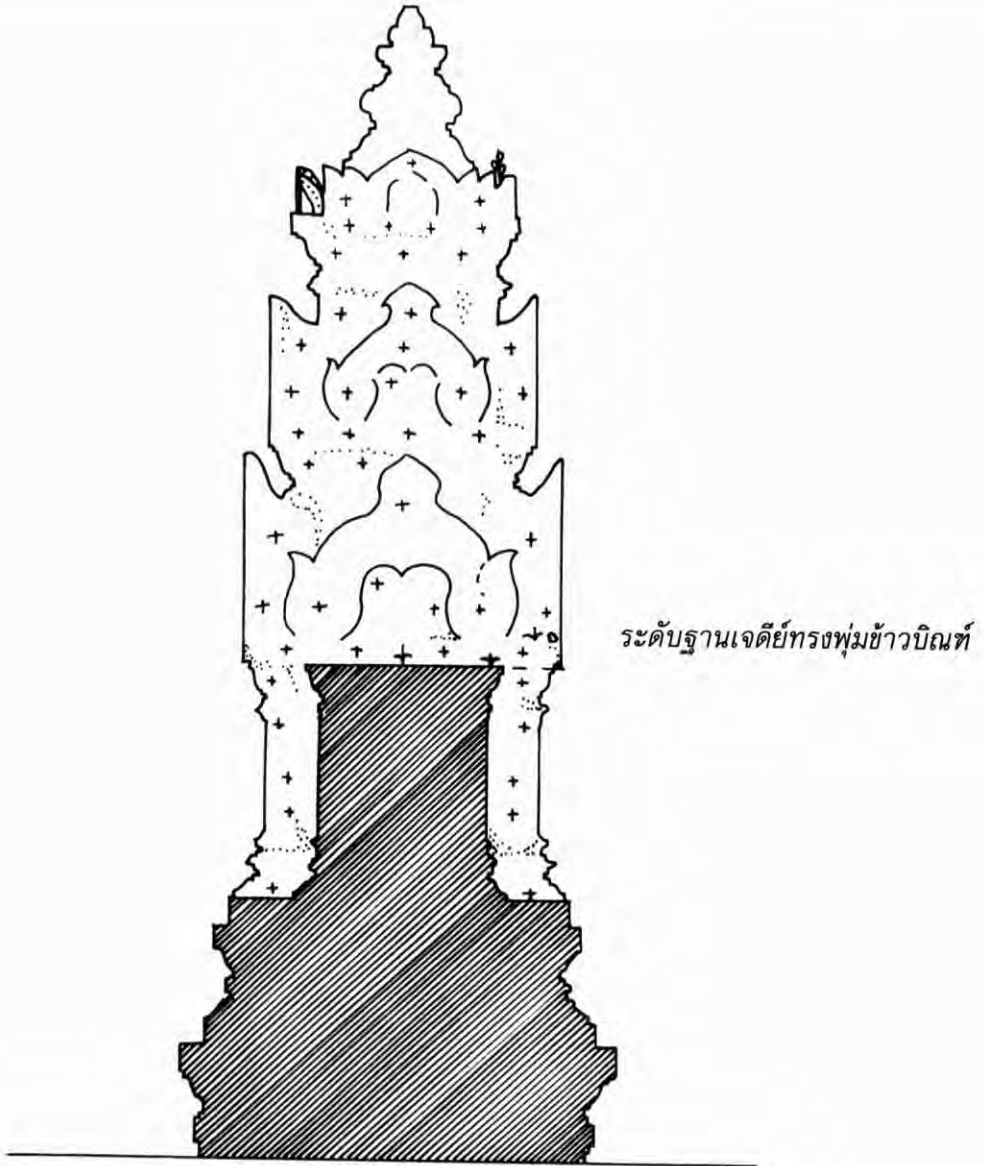
หมายเลข ๗

ด้านทิศเหนือ

- - ฐานเจดีย์ ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
- - เชื้อราดำ
- - เชื้อราเขียว
- - มอส
- - หล้า
- - วัชพืช
- - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

พระปรางค์ทรงปราสาท

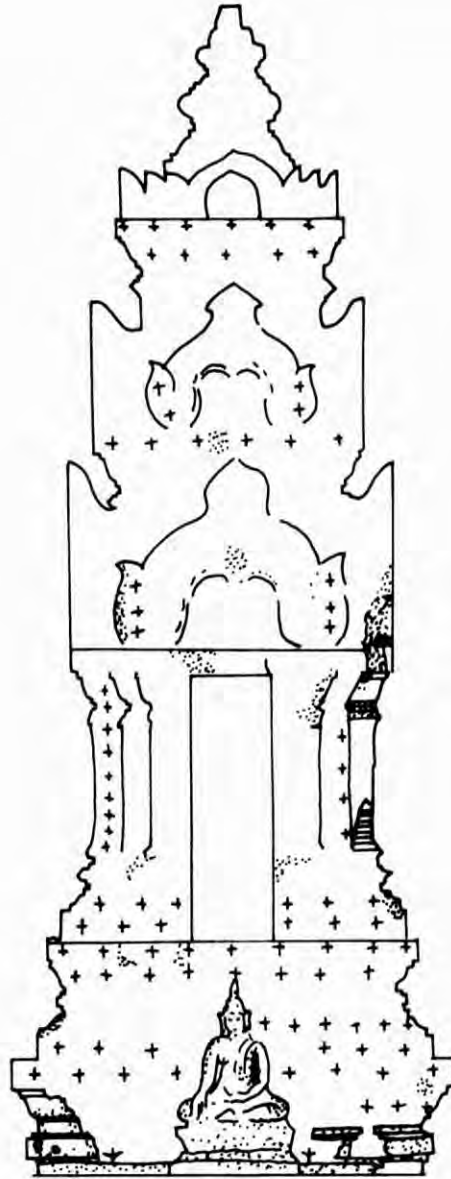

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๘

ด้านทิศตะวันออก

- ☐⁺ - เข็มรดำ
- ☐^{•••} - เข็มราเขียว
- ☐^{••} - มอส
- ☐⁺ - หญ้า
- ☐[↓] - วัชพืช
- ☐[∩] - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)
- ▨ - ฐานเจดีย์ ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

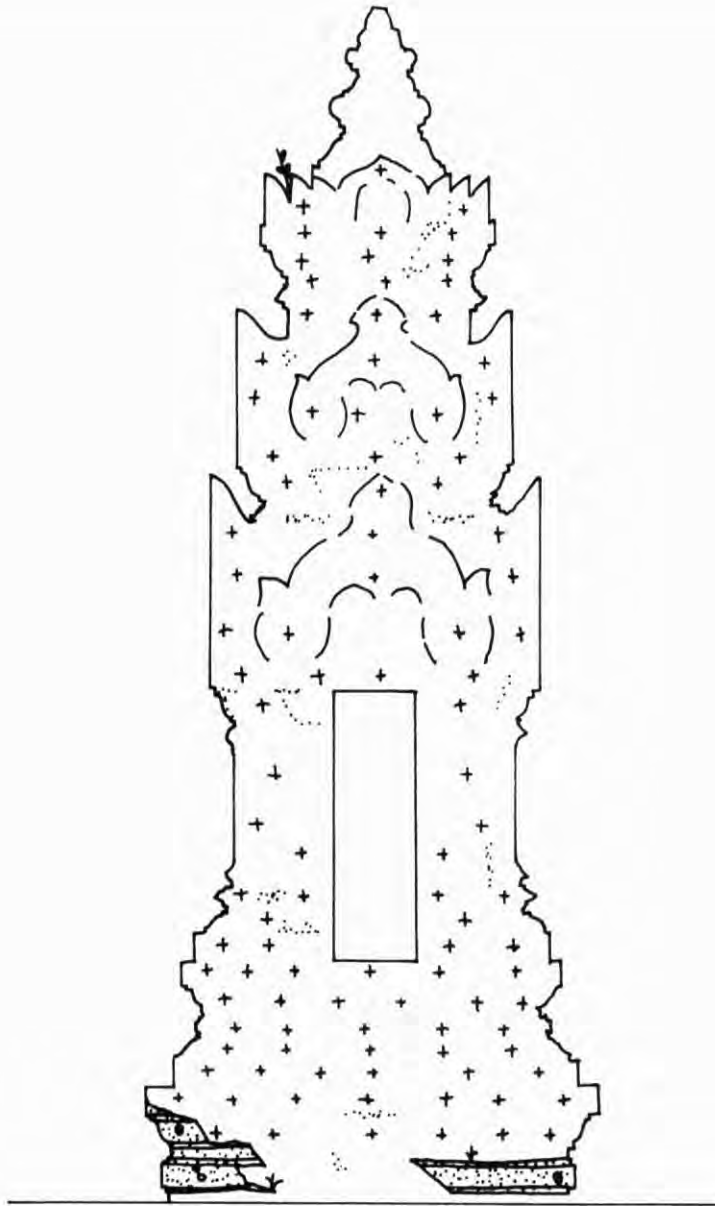

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๘

ด้านทิศตะวันตก

- - เชื้อราดำ
- - เชื้อราเขียว
- - มอส
- - หญ้า
- - วัชพืช
- - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

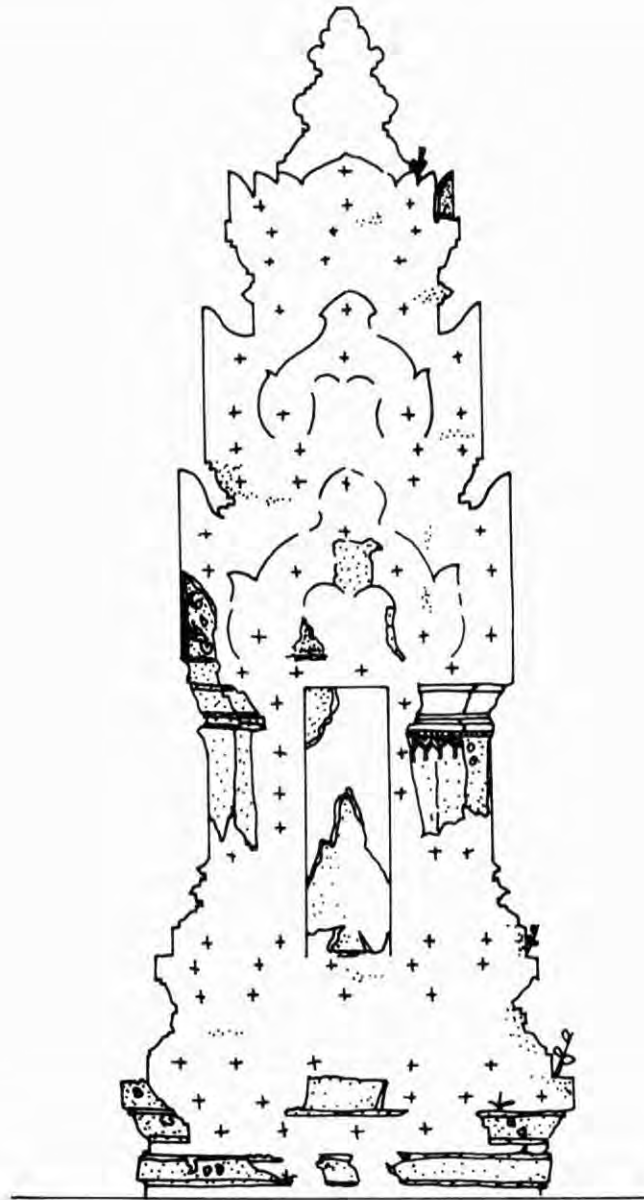

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๘

ด้านทิศเหนือ

- ☒ - เข็มราดำ
- ☒ - เข็มราเขียว
- ☒ - มอส
- ☒ - หญ้า
- ☒ - วัชพืช
- ☒ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

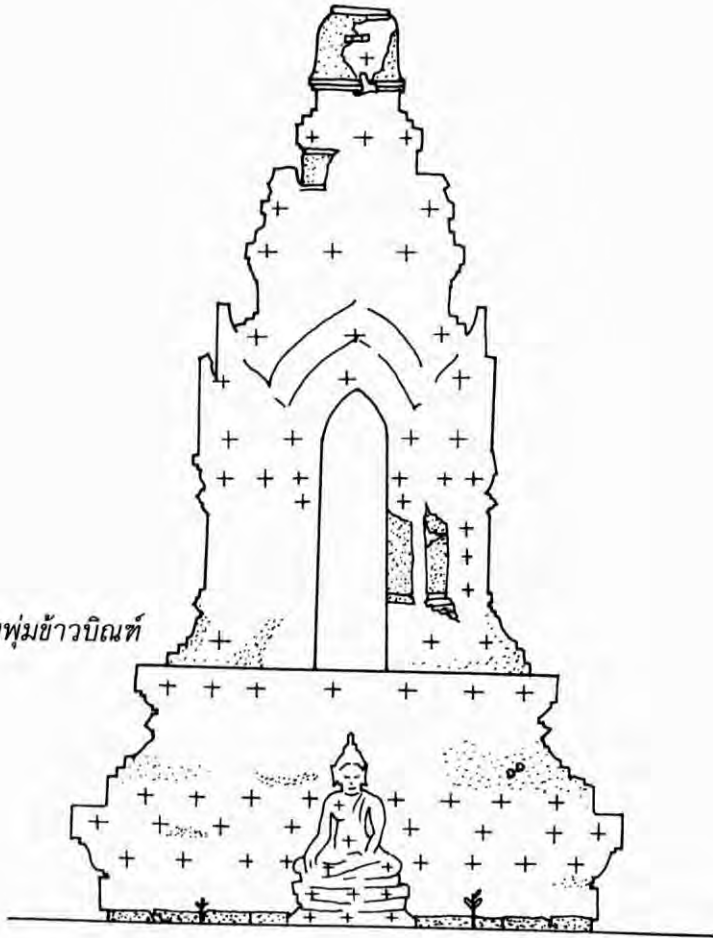
พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๘

ด้านทิศใต้

- ☒ - เข็รดำ
- ☑ - เข็รเขียว
- ☒ - มอส
- ☒ - หญา
- ☒ - วัชพืช
- ☒ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

ระดับฐานเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

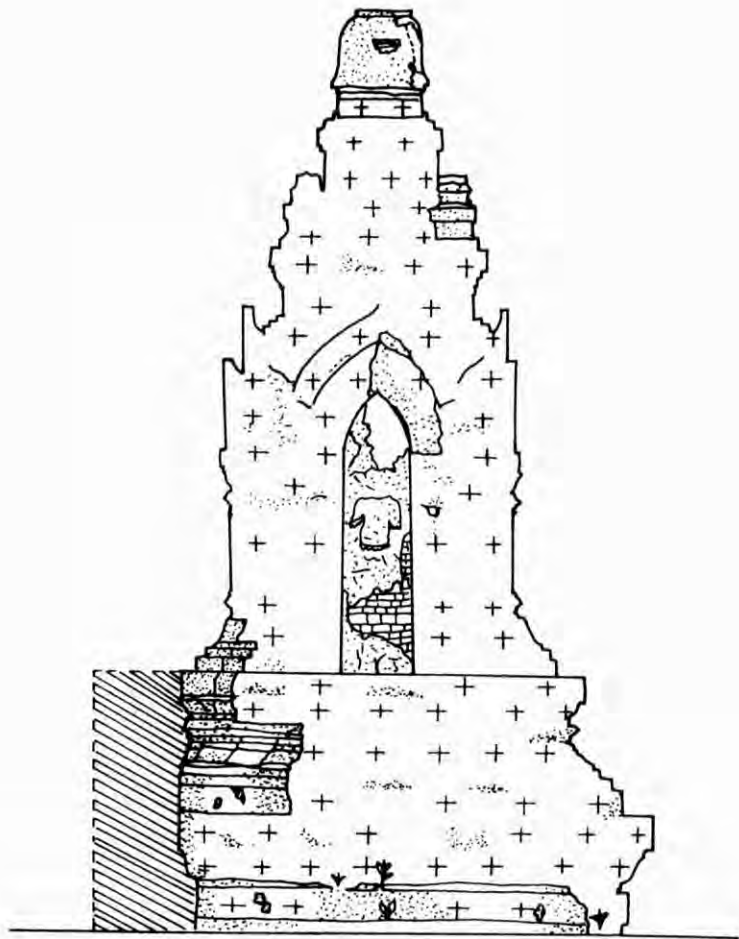

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๙

ด้านทิศตะวันออก

- - เข็มรดำ
- - เข็มรเขียว
- - มอส์
- - หล้า
- - วัชพีช
- - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)
- - ฐานเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

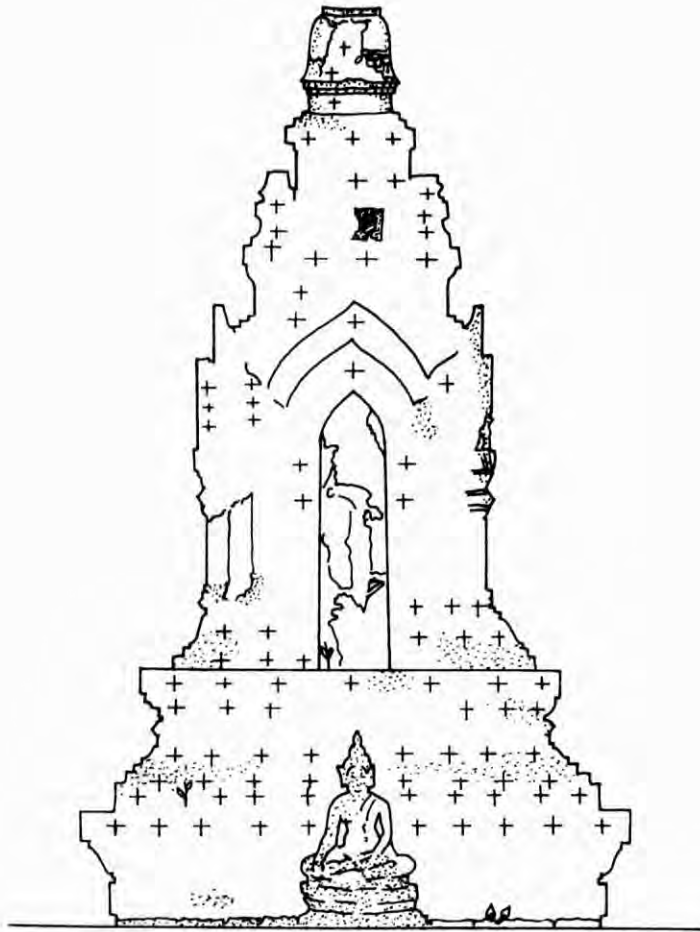

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๙

ด้านทิศตะวันตก

- - เข็มรดำ
- - เข็มราเขียว
- - วัชพืช
- - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

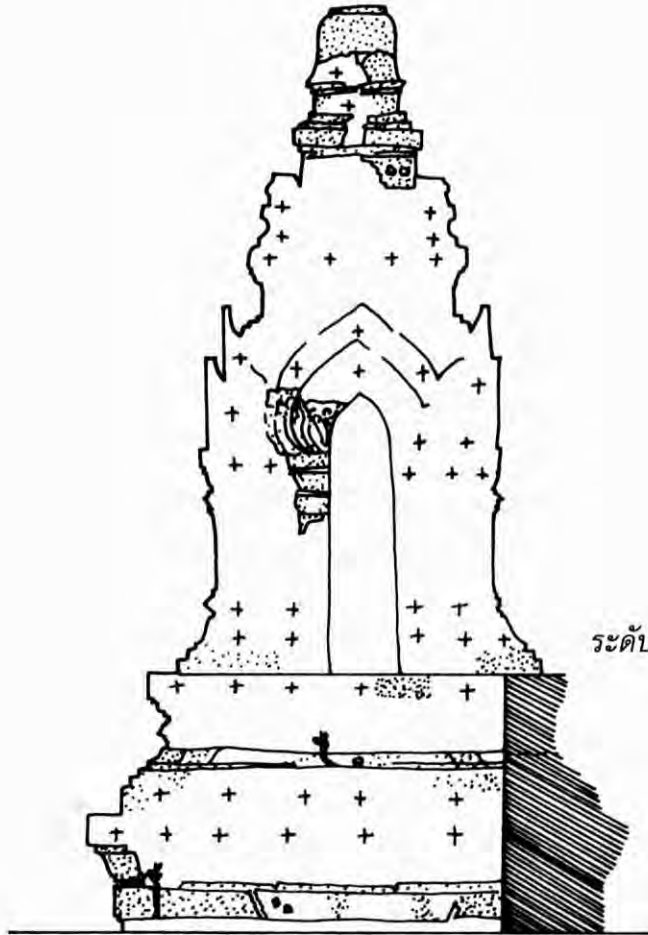

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๙

ด้านทิศเหนือ

- ☒ - เข็มรดำ
- ☒ - เข็มราเขียว
- ☒ - มอส
- ☒ - หญ้า
- ☒ - วัชพืช
- ☒ - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

ระดับฐานเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

พระเจดีย์ทรงปราสาท

หมายเลข ๙

ด้านทิศใต้

- - ฐานเจดีย์ ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
- - เชื้อราดำ
- - เชื้อราเขียว
- - มอส
- - หล้า
- - วัชพืช
- - ปูนเดิม (ปูนน้ำอ้อย)

คัดลอกลวดลายประดับเจดีย์ทรงปราสาท เพื่อบันทึกและรวบรวมเป็นข้อมูลในการวิเคราะห์และศึกษา
รูปแบบของลวดลายประติมากรรมต่าง ๆ

ลายเส้นยอดซุ้มเป็นรูปหน้ากาล ซึ่งมีลายหลงเหลืออยู่ข้างพอเป็นแนวให้ศึกษา

ลายเส้นกลีบขนุนประดับเจดีย์ทรงปราสาท

๑

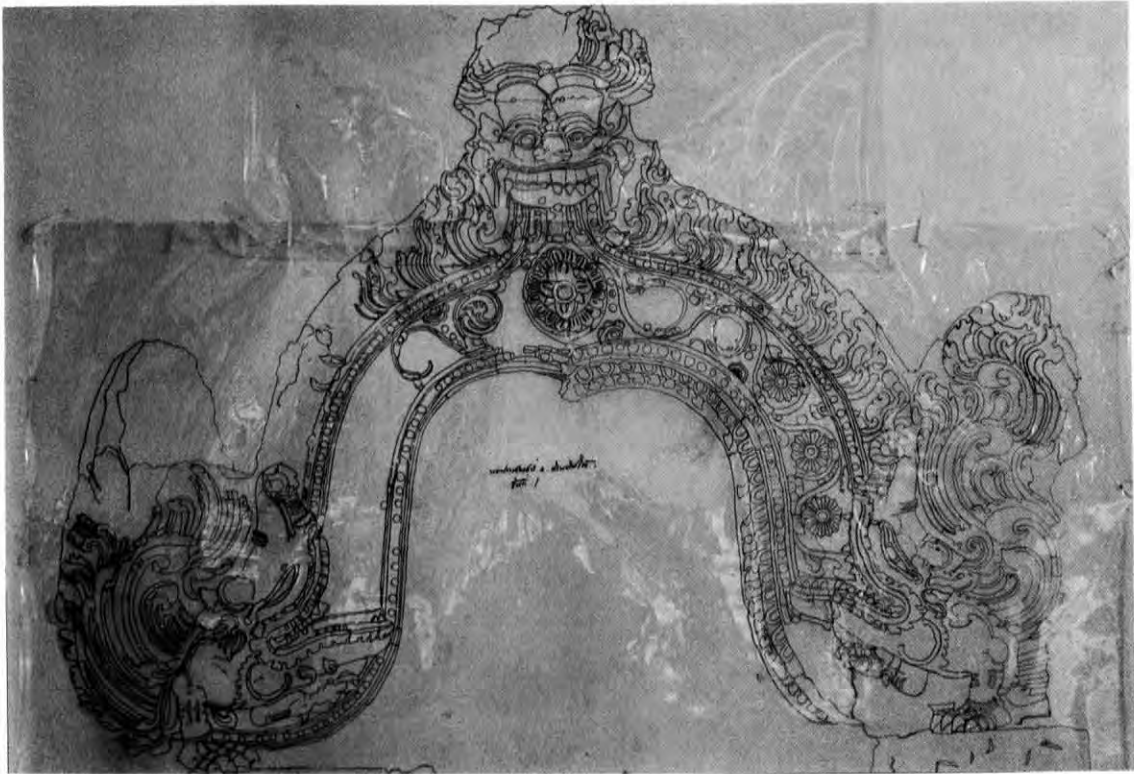

๒

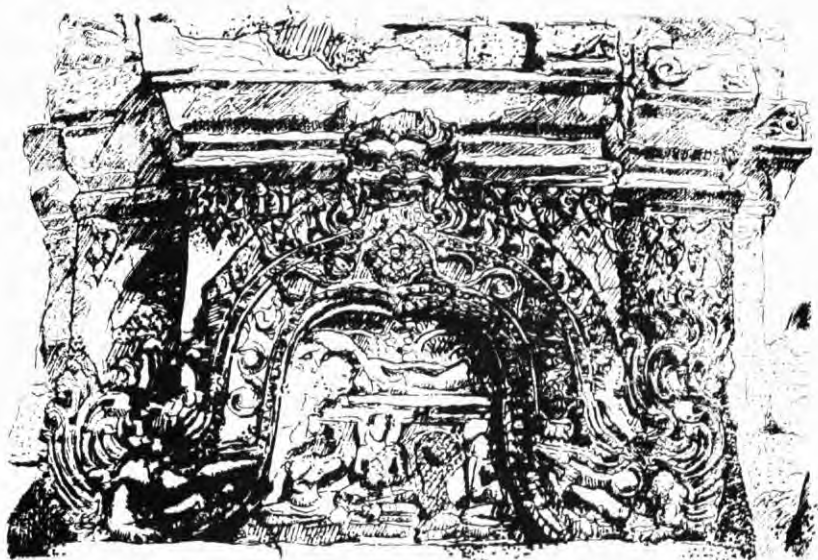
- ๑ ลายเส้นกลีบขนุนประดับเจดีย์ทรงปราสาท
- ๒ ลายเส้นกนกกนิรี
- ๓ ลายเส้นซุ้มจรนนำ

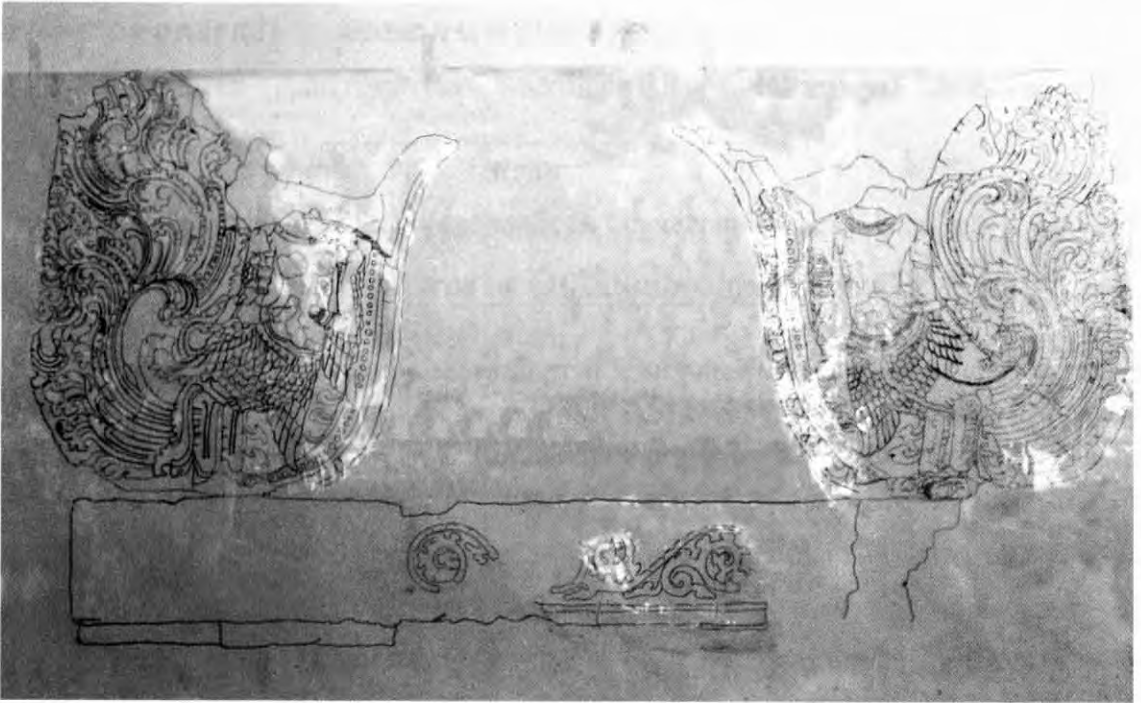
๓

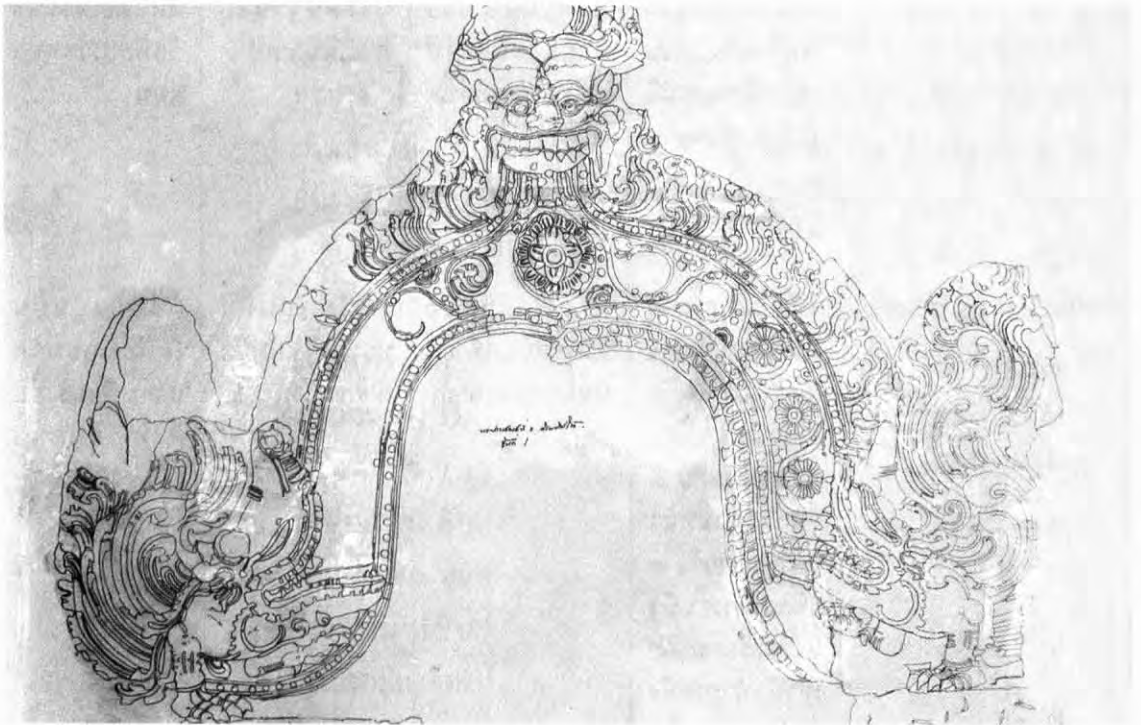
คัดลอกซุ้มพระนางค์เจดีย์ทรงปราสาท ด้านทิศใต้

ซุ้มลายมกรประดับซุ้มจระนำ

ลายเส้นรูปปูนปั้นเป็นรูปกินรี ประดับเจดีย์ทรงปราสาท

ลายเส้นซุ้มจรณะนำด้านทิศใต้ เป็นลายยอดซุ้มเป็นรูปหน้ากาล ออกปลายซุ้มเป็นรูปมกรมีขา หางเป็นกลุ่มกระหนก อันเป็นอิทธิพลศิลปะอินเดียใต้ ซึ่งผ่านทางลังกา ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔

๑. ตรวจสอบสภาพประติมากรรมวัดมหาธาตุ ก่อนการอนุรักษ์
ประติมากรรมโดยทั่วๆ ไป

ชื่อ	ที่ตั้ง (เจดีย์ประ- ธานเป็นหลัก)	ลักษณะ สถาปัตยกรรม	สภาพ สถาปัตยกรรม	ลักษณะ ประติมากรรม	สภาพ ประติมากรรม
มณฑปพระ อัฐารศ	ทิศตะวันตก เฉียงเหนือ	มณฑปตั้งบนฐาน เขียงที่ซ้อนกัน ๓ ชั้นจากนั้นชุดฐาน บัวลูกฟักหน้า กระดานบัวคว่ำ รองรับมณฑป และส่วนยอด มี บันไดทางขึ้นด้าน ทิศตะวันออก	สภาพแข็งแรงแต่ พื้นที่ปูนฉาบกระ เทาะออกไปเป็น ส่วนมาก	พระพุทธรูปยืน ขนาดใหญ่ประดิษ ฐานภายในมณฑป ครองจีวรห่มคลุม	พระพุทธรูปอยู่ ใน ส ภ า พ สมบูรณ์แต่มี คราบตะไคร่ เกาะหนาแน่น
มณฑปพระ อัฐารศ	ทิศตะวันตก เฉียงใต้	มณฑปชุดฐาน เขียงรองรับชุดฐาน บัวลูกฟักและส่วน ของผนังมณฑปมี บันไดทางขึ้นตะวัน ออกภายในประดิษ ฐานพระพุทธรูปยืน	สภาพแข็งแรง พื้นที่ปูนฉาบน้อย มากและมีคราบ ตะไคร่เกาะอยู่ทั่ว ไป	พระพุทธรูปยืน ประดิษฐานอยู่ ภายในมณฑป	สภาพสมบูรณ์ แต่มีตะไคร่และ วัชพืชเกาะหนา แน่น
เจดีย์ทรง กลม	ทิศตะวันออก เฉียงใต้	สถาปัตยกรรมก่อ ด้วยอิฐชุดฐานเขียง ย่อมุมฐานซ้อนกัน ๒ ชั้นและฐานบัว ซ้อนลดหลั่นกัน ๓ ชั้นและฐานหน้า กระดานซ้อนกัน ๒ ชั้นรองรับชั้นบัว คว่ำและชุดมาลัย เกาบัวปากระฆัง มีกลีบบัวปูนปั้น ประดับถัดมาเป็น องค์ระฆังและ ส่วนยอด	สภาพแข็งแรง สมบูรณ์แต่พื้นที่ ปูนฉาบน้อยมาก	กลีบบัวปูนปั้น ประดับในชุดบัว ปากระฆัง	กลีบบัวปูนปั้น เหลือน้อยมาก และมีคราบ ตะไคร่จับหนา แน่น

ชื่อ	ที่ตั้ง (เจดีย์ประ- ธานเป็นหลัก)	ลักษณะ สถาปัตยกรรม	สภาพ สถาปัตยกรรม	ลักษณะ ประติมากรรม	สภาพ ประติมากรรม
เจดีย์ทรง ปราสาท ยอดเจดีย์	ตั้งบนฐาน ไพทีบริเวณ มุมทั้ง ๔ ของ เจดีย์ประธาน	สถาปัตยกรรม แบ่งได้ ๒ ส่วน ส่วนฐาน ประ- กอบไปด้วยชุด ฐานเขียงและ ฐานบัวซ้อนกัน ส่วนองค์เรือน ธาตุ เป็น ลักษณะอาคาร สี่เหลี่ยมผนังทั้ง ๓ ด้านก่อเป็น ซุ้ม จ ร ะ น ำ ประดิษฐานพระ พุทธรูป ๔ ทิศ เป็นซุ้มลด ๒ ชั้นเหนือขึ้นไป เป็นชั้นฐาน สี่เหลี่ยมรองรับ เจดีย์ทรงกลม ส่วนยอด ก่อ เป็นฐานแปด เหลี่ยมประดับ ด้วยลวดลาย ปูน ปั้น ถัดมาเป็น ชุดบัวกลุ่ม รอง รับองค์ระฆัง ตอน กลางและชุดบัว กลุ่มเกาปลียอด และเม็ดน้ำค้าง	สภาพแข็งแรง แต่อยู่ในสภาพ ที่ไม่สมบูรณ์ เนื่องจากมีบาง ส่วนหักพังลงไป และพื้นที่ปูนฉาบ ปรากฏอยู่น้อย มาก	ลวดลายปูนปั้น ประดับในส่วน องค์เรือนธาตุ ได้แก่ซุ้มของ จระนำปรากฏ รูปเศียรนาคที่ ปลายซุ้มของ จระนำนอกจากนี้ ก็มีพระพุทธรูป ปูนปั้นประทับ ยืนภายในซุ้ม จระนำกลีบบัว ปูนปั้นประดับ เจดีย์มุมและ ลวดลายที่คาด ประดับองค์ ระฆัง	ประติมากรรม เหลืออยู่น้อย มากพบที่เจดีย์ ทรงปราสาท ยอดเจดีย์มุม ตะวันตกเฉียง เหนือและมุม ตะวันออกเฉียง- เหนือเท่านั้น ลวดลายปูน ปั้นเหล่านี้อยู่ ในสภาพชำรุด ส่วนพระพุท ธรูปปูนปั้นที่ประ- ดับฐานภายใน ซุ้มจระนำพบ ปรากฏอยู่ใน ซุ้มด้านตะวัน ออกของสถูปมุม ตะวันตกเฉียง- เหนือและอยู่ใน สภาพชำรุดมาก

ชื่อ	ที่ตั้ง (เจดีย์ประธานเป็นหลัก)	ลักษณะ สถาปัตยกรรม	สภาพ สถาปัตยกรรม	ลักษณะ ประติมากรรม	สภาพ ประติมากรรม
ปราสาท เจดีย์	ตั้งอยู่ประจำ ทิศ ทั้ง ๔ ของเจดีย์ ประธาน	ปราสาทก่อด้วย ศิลาแลงประกอบ ด้วยส่วนฐาน ขุดฐานบัวลูก ฟักรองรับเรือน ธาตุ มีซุ้มจร นำทั้ง ๓ ด้าน ประดิษฐานพระ พุทธรูป ส่วนบน เป็นชั้นบันแถลง หรือชั้นวิมาน แต่ละชั้นจะมี ซุ้มบันแถลงมี ลวดลายปูนปั้น ประดับ และที่ ซุ้มก็มีนาคปักบัน แถลง	สภาพแข็งแรง แต่พื้นที่ปูนฉาบ กระเทาะออก มาก	ลวดลายปูนปั้น -ลายกรวยเชิง -ลายเฟืองอุบะ -ลวดลาย ประดับกรอบ ซุ้มของจรณะนำ มีลายหงส์กาล ลายพันธุ์พฤกษา ลายมกร บริเวณ หน้าบันภาพ ปูนปั้นเล่าเรื่อง พุทธประวัติ	ปราสาท ทิศ ตะวันออก ปรากฏลวดลาย ปูนปั้นค่อนข้าง มากซุ้มยัง ปรากฏลวดลาย ประดับกรอบ ซุ้มและหน้า บันเป็นภาพ เล่าเรื่องพุทธ ประวัติแต่สภาพ ไม่สมบูรณ์ยัง ปรากฏลวดลาย ที่ผนังเรือนธาตุ และบันแถลง อยู่ชัดเจนแต่ ไม่สมบูรณ์ ปราสาททิศ ตะวันตก ปรากฏลวด ลายปูนปั้น กรอบซุ้มของ จรณะนำด้าน ทิศใต้เพียง ด้านเดียว ปราสาททิศ เหนือ พระพุทธรูป ประดิษฐาน ภายในซุ้มเรือน ธาตุด้านเหนือ และด้านตะวัน ตกปรากฏลวด ลายประดับ ปลายกรอบซุ้ม และผนังเรือน ธาตุตอนบนและ

ชื่อ	ที่ตั้ง (เจดีย์ประ- ธานเป็นหลัก)	ลักษณะ สถาปัตยกรรม	สภาพ สถาปัตยกรรม	ลักษณะ ประติมากรรม	สภาพ ประติมากรรม
กลุ่มเจดีย์ ประธาน	เจดีย์ประ- ธาน	ฐานสี่เหลี่ยม ขนาดใหญ่เรียก ฐานไพที	สภาพมั่นคงแข็งแรง	มีพระพุทธรูป โกลกด้วยศิลาแลง ปั้นปูนตั้งบนฐาน ประติมากรรม ปูนปั้นรูปพระ สาวกยืนประนม มือแสดงท่าก้าว เดินอยู่รอบฐาน	และตอนล่าง นอกจากนี้ซุ้ม บันแถลงยัง ปรากฏลวดลาย แต่ไม่สมบูรณ์ ปราสาททิศ ใต้ ซุ้มด้านตะวันตกปรากฏพระ บาทของพระ พุทธรูปปูนปั้น
เจดีย์ทรง ปราสาท ยอดเจดีย์	ทิศเหนือ	โครงสร้างสถา- ปัตยกรรมประ- กอบไปด้วย ส่วน ฐาน ฐานเขียง ซ้อนกัน ๓ ชั้น	สภาพชำรุดมาก พื้นที่ปูนฉาบน้อย มาก	ลวดลายปูนปั้น ประดับกรอบซุ้ม ลายหน้ากาล คล้ายกรอบซุ้ม ซึ่งเป็นลำดับวนาค	สภาพสมบูรณ์ แต่มีคราบตะไคร่ น้ำเกาะหนาแน่น พระพุทธรูป ปางมารวิชัย สภาพสมบูรณ์ แต่ บางองค์ ชำรุดเหลือแต่ แกนศิลาแลง โกลก

ชื่อ	ที่ตั้ง (เจดีย์ประธานเป็นหลัก)	ลักษณะ สถาปัตยกรรม	สภาพ สถาปัตยกรรม	ลักษณะ ประติมากรรม	สภาพ ประติมากรรม
เจดีย์ฐาน สี่เหลี่ยม	ทิศใต้	รองรับชุดฐาน บัวลูกฟัก ส่วนเรือนธาตุ ที่ด้านทั้ง ๔ ก่อซุ้มจรณะนำ ลด ๒ ชั้นและ ส่วนยอดที่พัง ทลาย	มีการพังทลาย บริเวณส่วนยอด	กลายเป็นเศียร นาค	สภาพชำรุดมี ปริมาณค่อนข้างมาก
พระอุโบสถ	ทิศเหนือ	ฐานทรงสี่เหลี่ยม ชุดฐานลดหลั่น กัน ๔ ชั้นชุด ฐานเขียง ทั้ง ๔ ด้านประดิษ- ฐานพระพุทธรูป ประทับนั่งปาง มารวิชัย ส่วนบน ของสถาปัตย กรรมพังทลาย มีกำแพงล้อม รอบมีงานปูน ปั้นประดับผนัง ด้านนอก	ชำรุดมากเหลือ เพียงฐานและ แนวเสา	พระพุทธรูปปูน ปั้นแสดงปาง มารวิชัย	ค่อนข้างสม- บูรณ์แต่มีตะ- ไคร์น้ำเกาะ หนาแน่น

ชื่อ	ที่ตั้ง (เจดีย์ประธานเป็นหลัก)	ลักษณะ สถาปัตยกรรม	สภาพ สถาปัตยกรรม	ลักษณะ ประติมากรรม	สภาพ ประติมากรรม
พระวิหาร	อยู่ด้านทิศ ตะวันออกเฉียง ด้านหน้า ของเจดีย์ ประธาน	ทิศตะวันออกเฉียง ภายในประดิษ ฐานพระพุท ธรูปปูนปั้นปาง มารวิชัยบนฐาน ชุกชี อาคารเครื่อง ก่อศิลาแลงมี ขนาด ๑๑ ห้อง ฐานพระวิหาร เป็นฐานบัว ลูกฟัก ภายใน ประดิษฐานพระ พุทธรูปอิฐปาง มารวิชัย	ชำรุดมากเหลือ เพียงส่วนฐาน และแนวเสา	พระพุทธรูปก่อ อิฐถือปูนประทับ นั่งปางมารวิชัย	สภาพสมบูรณ์ แต่มีตะไคร่น้ำ จับหนาแน่น

การทำควมสะอาดสิ่งสกปรกต่าง ๆ และกำจัดวัชพืช เชื้อรา ตะไคร่น้ำ

ประติมากรรมที่สร้างขึ้นมามีอายุหลายร้อยปี ดังเช่นประติมากรรมที่วัดมหาธาตุเกิดการชำรุดพังทลายทั้งจากภัยธรรมชาติ และมนุษย์บางกลุ่ม แล้วยังมีวัชพืชต่าง ๆ โดยเฉพาะพืชไม้เลื้อย ตะไคร่น้ำ และเชื้อรา ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้งานประติมากรรมชำรุดทรุดโทรม ดังนั้นในงานอนุรักษ์ประติมากรรม ขั้นตอนการทำควมสะอาดและกำจัดวัชพืชจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมาก

ขั้นแรกในการทำควมสะอาด จะต้องเริ่มทำจากส่วนบนสุดแล้วไล่ไปจนถึงส่วนล่างสุด การทำความสะอาดเริ่มจาก ขจัดฝุ่นละอองและเศษผงต่าง ๆ โดยใช้แปรงขนอ่อนปัดออก จากนั้นก็กำจัดวัชพืชต่าง ๆ โดยต้องพยายามกำจัดด้วยวิธีที่ไม่ให้สามารถงอกขึ้นได้อีก บางครั้งวัชพืชบางต้นไม่สามารถกำจัดได้หมด ก็จะใช้น้ำยากำจัดวัชพืช เพื่อให้มั่นใจว่าพืชเหล่านั้นจะไม่งอกขึ้นมาอีก ส่วนพวกเชื้อรา ตะไคร่น้ำ เป็นสิ่งที่ฝังแน่น จึงต้องอาศัยน้ำในการทำควมสะอาด สิ่งสกปรกเหล่านี้ ใช้แปรงสีฟันขนอ่อนเป็นอุปกรณ์ในการใช้ขัดถู ส่วนพื้นที่ซอกเล็ก ๆ ก็จะใช้ขนแปรงในลอนมีด้ามยาว และใช้ลูกยางสูบน้ำขึ้นมาฉีดพ่นไปที่ประติมากรรม และใช้แปรงขัดถูจนสะอาด แต่ในบางบริเวณประติมากรรมอาจจะมีคราบที่ฝังแน่นมาก จนน้ำไม่สามารถขจัดคราบเหล่านั้นได้ กรณีนี้จะใช้น้ำผสมสารแอมโมเนีย-คาร์บอเนต ในขณะที่ทำควมสะอาดนี้บางครั้งชิ้นส่วนประติมากรรมบางส่วนอาจจะหลุดร่วงขณะปฏิบัติงาน จะทำการเก็บรักษาไว้จนแห้งและชิ้นส่วนนั้นแห้งดีก็นำไปติดไว้ในที่เดิม

ก่อนการทำควมสะอาดประติมากรรม ได้ทำการตรวจสอบสภาพของประติมากรรมแล้ว บางครั้งจะพบว่า ประติมากรรมบางส่วนชำรุดแตกร้าวมีสภาพไม่มั่นคงเพียงพอที่จะทำควมสะอาดได้ ซึ่งอาจจะเป็นการเสี่ยงต่อการชำรุดของหลักฐานอันมีค่าทางวิชาการ ในการอนุรักษ์จะทำการเว้นพื้นที่บริเวณนั้น ๆ ไว้ เพื่อเสริมความมั่นคงก่อนที่จะได้รับการทำควมสะอาดต่อไป บางกรณีที่พบชิ้นส่วนชำรุดหลุดร่วงแล้ว จะนำไปประกอบเข้าที่เดิม แต่ถ้าไม่แน่ใจว่าจะประกอบได้ถูกต้องเข้าที่เดิมได้ก็จะทำการเก็บรักษาไว้ จนกว่าจะพิสูจน์ได้จนแน่ใจ

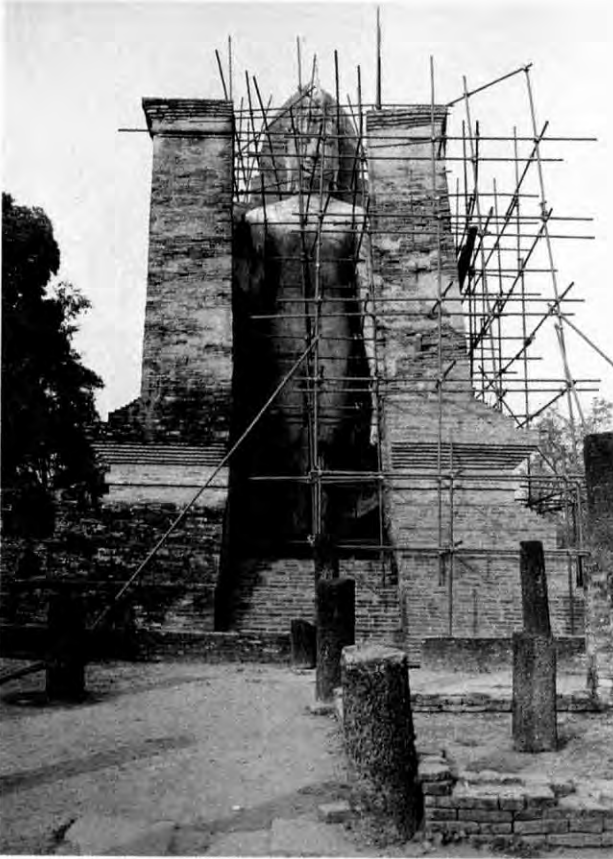
ขั้นตอนการอนุรักษ์ประติมากรรม

- การทำความสะอาดด้วยน้ำ (ซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการอนุรักษ์)
- ทำจากส่วนยอดลงมาถึงส่วนล่างเพื่อสะดวกในการปฏิบัติงาน และคราบสกปรกหลุดร่วงมาได้โดยง่าย

ระหว่างทำการอนุรักษ์ลวดลาย
ประดับเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
ปีงบประมาณ ๒๕๓๗

ด้านหน้า

ขณะทำการอนุรักษ์ประติมากรรม
พระอัฐารศปางประทานอภัย ในปี
พ.ศ. ๒๕๓๗

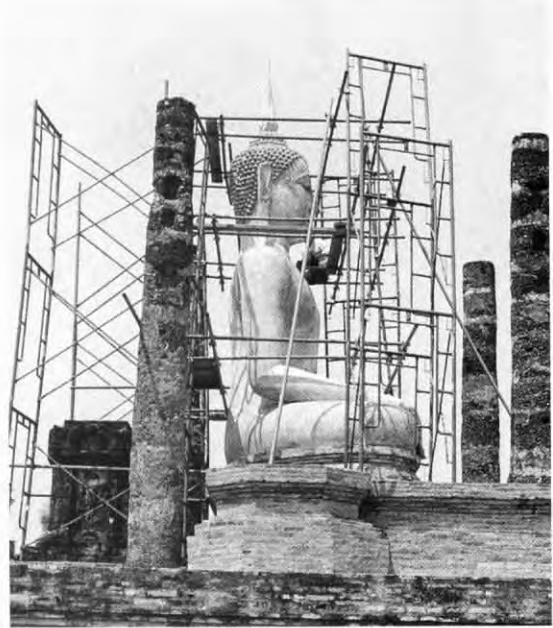
ด้านหลัง

เจดีย์ห้ายอด

ขณะทำการอนุรักษ์โบราณสถาน และประติมากรรม รอบ ๆ ฐานเจดีย์ห้ายอด
วัดมหาธาตุ จ. สุโขทัย ในปี ๒๕๓๗

พระพุทธรูปปางมารวิชัย
ด้านหน้าพระวิหาร
ทิศตะวันออก(ก่อนอนุรักษ์)

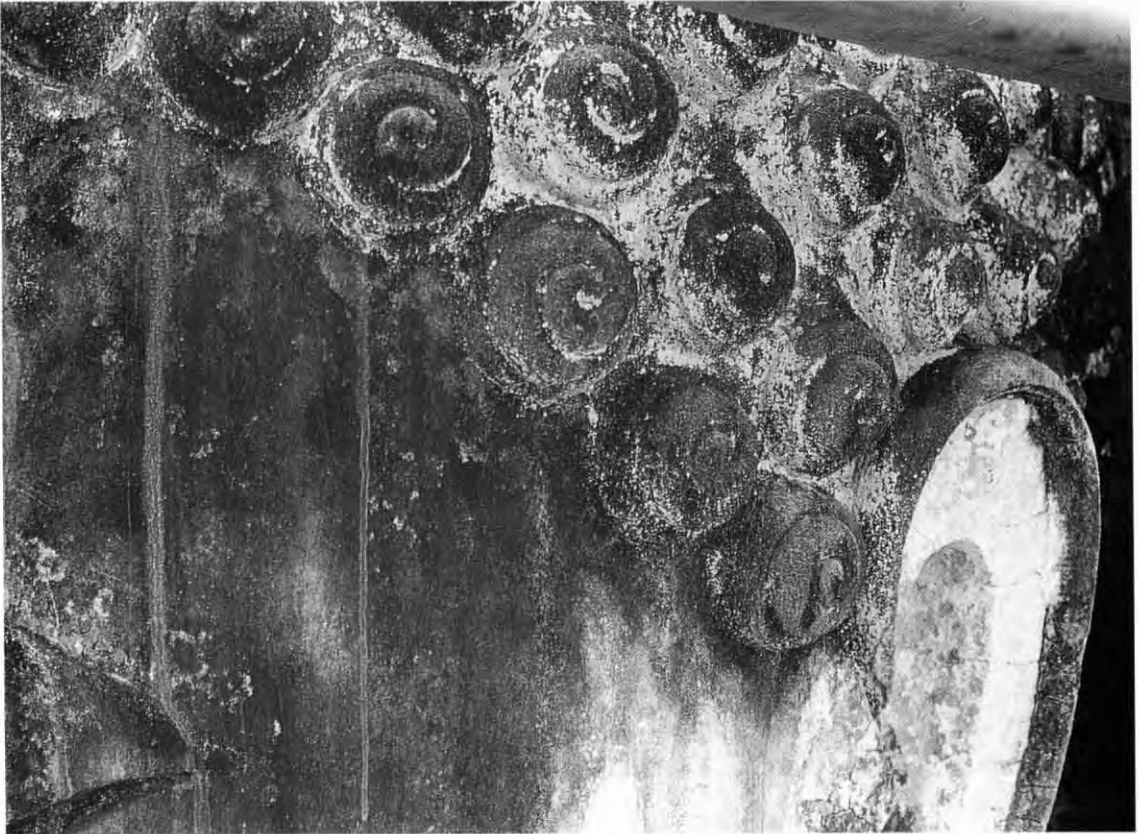
ขณะกำลังอนุรักษ์

การทำความสะดวกต้องเริ่มจากที่สูง
ลงมาหาที่ต่ำกว่า เพื่อความสะดวก
ในการปฏิบัติงาน

การทำความสะดวกโดยใช้แปรง
เล็ก ๆ ค่อย ๆ ขัดตามซอกเล็กซอก-
น้อยจนทั่วแล้วล้างด้วยน้ำสะอาด
๑-๒ ครั้ง แล้วจึงนำน้ำมาผสมกับ
แอมโมเนียคาบอเนต

เชื้อราที่เกาะตามซอกเล็ก ๆ ใช้สารเคมีที่ผสม เช่น แอมโมเนียคาบอเนตหรือสปูเลอวาทาโบลิน ผสมกับน้ำสะอาด
ในสัดส่วนที่กำหนด เริ่มทำความสะอาดจากส่วนบนสุดลงมาหาข้างล่าง

พระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย
ภายในพระอุโบสถ (ร้าง) ขณะทำการอนุรักษ์

ทำความสะอาดฐานบัวด้วยน้ำสะอาด
หากในกรณีที่มีคราบจับอยู่แข็งเกินไป เช่น คราบน้ำปูน จะใช้มีดผ่าตัด เลือกลักษณะและ
ขนาดที่เหมาะสมกับพื้นที่นั้น ๆ ปฏิบัติด้วยความประณีตเพื่อไม่ให้ผิวเกิดความเสียหาย

การทำความสะดวกประติมากรรมปูนปั้นด้วยน้ำสะอาดผสมแอมโมเนียคาบอเนตช่วยการ
ทำความสะอาดให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น

ปูนปั้นรูปสิงห์ประดับฐานเจดีย์ห้ายอด ด้านทิศตะวันออก แสดงสภาพปัจจุบัน
(ก่อนการอนุรักษ์)

อุปกรณ์ป้องกันอันตรายจากน้ำยาฆ่าแมลงและสารเคมี

๑. หน้ากากป้องกันตา
๒. หน้ากากป้องกันจมูก
๓. กระจาดขั้วภายในหน้ากาก

เนื่องจากการปฏิบัติงานอนุรักษ์จำเป็นต้องทำกันอย่างต่อเนื่องและจริงจังงานจึงจะบังเกิดผล การป้องกันอันตรายจากสารเคมีซึ่งมีทั้งคุณประโยชน์และโทษอย่างร้ายแรงจึงต้องมีไว้ เพื่อปกป้องอันตรายที่จะเกิดกับผู้ปฏิบัติงานโดยตรง และจะต้องกระทำอย่างเคร่งครัดทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยต่อตัวผู้ปฏิบัติเอง

การกำจัดวัชพืชด้วยสารเคมี

สภาพฐาน เจดีย์ห้ายอด (ด้านทิศใต้)
หลังทำการขุดลอกดินออกเห็นประติมากรรมที่ถูกทับถมอยู่

ฉีดน้ำยาฆ่าวัชพืชและเชื้อราเพื่อเตรียมการอนุรักษ์ในขั้นต่อไป

การเสริมความมั่นคง

การเสริมความมั่นคง จะเลือกทำตามสภาพของพื้นที่ที่เสียหายชำรุด

๑. การจัดขอบเสริมความมั่นคง ในบริเวณพื้นที่ปูนฉาบ ที่เกิดการเสื่อมสภาพเปื่อยยุ่ยเป็นผกทราย จับขอบโดยใช้ลูกยางสูบน้ำฉีดไปที่รอยที่จะจับขอบเพื่อให้ปูนเก่าเดิมประสานเป็นเนื้อเดียวกับปูนใหม่ที่จับขอบ จากนั้นใช้เกรียงจับขอบปูน

๒. การเสริมความมั่นคงในพื้นที่ที่เป็นโพรงอยู่ภายใน การตรวจหาโพรงโดยใช้นิ้วเคาะเบาๆ เพื่อฟังเสียง เมื่อพบพื้นที่ที่เป็นโพรงก็จะทำการเจาะผนังเข้าไปต้องมีขนาดเล็กเท่าเข็มฉีดยา จากนั้นใช้กระบอกไซริงค์บรรจุน้ำฉีดเข้าไปในโพรง เพื่อตรวจดูว่าเป็นโพรงภายในจริง นอกจากนี้ยังเป็นการทำความสะอาดไปด้วย และตรวจพื้นที่ที่อาจจะเปื่อยร้าว ก็จะใช้สว่านสกัดไว้หลังจากนั้นก็ฉีดยาปูนหมักผสม กาว PVA ผ่านไซริงค์ ค่อยๆ ฉีดเข้าไปทีละน้อยทิ้งไว้จนปูนแห้ง

๓. การเจาะฝังเดือย เสริมความมั่นคงแก่ชั้นปูนที่แยกตัวออกจากผนังโดยตรวจพื้นที่ที่จะฝังเดือยต้องเป็นพื้นที่ราบเรียบ ไม่เป็นอันตรายต่อการเจาะเมื่อได้พื้นที่เหมาะสมแล้ว ก็ใช้สว่านเจาะให้เป็นรูที่มีขนาดเท่ากับที่จะใส่เหล็กเส้นเหล็กที่ใช้จะต้องเป็นเหล็กเส้นไร้สนิมทากด้วยกาวอีพ็อกซี เมื่อใส่เหล็กเส้นเข้าไปในช่องที่เจาะไว้ และให้ฉีดยาเชื่อมคาร์บอนให้เต็มพอดี แล้วปิดรอยเจาะด้วยปูนขาวหมัก

ปูนโบราณที่ใช้ในการเสริมความมั่นคง

ในการทำการอนุรักษ์ วัตถุโบราณ สุโขทัย ปูนที่ใช้ในการอนุรักษ์ประติมากรรม ใช้ปูนโบราณ ซึ่งเป็นปูนถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์ และมีคุณภาพดี ดังนั้น จึงมีกรรมวิธีในการเตรียมปูนตามขั้นตอนงานช่างไทยที่พิถีพิถัน เริ่มจากการคัดเลือกวัสดุที่ได้มาตรฐาน

- ปูนขาว เนื้อบริสุทธิ์ (หินปูนเผา)
- กาวหนังสัตว์
- ทรายน้ำจืดที่สะอาด
- เชื้อกระดาศา

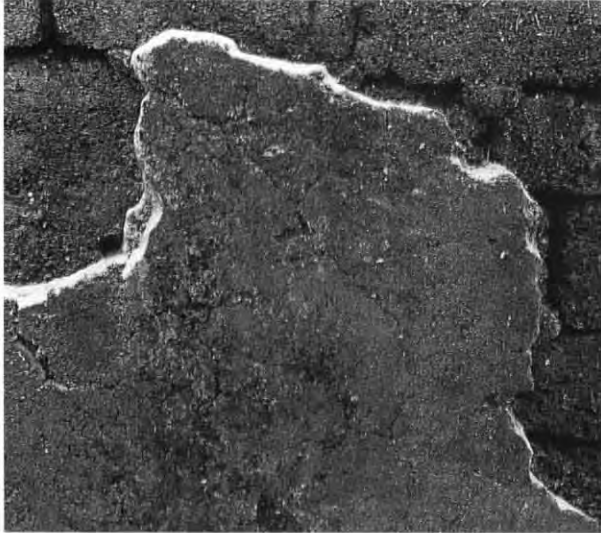
ขั้นตอนการหมักปูน

นำปูนขาวไปหมักลงในอ่าง ซึ่งปูนจะทำปฏิกิริยากับน้ำโดยจะคายความร้อนออกมา ลักษณะคล้ายกับน้ำกำลังเดือด ซึ่งในขั้นตอนนี้ต้องแบ่งปูนใส่อ่างทีละน้อย ปูนจะได้คายความร้อนทีละน้อย ซึ่งถ้าใส่ทีเดียวอาจทำให้ภาชนะรองรับนั้นแตกได้

การหมักปูนจะใช้ระยะเวลาาน ประมาณ ๔๕ วัน และต้องให้หน้าท่อมปูนอยู่เสมอ ในขณะที่หมักปูนต้องทำการถ่ายเทน้ำบ่อย เพื่อกำจัดความเค็มที่มีอยู่ในปูนออกไป

ส่วนผลของปูนน้ำอ้อย

๑. กาวหนังสือนำไปเคี้ยวให้เหนียวขนาดน้ำผึ้ง
๒. น้ำอ้อย น้ำอ้อยสะอาดเคี้ยวจนเหนียวขนาดน้ำผึ้ง
๓. ทราาย เป็นทราายน้ำจืด ร่อนนำกากและสิ่งเจือปนออก ล้างให้สะอาดและตากให้แห้ง
๔. ปูนขาวหมัก เป็นปูนขาวที่ผ่านขบวนการหมักจนได้ที่ดีแล้วต้องผ่านการกรองนำสิ่งเจือปนออก แล้วห่อผ้าแขวนไว้ห้องวดจนเสด็จน้ำ ปูนสดคือปูนที่เผาสดนำไปหมักเป็นงานปูนที่มีอายุยืนนาน ปูนสดเมื่อถูกใช้ในงานปูนโบราณ เนื้อปูนจะแปรสภาพโดยทำปฏิกิริยาในอากาศกลับคืนสู่การเป็นหินปูนซึ่งอยู่ในรูปของงานปูนปั้นที่มีสภาพแข็ง แกร่ง เหมือนหินปูน

๑. การจับขอบพื้นผิวโบราณสถานด้วยปูนดำก่อนทำความสะอาด (เพื่อเสริมความมั่นคงพื้นผิวมิให้หลุดร่วง)

๒. ทำความสะอาดโดยใช้น้ำผสมแอมโมเนียคาโบเนตช่วยในการทำความสะอาด

๓. ใช้เคมีภัณฑ์กำจัดเชื้อราเพื่อหยุดการเจริญเติบโตของเชื้อราต่างๆ

การเสริมโครงสร้าง โดยวิธีใช้ ปูนดำ เป็นวิธีหนึ่งในการอนุรักษ์
เพื่อรักษาพื้นผิวของปูนเดิม มิให้หลุดร่วงไปอย่างได้ผล

เป็นขั้นตอนหนึ่งในการอนุรักษ์โดยใช้ ปูนดำ จับขอบบริเวณที่เป็นโพรงเล็ก ๆ ตามผิวปูน
โดยผสมปูนให้สีกลมกลืนกับพื้นเดิม ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งก่อนการทำความสะอาดพื้นผิวปูน

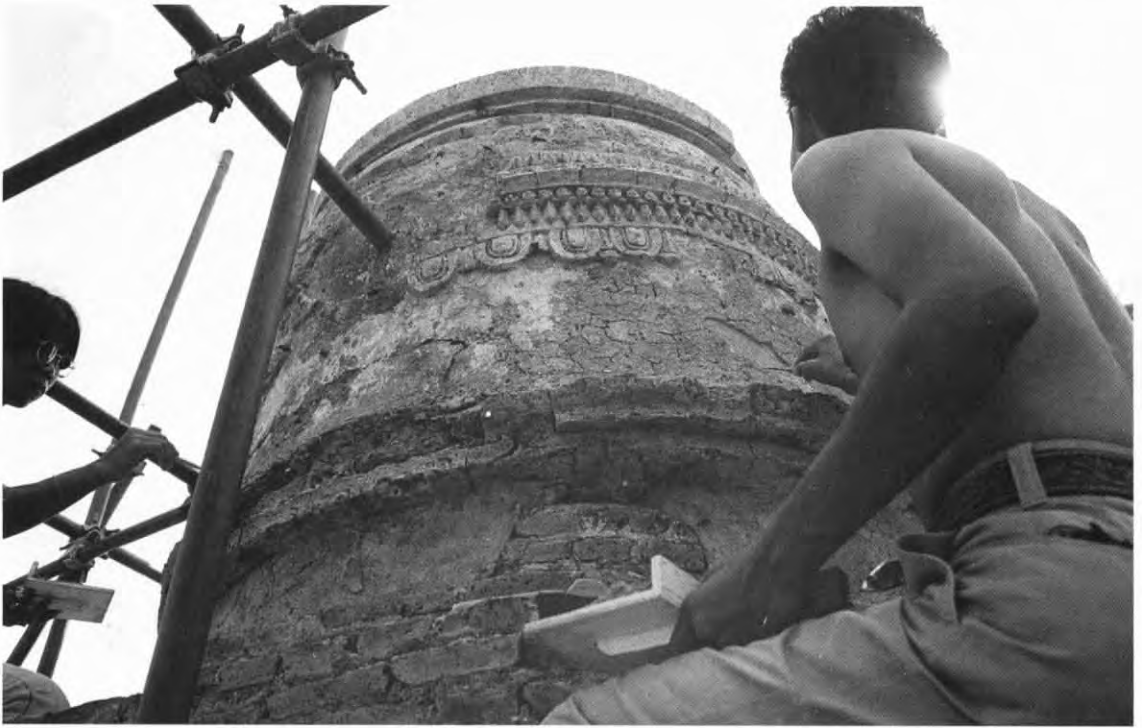

การซ่อมพื้นผิวของโบราณสถาน

- ๑-๒ สกัดปูนซีเมนต์ที่ซ่อมเก่าออก
- ๓ เสริมความมั่นคงของชั้นปูนที่ชำรุดโดยใช้น้ำสะอาดล้างก่อน
- ๔ ฉาบปูนหมักที่ผสมไว้โดยให้ปูนแห้งที่ละชั้น ชั้นผิวนอกสุดเหลือให้ต่ำกว่าผิวเดิมเล็กน้อย (เพื่อให้เป็นที่สังเกตว่ามีการซ่อมหรืออนุรักษ์บริเวณนั้น)

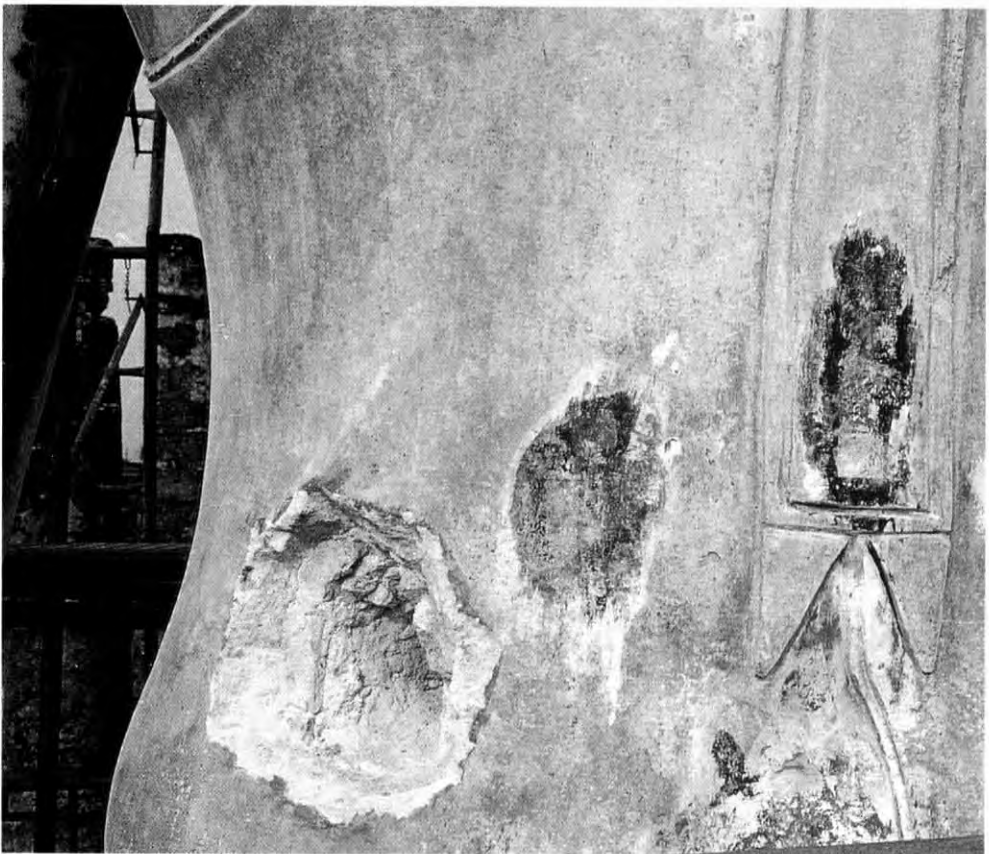
การเสริมความมั่นคงบริเวณเหนือเรือนธาตุ
เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์

การเสริมความมั่นคงด้วยการจับขอบปูนเพื่อไม่ให้เกิดการหลุดร่วงของปูนที่เสื่อมสภาพ

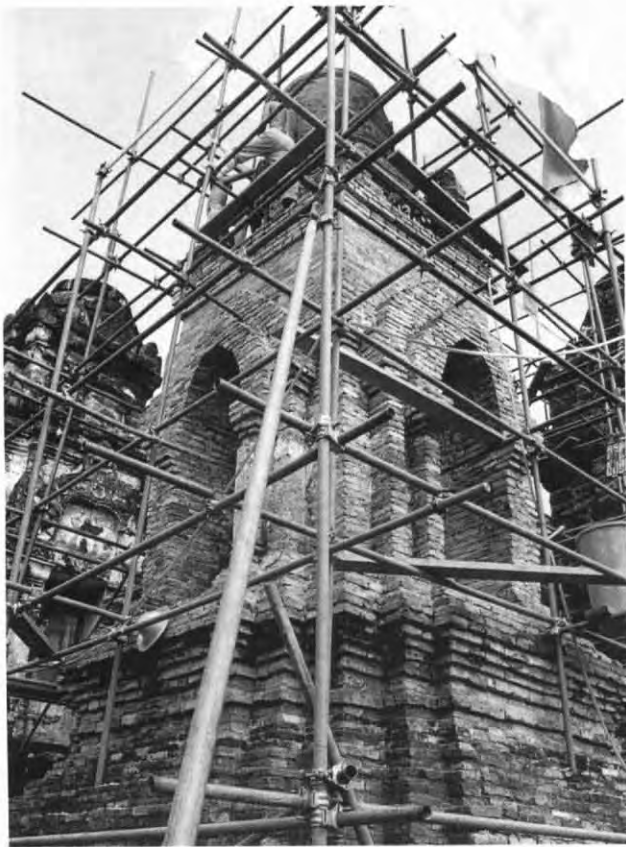

สกัดปูนซีเมนต์ที่มีการซ่อมครั้งก่อนออก แล้วใช้ปูนหน้าอ้อยเสริมแทน

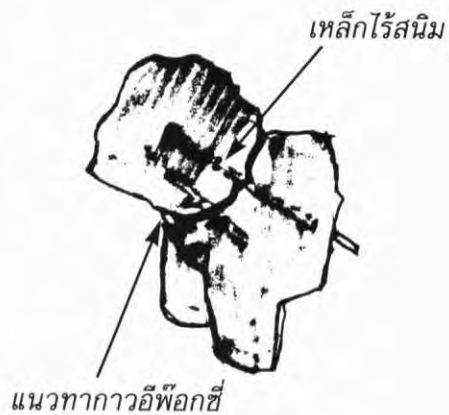

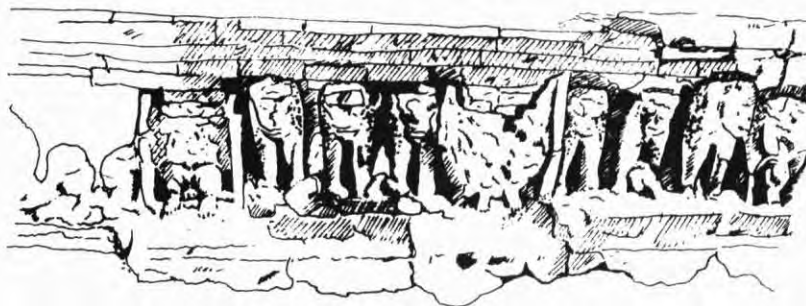
เจาะเสริมโครงสร้าง ใสเหล็กไว้
สนิมแล้วอัดกาอีพ็อกซี่

การเสริมความมั่นคงบริเวณองค์ระฆังของ
เจดีย์ ทรงปราสาทยอดเจดีย์

ตัดชิ้นส่วนที่หักร่วงมา โดยใช้แกนเหล็กโรสนิม เจาะยึดด้วยสว่าน และทากาวอีพ็อกซี่
 (แกนเหล็กใช้สกัดตอกย้ำให้เป็นรอย)
 (ภาพแสดงให้เห็นการใช้เครื่องมือและวัสดุง่าย ๆ แต่ได้ผลในการปฏิบัติงาน)

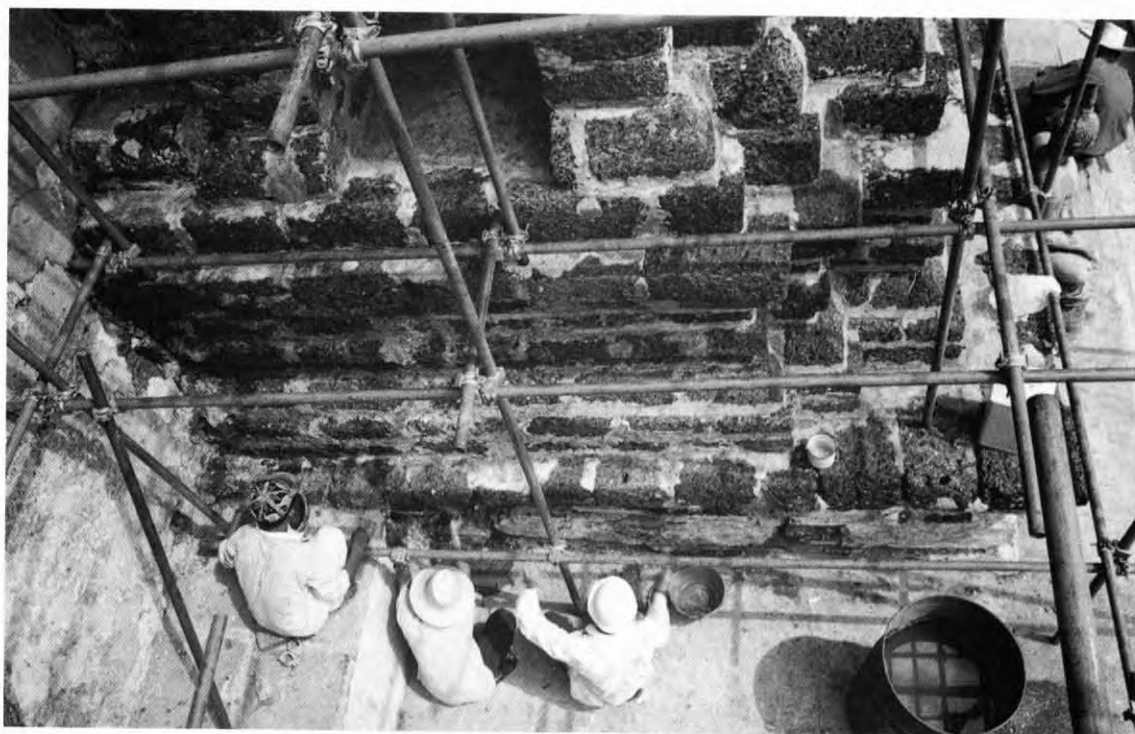

ปูนปั้นรูปช้างสลัblingห์ประดับรอบฐานเจดีย์ห้ายอดด้านทิศใต้ แสดงสภาพปัจจุบัน
 (ก่อนการอนุรักษ์)

การอาบน้ำยา

ขั้นตอนการอาบน้ำยา ภายหลังจากการทำความสะอาด และเสริมความมันคงในส่วนต่างๆ สมบูรณ์แล้ว ต้องรีบทำการอาบน้ำยาประเภทกำจัดวุ้นพิษ และเชื้อรา เพื่อป้องกันการเกิดขึ้นใหม่ของพวกวุ้นพิษเหล่านี้ ซึ่งเป็นประเภทที่เจริญเติบโตได้ง่าย เนื่องจากมีความชื้นสูงจะทำการฉีดพ่นผลิตภัณฑ์เคมี BENZALKONUM CLORIDE

หลังจากฉีดน้ำยาปราบวุ้นพิษแล้ว ต้องทิ้งประติมากรรมไว้ให้แห้งสนิทจึงทำการอาบน้ำยาประติมากรรมด้วยซิลิโคน หากทาซิลิโคนในขณะที่ความชื้นในประติมากรรมนั้นไม่มีการระเหยออกไป จะยังให้เกิดความเสียหายแก่ตัวประติมากรรม ดังนั้น ต้องให้ประติมากรรมแห้งสนิทเสียก่อนแล้วจึงอาบน้ำยาซิลิโคน ซึ่งเมื่อน้ำยานั้นเคลือบอยู่บนผิวประติมากรรมที่แห้งสนิท จะช่วยป้องกันมิให้น้ำจากภายนอกซึมเข้าในผิวประติมากรรมได้ จะช่วยให้ประติมากรรมนั้นมีอายุยืนยาวได้อีก และไม่ทำให้พื้นผิวเป็นมัน พร้อมทั้งป้องกันเชื้อราและวุ้นพิษได้อีกด้วย

การอาบผิวประติมากรรมซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้ายในขบวนการอนุรักษ์ประติมากรรม

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลังการอนุรักษ์กลุ่มเจดีย์ประธาน

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลังการอนุรักษ์
เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลังการ
อนุรักษ์เจดีย์ทรงปราสาทยอดเจดีย์

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลังการอนุรักษ์ของซุ้มเจดีย์ทรงปราสาทแบบสุโขทัย

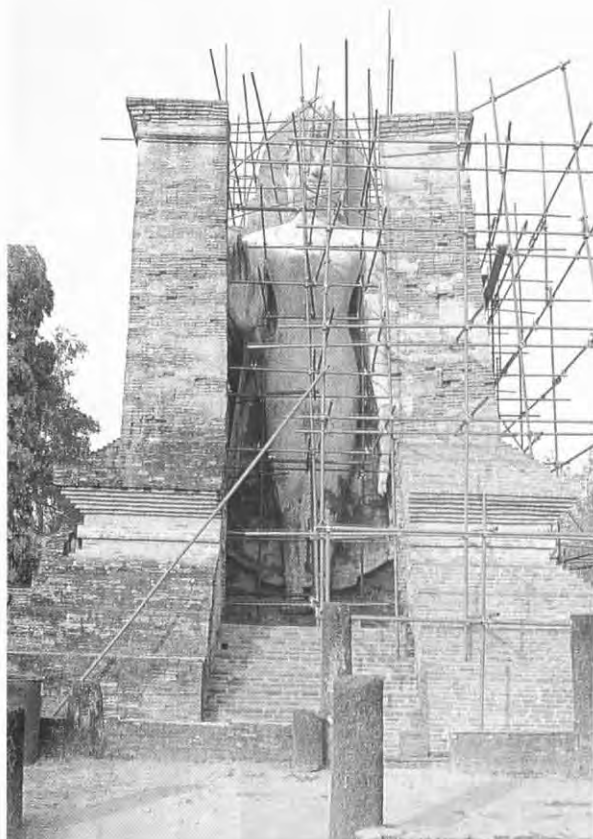
เปรียบเทียบเจดีย์ทรงปราสาท
ก่อนนุรักษ์และหลังนุรักษ์

ภาพเปรียบเทียบพระปางมารวิชัย ประดิษฐานภายในพระวิหาร
ด้านทิศตะวันออก หมายเลข ๖ ก่อนและหลังอนุรักษ์

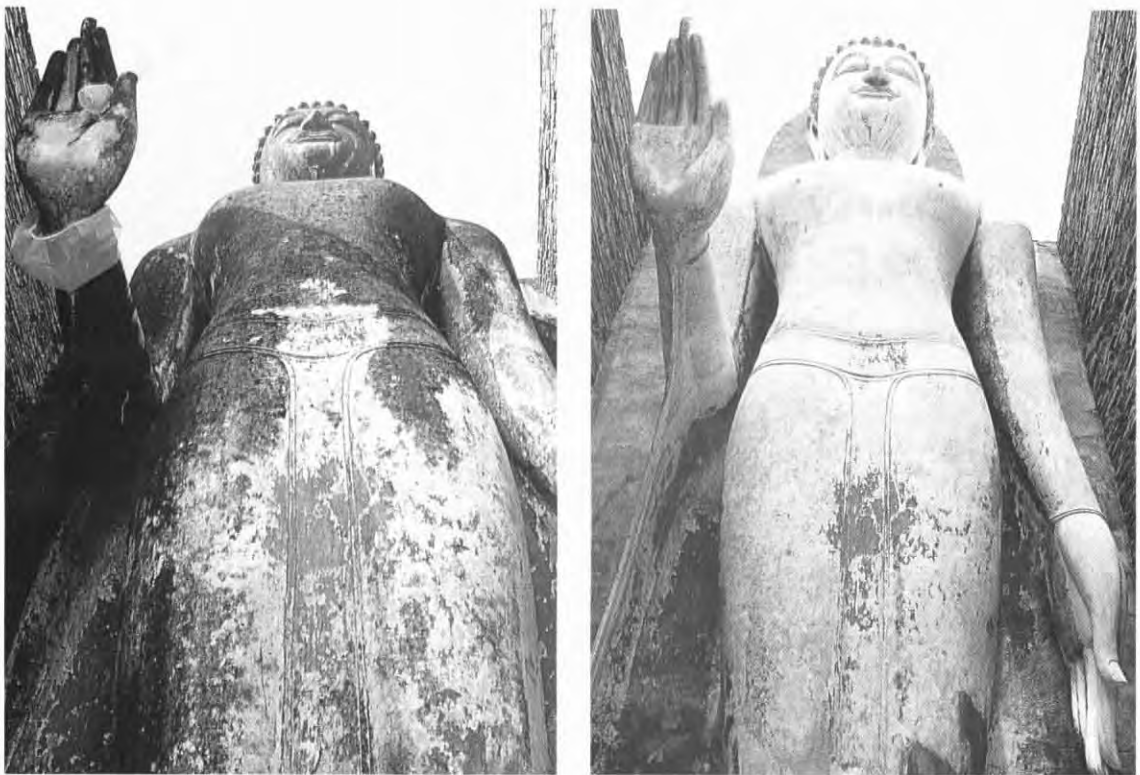
เปรียบเทียบสภาพพระพุทธรูปและซุ้มมณฑป (ก่อนและหลังอนุรักษ์)

พระอัฐารศ
ขณะทำการอนุรักษ์ (ด้านทิศใต้)

พระอัฐารศ
เมื่อทำการอนุรักษ์แล้วเสร็จ

พระอัฐารศปางประทานอภัย
เปรียบเทียบก่อนและหลังอนุรักษ์ ปี พ.ศ. ๒๕๓๗

สภาพภายใน มณฑปพระอัฐฐารศปางเปิดโลก
ก่อนอนุรักษ์และหลังอนุรักษ์

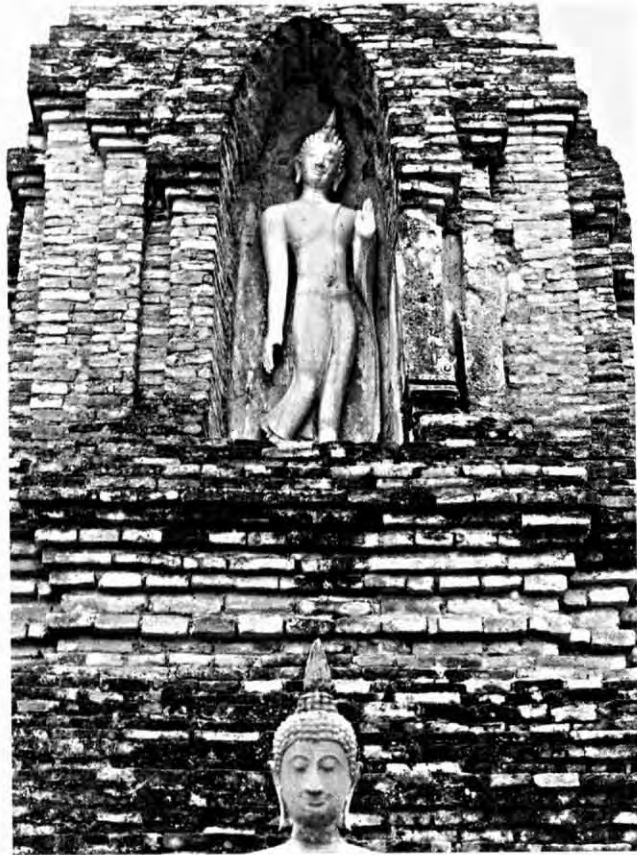

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลังการอนุรักษ์พระสาวกปางลีลาอรุณฐานไพที

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลัง
การอนุรักษ์ของพระพุทธรูปบน
ฐานไพที

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลัง
การอนุรักษ์ที่เจดีย์ทรงปราสาท
ยอดเจดีย์

ก่อนอนุรักษ์

หลังอนุรักษ์

ลวดลายประดับด้านข้างซุ้มจระนำ เป็นลายพันธุ์พฤกษา

ภาพเปรียบเทียบก่อนและหลังการอนุรักษ์มรดกคานาคห้ำเศียรที่ปลายกรอบซุ้มเจดีย์ทรงปราสาทยอด
เจดีย์ประจำมณฑลทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ศิลปะโบราณวัตถุ ที่พบภายในกรุวัดมหาธาตุ

พระเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม ได้ถูกลักลอบขุดเจาะทำลาย ด้วยมุ่งแสวงหาทรัพย์สมบัติที่ฝังไว้ในองค์พระเจดีย์ จากการถูกขุดค้นพังทลาย ได้มีผู้พบเห็นประติมากรรมลอยตัวสำริดขนาดเล็ก เป็นประติมากรรมสำริดอยู่ในกรุเป็นห้องขนาด ๔๐ เซนติเมตร ตรงส่วนที่พุ่มยอดดอกบัวตูม บ้างสันนิษฐานว่าเป็นพระศรีอารียเมตไตรย์ หรืออาจจะเป็นกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งในราชวงศ์สุโขทัย

แต่จากลักษณะของประติมากรรมสำริด พระหัตถ์ซ้ายกระทำอาการชี้ด้วยพระดรรชนี ลงสู่เบื้องล่าง ส่วนพระหัตถ์ขวาหักหายไป แต่ส่วนที่เหลือชวนให้เข้าใจว่า กระทำอาการชี้ด้วยพระดรรชนี ขึ้นสู่เบื้องบน จากลักษณะอาการรวมๆ ทำให้นึกถึงรูป ประติมากรรมของญี่ปุ่น รูปเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อทรงประสูติได้ทรงกระทำอาการชี้พระดรรชนีลงสู่เบื้องล่าง และอีกพระหัตถ์ชี้ขึ้นสู่เบื้องบน เป็นการประกาศว่า ทั้ง ๓ โลกพระองค์ เป็นหนึ่ง ทั้งนี้ประติมากรรมทั้ง ๒ มีรูปแบบเหมือนกัน และอาจจะเป็นไปได้ว่าประติมากรรมที่พบที่วัดมหาธาตุเป็นรูปเจ้าชายสิทธัตถะ

ภาพลายเส้นวัดศรีชุม

ภาพลายเส้นแกะเรื่องชาดก ๕๕๐ ชาติ วัดศรีชุม นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า เดิมอาจจะสร้างประดับที่วัดมหาธาตุ ในสมัยต่อมาได้ทำการโยกย้ายมาไว้ในอุโมงค์วัดศรีชุม เนื่องจากสาเหตุศึกสงคราม เกรงว่าภาพเหล่านี้จะถูกทำลาย จึงนำไปเก็บในที่อันมืดมิด

ศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม ได้ให้ข้อสันนิษฐานใหม่ว่า...

“...เพดาน กรุด้วยแผ่นหินซึ่งจารึกเป็นภาพลายเส้น เล่าเรื่องชาดก เพดานดังกล่าว จึงทำหน้าที่เป็นคาถารองรับน้ำหนักกดจากผนังส่วนที่เหนือขึ้นไป ด้วยเหตุนี้ที่มีข้อสันนิษฐานว่า แผ่นหินภาพชาดกเหล่านี้มาจากที่อื่น เพื่อติดไว้หลังการสร้างมณฑป จึงไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะแผ่นหินดังกล่าวทำหน้าที่ของโครงสร้างอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องติดตั้งในคราวก่อผนัง...”

แผ่นจารึกเป็นภาพลายเส้นเรื่องชาดกจำนวนราว ๑๐๐ เรื่อง วางเรียงตามลำดับเรื่อง น่าจะเป็นเครื่องยืนยันอีกประการหนึ่งว่า ทำขึ้นคราวเดียวกับงานก่อสร้างมณฑปโดยแท้

พระกรุน้ำสุโขทัย

พระพิมพ์ ที่ขุดพบในกรุบริเวณองค์ปราสาททิศตะวันออกของวัดมหาธาตุเป็นพระพิมพ์โลหะ เรียกว่า ชินเงิน ได้พบแต่เพียงพระพิมพ์ประทับนั่ง

ศิลาจารึกที่พบภายในบริเวณวัดมหาธาตุ

๑. ศิลาจารึกหลักที่ ๓๘

เนื้อหา เป็นกฎหมายลักษณะโจรระบุโทษของผู้กระทำผิดในลักษณะต่าง ๆ กัน ในสมัยสุโขทัย

ผู้พบ กรมทางหลวงค้นพบระหว่างสร้างทางตรงระหว่างวัดมหาธาตุกับวัดสระศรี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ปัจจุบันนี้อยู่ในแผนกหนังสือ ตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ

๒. ศิลาจารึกหลักที่ ๔๐

เนื้อหา เป็นการกระทำสัตย์สาบานว่าจะไม่คิดคดทรยศต่อกัน ออกชื่อผู้จารึกว่าเราและบุคคลที่ ๒ ว่า พระยาบรเทศ (หมายถึงพระยาฝ่ายอื่น) และสมเด็จพระเจ้าพระยา

ผู้พบ หน่วยขุดแต่งและบูรณะเมืองสุโขทัยค้นพบที่เจดีย์น้อย ข้างหน้าองค์เจดีย์ ๕ ยอด ทางด้านใต้ของวัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔

๓. ศิลาจารึกหลักที่ ๔๐ (พิเศษ)

เนื้อหา เป็นการกล่าวกระทำสัตย์สาบานเหมือนกับศิลาจารึกหลักที่ ๔๐

ผู้พบ หน่วยงานขุดแต่ง และบูรณะเมืองสุโขทัย ขุดพบที่เจดีย์น้อย ข้างหน้าเจดีย์ ๕ ยอดทางด้านทิศใต้ของวัดมหาธาตุ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๔ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ นายประสาน บุญประคองได้พิจารณาเห็นว่า ศิลาจารึกหลักนี้ ยังมีอักษรอีกด้านหนึ่งที่ปูนจับแน่น จึงใช้กรรมวิธีตามหลักวิทยาศาสตร์ ล้างปูนที่จับแน่นนั้นออกหมด แล้วจึงอ่านและนำออกตีพิมพ์

๔. ศิลาจารึกหลักที่ ๔๕

เนื้อหา มี ๓ ด้าน ๆ ที่ ๑ มี ๑๗ บรรทัด เป็นเรื่องราวการกระทำสัตย์สาบาน ระหว่างผู้ใหญ่ในเมืองสุโขทัย ด้านที่ ๒ มี ๔๐ บรรทัด กล่าวถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ด้านที่ ๓ มี ๑๔ บรรทัด เป็นคำสาปแช่งผู้กระทำผิดคิดคด

ผู้พบ หน่วยขุดแต่งและบูรณะเมืองสุโขทัยขุดพบที่ริมเสาเบ็องขวา หน้าวิหารกลาง ทางด้านหลังวิหารสูงในวัดมหาธาตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๔

สรุป

ศิลปกรรมในยุคสมัยสุโขทัย จัดเป็นงานสร้างสรรค์ขั้นที่ยอดเยี่ยมสร้างงานโดยคำนึงถึงเอกลักษณ์เฉพาะตัว ด้วยสติปัญญาของตน จึงแสดงออกทางสุนทรียภาพส่วนตัว ผสมผสานกับพุทธปรัชญาสร้างงานพุทธศิลป์ขึ้นมาอย่างงดงาม โดยเฉพาะรูปแบบเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม ที่จัดเป็นผลงานทางพุทธศิลปะของอาณาจักรสุโขทัยโดยแท้ เพราะเริ่มขึ้นครั้งแรกในช่วงสมัยสุโขทัย และจบสิ้นความนิยมลงเมื่อสิ้นอาณาจักรสุโขทัย ไม่มีปรากฏการสร้างเจดีย์ทรงนี้ในสมัยหลังแต่อย่างใด

นอกจากนี้ยังแสดงความเชื่ออีกว่า การสร้างเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมที่ใช้เป็นประธานของวัดมหาธาตุ และแวดล้อมไปด้วยเจดีย์ประจำทิศทรงปราสาท และเจดีย์ประจำมุม ทรงปราสาทยอดเจดีย์เป็นการประกาศถึงแสนยานุภาพของอาณาจักรสุโขทัย ในยุคนั้นว่ายิ่งใหญ่เข้มแข็ง มีอิทธิพลเหนือขอมและล้านนา ซึ่งแสดงสัญลักษณ์โดย เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม แทนอาณาจักรสุโขทัยที่เป็นประธานแวดล้อมไปด้วยบริวารเจดีย์ทรงปราสาทแทน อาณาจักรขอม และเจดีย์ทางปราสาทยอดเจดีย์แทนอาณาจักรล้านนา

ผลงานประติมากรรมที่ประดับที่กลุ่มเจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ มีผู้สันนิษฐานว่า เป็นผลงานฝีมือของช่างอินเดียใต้ โดยหลวงพ่อศรีศรัทธาได้เดินทางไปลังกา ได้มีกล่าวไว้ในจารึกหลักที่ ๑ เขากบ นครสวรรค์ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๑๔-๑๖ ท่านได้เดินทาง “ผาง, แพร่, ลำพูน, ตาก.... นครพิน กลิงครารฐ ปาดลีนุต...ปุระ นคร ๓ วิโจฬ มณฑลลา มัลลราช รอดถึงลังกาทวีป

ในจารึกหลักที่ ๒ ด้าน ๒ บรรทัด ๘๒-๘๔ ได้กล่าวถึงหลวงพ่อศรีศรัทธาได้ไปถึง “เมืองกำพล” แล้วช่วยเขาแห่งพระเขี้ยวแก้ว ประดิษฐานไว้ในวัดแห่งหนึ่ง เมืองกำพลก็คือ เมืองคัมโปละ ตามภาษามหิพ ในขณะนั้นวัดคตลาเทนิยะและวัดลังกาติลกกำลังอยู่ในขณะสร้าง โดยช่างฝีมือดีชาวอินเดียใต้

มีความเป็นไปได้ว่า หลวงพ่อศรีศรัทธาคงนำช่างก่อสร้างและปั้นปูนที่เมืองคัมโปละ ซึ่งเป็นช่างชาวอินเดียใต้ที่รู้จักการปั้นซุ้มมกร และภาพพุทธประวัติเข้ามาสร้างงานศิลปะในอาณาจักรสุโขทัย ดังปรากฏความในจารึกหลักที่ ๑๑ เขากบ นครสวรรค์ บรรทัดที่ ๑๔-๒๐ “..ผสมสืบข้าวมมาลูตะนาวศรีเมื่อเลือกเอาคนฝูงดี สิงหลทวิปรอด พระพุทธศรีอารยโมตรี..” และผลงานที่ปรากฏก็เป็นลักษณะที่เหมือนกันกับผลงานศิลปกรรมที่เมืองคัมโปละทุกประการ

บรรณานุกรม

- กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนางเจ้ารำจพรรมาภิรมย์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามพระบรมราชูปถัมภ์ ศาสตราจารย์ **เรืองโบราณคดี** คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์ ๔๗ ถนนเฟื่องนคร พระนคร ๒๕๐๓
- เขียน ยัมศิริ **พุทธานุสรณ์** พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์ ๑/๒-๓ ถ. ราชบพิธ พระนคร ๒๕๑๒
- คงเดช ประพัฒน์ทอง **โบราณคดีประวัติศาสตร์** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี **ประชุมศิลาจารึกวัดศรีชุม** ภาคที่ ๕ โรงพิมพ์ทำเนียบนายกรัฐมนตรี กรุงเทพฯ ๒๕๑๕
- บริหารบาลบุรีภัณฑ์,หลวง **พระพุทธรูปสุโขทัย** คำบรรยายสัมมนาโบราณคดี สมัยสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๓ พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๓ หน้า ๑๒๗-๑๔๓
- ประทีป ชุมพล **วินิจฉัยเมืองเขียงขึ้น** โบราณคดี ๔ ค.ค. - ค.ค. ๒๕๑๔ หน้า ๑๕๖-๑๖๒
- ประเสริฐ ณ นคร **กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย** ศิลปากร ๓๓/๒ พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๓๒, หน้า ๔๖-๕๑
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว **เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง** พระนคร : พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาวิเชียรปราการ, ๒๕๐๐
- ไมเคิล ไรท์ **ศิลปะสุโขทัยมาจากไหน** ศิลปวัฒนธรรม ๑๓, ๖ เม.ย. ๒๕๓๕ หน้า ๒๐๖-๒๑๕
- วิทยา พิณคั่นเงิน **ศิลปะโบราณคดี สมัยสุโขทัย** วารสารวัฒนธรรมไทย ๖ ม.ค. ๒๕๑๐ หน้า ๒-๕ ศิลปากร, กรม “จารึกหลักที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๘, ๙, **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย** พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔
- ศิลปากร, กรม **รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณวัตถุสถาน เมืองเก่าสุโขทัย พ.ศ. ๒๕๐๘** พระนคร : กรมศิลปากร ๒๕๑๒
- สงวน รอดบุญ **พุทธศิลปะสุโขทัย** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๑
- สันติ เล็กสุขุม **ศิลปะเขียงแสนศิลปะล้านนา และศิลปะสุโขทัย** โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์
- เสนอ นิลเดช **สถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย** โบราณคดี ๔ ม.ค.-มี.ค. ๒๕๑๖ หน้า ๓๐๖-๓๐๘
- เอกสาร จากอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
- ลักษณะเฉพาะของแบบโนสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย
  - ร่องรอยความเจริญของอารยธรรม สุโขทัยจากหลักฐานทางโบราณคดี
  - ประติมากรรมสุโขทัย
  - สาเหตุการชำรุดของโบราณสถาน

ป. 4718

DS
567.S9
ก351ก
2538

กองโบราณคดี.
การอนุรักษ์ประติมากรรม วัฒนธรรม
จังหวัดสุโขทัย.

